

ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ

(ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ, ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਲਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ)

ਪ੍ਰੋ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਪੇਸ਼ਕਸ਼

ਰਘਬੀਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ:

- * ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਰਚਨਾ
- * ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਕਿਰਣਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ
- * ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ
- * ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ
- * ਤਾਪਗਤੀ ਵਿਗਿਆਨ
- * ਐਟਮੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ
- * ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ
- * ਸਾਡੇ ਵਿਗਿਆਨੀ
- * ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮੇ
- * ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਰੌਚਿਕ ਕਥਾਵਾਂ
- * ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)
- * ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ : ਵਿਗਿਆਨੀ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ
- * ਅਮਰੀਕਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ
- * ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਦਰਦ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ
- * ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

© Author

Edition : 2009

Price : Rs. 300/-

ISBN :

Meri Vishav Yatra

(Travels around the Globe)

by : Prof. Hardev Singh Virk

E-mail : hardevsingh.virk@gmail.com

Published by :

Tarlochan Publishers

3236, Sector 15-D, Chandigarh

Tel. : 0172-4613236 (M) 9878603236

E-mail : tarlochanpublishers@yahoo.co.in

ਤਤਕਰਾ

⊕	ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ	7
⊕	ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ	13
⊕	ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ	18
⊕	ਪੂਰਬ ਦਾ ਵੀਨਸ - ਬੈਂਕਾਕ	23
⊕	ਕੁਆਲਾ - ਲੁੰਪਰ	30
⊕	ਪੀਨੈਂਗ ਦਾ ਦੌਰਾ	37
⊕	ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ	43
⊕	ਮਾਓ ਦਾ ਚੀਨ	49
⊕	ਪੀਕਿੰਗ ਦੀ ਸੈਰ	58
⊕	ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ	65
⊕	ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ	73
⊕	ਰਾਮ ਤੇਰੀ ਅਯੁੱਧਿਆ : ਭਾਰਤ ਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ	80
⊕	ਜਪਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ	87
⊕	ਇਰਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਕੂਵੈਤ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ	97
⊕	ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ	104
⊕	ਮਿਲਾਪੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ - ਇਸਫਾਹਨ	113
⊕	ਇਰਾਨੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ - ਸ਼ਿਰਾਜ਼	121
⊕	ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ	129
⊕	ਕਾਂਗਰੂ ਦੇਸ - ਅਸਟਰੇਲੀਆ	136
⊕	ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ	142
⊕	ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ	149
⊕	ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ - ਮੈਲਬੋਰਨ	155
⊕	ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਾਬੇ	162
⊕	ਜਪਾਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੇਰੀ	170
⊕	ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਸੈਰ	177
⊕	ਹਾਕੋਨੇ ਅਤੇ ਕਾਮਾਕੂਰਾ	183
⊕	ਓਡਾਵਾਰਾ : ਜਪਾਨ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਯਾਤਰਾ	190

☉	ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ - ਇਕ ਪੰਛੀ ਝਾਤ	197
☉	ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ	202
☉	ਤੈਮੂਰ ਅਤੇ ਉਲਗਬੇਗ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ - ਸਮਰਕੰਦ	210
☉	ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ : ਐਲ-ਬੁਖਾਰਾ	216
☉	ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ : ਇਜ਼ਰਾਈਲ	222
☉	ਪੈਰੀਬਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ : ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ	228
☉	ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ	234
☉	ਰੰਗੂਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ	239
☉	ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਫੁੱਲ: ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ	244
☉	ਮਿਸਰ ਦਾ ਨਗੀਨਾ: ਕਾਇਰਾ	249

ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (1970-2008)

ਮੇਰਾ ਮੁਢਲਾ ਬਚਪਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 270 ਮਾਝੀਵਾਲਾ ਭੁਲੇਰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ । 1947 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਾਦਕੇ ਘਰ ਕਾਮੋ ਕੇ ਮੰਡੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਿਆ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੇ । ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸ਼ੋਕਰਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਆ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਅਤੇ 1948 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਲਸੋਈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੇਰੀ ਉਮਰ 6 ਸਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ ਵਾਲਾ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪਿੰਡ ਸ਼ੋਕਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ । ਕੁਝ ਯਾਦਾਂ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਵੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਮਾਝੀ ਵਾਲਾ ਭੁਲੇਰ ਤੋਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਤੇ ਕਾਮੋ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦਾ ਸਫਰ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਰਦੇ । ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਦੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਪਰੰਤੂ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ ਜਾਂਗਲੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਚਿਤਰਪਟ ਤੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀ । ਕਾਮੋਕਿਆਂ ਤੋਂ ਏਮਨਾਬਾਦ ਅਤੇ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤੇ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਕੱਟਿਆ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਸੀ । ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ । ਪਿੰਡ ਸ਼ੋਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਦੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਈ ਸਾਲ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਇਧਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ । ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣਾ । ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ 'ਤੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਸਫਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ 'ਕਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ'। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਹਰ ਜਗਹ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂ। ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਰਾਤ ਭਰ ਜਾਗ ਕੇ ਸਫਰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖੇ ਬਗੈਰ ਨਾ ਲੰਘ ਜਾਵੇ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੱਕ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ । ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ।

ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਘਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਨਿਘਰ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪਣ ਲੱਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਅੱਵਲ ਰਹਿ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ । ਸਫਰ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਬਚਾਣ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸੌ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫਰ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਹੀ ਕਰ ਆਉਂਦਾ । ਲਗਭਗ ਹਰ ਹਫਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੋਕਰਾਂ 60 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਕਰਕੇ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਹੋ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਣਾ । ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ 1961 ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ, ਮੇਰਠ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਪਰ ਤਾਂ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਹੀ ਪਿਆ । ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ

ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਕਾਫੀ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ । ਓਪਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ।

1963 ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਲਗ ਗਈ । ਘਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਸੁਧਰ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਵਾਰੀ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਹੋ ਗਈ । ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ । ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਆਉਣੀ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਕਈ ਰੈਣ ਸਬਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ।

1965 ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ । ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਕੀਤੀ । ਜਿਥੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਸਾਥ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਬੜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵੀ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ । ਭਾਖੜਾ ਨੰਗਲ, ਪਿੰਜੋਰ, ਜੈਪੁਰ, ਡੇਹਰਾਦੂਨ, ਮਸੂਰੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਚੱਕਰ ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਠਮੰਡੂ ਦਾ ਵੀ ਲੱਗਾ । ਬਲਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਟੂਰ ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ । ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ । ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤਾਂ ਇਸ ਗਲੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰੰਜਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ । ਮੇਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਰੇਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਜੋਖਮ ਭਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਠਮੰਡੂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੜਾਂ ਕਾਰਨ ਕਈ ਰੂਟ ਬਦਲ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਕਸਟਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਖੋਹ ਕੇ ਹੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕੀਤੀ ।

ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ 1969 ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਰੂਸ ਵਿਖੇ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਚੋਣ ਹੋ ਗਈ । ਮੈਂ ਮਸਾਕੋ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਰੂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਫਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । 1970 ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਤੇ ਪੈਰਿਸ ਜਾਣ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ । ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੈਰਿਸ ਦੇ ਹੁਸੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏਂ ਅਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਸਕੇਂਗਾ ।

ਅਕਤੂਬਰ 1970 ਨੂੰ ਏਅਰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪੈਰਿਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਹਰ ਵੀਕ ਐਂਡ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ । ਫਰਾਂਸ ਦਾ ਹਰ ਕੋਨਾ ਘੁੰਮਿਆ । ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਜਾਂਦੇ । ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਹਾਲੈਂਡ, ਇਟਲੀ, ਯੂਗੋਸਲਾਵੀਆ, ਚੈਕੋਸਲੋਵਾਕੀਆ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ । ਨਵੰਬਰ 1972 ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਉਪਰੰਤ ਪਟਿਆਲੇ ਪਰਤ ਆਇਆ । ਮੇਰਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਖੋਜ ਦੋ ਸਾਲ 'ਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ । ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਖੋਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ । ਹਰ ਯਾਤਰਾ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖੋਜ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸਭ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੋਜ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵੇਲੇ ਇਕ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਵਾਂਗਾ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਉਤਰਣ ਲਈ ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਪੰਜ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਾਧਿਅਮ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦੀ ਇਨਾਮੀ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾ ਇਨਾਮ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ 1975 ਤੱਕ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਨਹੀਂ।

1977 ਵਿਚ ਇਟਲੀ ਦੇ ਤਰੀਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਦਰਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪ੍ਰੋ: ਅਬਦੁੱਸ ਸਲਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। 1985 ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਐਸੋਸੀਏਟ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਵਾਰਾ ਮੈਂ ਇਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਗੇੜੇ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਗਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਰੀਸਤੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਅਬਦੁੱਸ ਸਲਾਮ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਤਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਿਛਲੇ ਇਠੱਤੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਕ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਸੱਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।

ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਲੇਖ 'ਮਿੱਤਰ ਦੇਸ਼ ਯੂਗੋਸਲਾਵੀਆ' 1980 ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰੀਬਿਊਨ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਛਪਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਘੜ ਦੁਘੜੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਾ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੁੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨੇਪਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਯਾਤਰਾ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪਰਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਟੁੰਬੇਗੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

360 ਸੈਕਟਰ 71, ਮੋਹਾਲੀ

ਫੋਨ: 9471553347

e-mail: hardevsingh.virk@gmail.com

ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ

ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਦੇ ਮੋਨਸਿਫ ਫਿਕੀਹ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਵਾਕਫੀ ਪੈਰਿਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਮੈਂ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਫਰੋਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਕੀਹ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਸੇਲਜ਼ਮੈਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਰਚਾ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਵਾਕਫੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1972 ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਫਿਕੀਹ ਨਾਲ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਕਿ ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਵੀ 1973 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਗਿਆ ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਫਸਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗਾ। 1975 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਪਰੰਤੂ 1977 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁਟੀਆਂ ਫਿਕੀਹ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਿਆ। 25 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਰੋਮ ਤੋਂ ਟਿਊਨਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਰੋਮ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਿਸਲੀ ਟਾਪੂ ਦੇ ਹੇਠ ਅਫਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵੱਸੋਂ ਟਿਊਨਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਬਾਦ ਹੈ ਜੋ ਰੋਮ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੱਸਿਆ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਕਾਰਥੇਜ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਥੇਹ ਹੈ ਜੋ ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜਿਆ ਸੀ। ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਮਾਰੂਥਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀ ਵੱਸੋਂ ਰੋਮ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਬੱਦੂ ਲੋਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਠਾਂ ਦੇ ਕਾਫਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਅਤੇ ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੇ ਹਨ। ਸੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਤੂਨ ਅਤੇ ਮਾਲਟੇ ਦੇ ਬਾਗ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਪਸਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਰਬੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵੀ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਦੌਰੇ ਹੀ ਰਾਜ ਸਨ - ਅਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ।

ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਫਤਾ ਕੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਸੈਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਟਿਊਨਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਥੇਹ ਉਪਰ ਉਸਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਦੀਨਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਹੈਂਡੀਕਰਾਫਟ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਰੌਣਕ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਵੀ ਪਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਰੌਣਕ ਦੇ ਹੀ ਗਾਹਕ ਸਾਂ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਭੀੜੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਇਕ ਕਿਲਾਨੁਮਾ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਜੇਹੀ ਵਿਉਂਤ ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਿਆਸਤੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟਿਊਨਿਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵੱਲ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਬਜ਼ਾਰ ਖਚਾਖਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਕਾਫੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਤੁਰਕਿਸ਼ ਕਾਹਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਲਕਾ-ਏ-ਤਰੱਨਮ,

ਕੁਲਸਮ ਦੇ ਗਾਏ ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਰੇਸ਼ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਲਸਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਅਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਉਪਰ ਮੋਨਸਿਫ ਫਿਕੀਹ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਹਵਤ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ । ਉਹ ਆਪ ਟਿਊਨਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਰਬੀ ਔਰਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਸਭ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ । ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਿਝੱਕ ਸਨ ਅਤੇ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੀ ਠੰਡੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲ ਦੀ ਗੈਸ ਬਾਲਕੇ ਕਮਰੇ ਨਿੱਘੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਪੈਟਰੋਲ ਬਹੁਤ ਸਸਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਵੀਕ-ਐਂਡ ਉਪਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਰੋਮਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਬੀਜ਼ਰਤ, ਹੇਮਾਮੈਤ, ਕੈਰਵਾਂ ਤੇ ਸੂਸ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਣੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਬੀਜ਼ਰਤ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕ ਭੌਂ ਉਪਰ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਟਰੈਕਟਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਉਠ ਨੂੰ ਹੱਲ ਜੋ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੀਜ਼ਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਮਦੀਨੇ ਅੰਦਰ ਵਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਹੇਮਾਮੈਤ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਹੈ । ਸੂਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਲੀਫਿਆਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਕਾਇਮ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੇਰੇ ਅਰਬੀ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਗੜੀ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਦਸਤਾਰ ਸਿਰਾ ਅਤੇ ਈਮਾਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਮਝ ਕੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੱਭੂ ਜਲੇਬੀ ਤਕ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਲੇਬੀ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਵੀ ਜਲੇਬ ਹਨ । ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ।

ਰਾਤ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਸੂਸ ਦੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਥੇ ਹੀ ਫਿਕੀਹ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਅ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਫਿਕੀਹ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਈਆਂ । ਆਂਢ-ਗੁਵਾਂਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਪਗੜੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਝਕੇ ਹੀ ਗਲੇ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ । ਫਿਕੀਹ ਦਾ ਬਾਪ ਟੈਕਸੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਅੱਠ ਬੱਚੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਘਰ ਵਿੱਚ ਫਲੱਸ਼ ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਜ-ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਵਲ ਤੇ 'ਕੁਸਕੁਸ' ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਮਨਭਾਉਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ । ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵਿਛੜਨ ਲੱਗਿਆਂ ਗਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪੇਡੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗਲੇ ਮਿਲਕੇ ਰਾਮ-ਸਤਿ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸ਼ਹਿਰੀਪੁਣੇ ਨੇ ਇਹ ਚੰਗੀ ਰਵਾਇਤ ਸਾਡੀ ਕਲਚਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਉਹ ਗਲੇ ਮਿਲਣੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਉਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਨੀਝ ਨਾਲ ਤੱਕਣਾ ਇਕ ਐਸੀ ਝਰਨਾਹਟ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਟਿਊਨਿਸ ਪਰਤ ਆਏ । ਐਤਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਟਿਊਨਿਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਫਾਰਮ-ਹਾਊਸ ਤੇ ਇਕ ਰੱਜੇ ਪੁਜੇ ਅਰਬੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਦੀ ਦਾਹਵਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਹਵੇਲੀ-ਨੁਮਾ ਦੇ ਮੰਜਲਾਂ ਘਰ ਮਾਲਟਿਆਂ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮਲਿਕ ਰਸ਼ੀਦ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੀਵੀ ਨਾਦਰਾ ਬੜੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਮਿਲੇ । ਰਸ਼ੀਦ ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਫਾਰਮ ਤੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਦਰਾ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ । ਉਹ ਟਿਊਨਿਸ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੀ ਧੀ ਸੀ । ਉਸ ਰਾਤ ਨਾਦਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ - ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ । ਖਾਣੇ ਉਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਹਰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਹਵਤ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਸੀਆ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ । ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆਂ ਰਸ਼ੀਦ ਤੇ ਨਾਦਰਾ ਨੇ ਕਈ ਬੋਰੇ ਜਹੇ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ । ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਮਾਲਟਿਆਂ ਦੇ ਬੋਰੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਿਮਾਨ ਲਈ ਤੁੱਛ ਭੇਟਾ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਦੇਵੀਂ ।

ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ

ਜਦੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1981 ਨੂੰ ਲੱਗਭੱਗ ਪੰਜੀ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਹਵਾਈ ਸਫਰ 32 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਗੇੜ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਦਿਨ 24 ਦੀ ਥਾਂ 37 ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ 13 ਘੰਟੇ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਟਿਕਟ ਵੇਚਣ ਲੱਗਿਆਂ ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਰੈਣ ਬਸੇਰੇ ਲਈ ਹੋਟਲ ਬੁੱਕ ਮਿਲੇਗਾ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਗਵਾਚਾ ਜਿਹਾ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵਾਜਿਬ ਜਹੇ ਹੋਟਲ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਝੁਰਮਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਾਜ਼ਬ ਕਿਰਾਏ ਉਪਰ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹੋਟਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਖਾਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਠੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਕੋਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਕਾਰ ਹੋਟਲ 'ਪਲਾਜ਼ਾ ਮੈਡਰਿਡ' ਅੱਗੇ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਸਫਰ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਰਾਤ ਹੋਟਲ ਦਾ ਸੁੱਖ ਮਾਣ ਕੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਐਕਾਪੁਲਕੋ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮੈਕਸੀਕੋ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ, ਸ਼ਾਂਤ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਅਤੇ ਯੂ ਐਸ ਏ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ, ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਗਵੇਤਮਾਲਾ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਿਲਟਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਰੈਡ ਇੰਡੀਅਨ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਲੱਗ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਉਪਰ ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ, ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਅਜ਼ਟੈਕ ਕਲਚਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੱਜ ਵੀ ਭਲੀਭਾਂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ, ਚੰਨ, ਸੱਪ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਮਾਇਆ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੂਰਜੀ ਕੈਲੰਡਰ (ਪੰਚਾਂਗ) ਅੱਜ ਤੱਕ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਯੁਵਤੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਸਾਰੇ ਪਿਰਾਮਿਡ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਿਸਰ ਦੇ ਪਿਰਾਮਿਡਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹਨ।

ਮੈਕਸੀਕਨ ਲੋਕ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਜੀਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਖੁਲ੍ਹੇ ਭੁੱਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਵੀ ਠਹਾਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਰਦ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਜੋਰ ਦੀ ਅੱਡੀ ਮਾਰਕੇ ਨੱਚਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ “ਅੱਡੀ ਮਾਰਕੇ ਨੱਚੀ ਜਦ ਬੰਤੋ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਭੁਚਾਲ ਆ ਗਿਆ”। ਮੈਕਸੀਕਨ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਾਵੇਂ ਸਾਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਪਰੰਤੂ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਉਬਲੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਪੇਪੜੀ ਵਰਗੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਰਤਿਲੀਓਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਨਾਰੀਅਲ ਅਤੇ ਤਰਬੂਜ ਵੀ ਰੱਜਵਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ

ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕਨ ਲੋਕ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਖੇ ਮੋਟੇ ਠੁੱਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਬੁੱਲ-ਫਾਈਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਹੈ ।

ਐਕਾਪੁਲਕੋ ਅਮਰੀਕਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਵੀ ਅਮਰੀਕਨ ਧਨਾਢਾਂ ਦੇ ਹੀ ਉਸਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਹੋਟਲ 'ਹੋਲੀਡੇ-ਇਨ' ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਗਿਛ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਹੋਰ ਹੋਟਲ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਸੀ । ਖੈਰ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਠੀਕ ਹੋਟਲ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ । ਇਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਹਮੀਦ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਸੱਈਅਦ ਦੁਰਾਨੀ ਵੀ ਮਿਲ ਪਏ । ਕਲਚਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦੀ ਹੈ । ਲਹੌਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ । ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮਿਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਮਿਲ ਪਏ । ਹਫ਼ਤੇ ਭਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਐਕਾਪੁਲਕੋ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਮੈਕਸੀਕੋ ਕਲਚਰ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ।

ਐਕਾਪੁਲਕੋ ਤੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਸੀ । ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਥਾ ਐਲੀਸੀਆ ਦੀ ਚਿਠੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋਰ ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਾਂ । ਮਾਰਥਾ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜਕੱਲ ਮੈਕਸੀਕੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਸਮੇਤ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ । ਕਿੰਨਾ ਫਰਕ ਸੀ ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ । ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿਧਰੇ ਮੈਂ ਗਵਾਚ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗਵਾਚਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸਾਂ । ਅੱਜ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਥਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਸਹੇੜੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਕੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਸ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਹਿਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਉਲੰਪਿਕ ਸਟੇਡੀਅਮ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪਿਰਾਮਿਡ ਵੇਖਣ ਗਏ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਓਪੇਰਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਨਿਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਸਾਡੇ ਭੰਗੜੇ ਵਾਂਗ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਜੱਟ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੰਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਵੇਖ ਕੇ ਨੱਚ ਉਠਦੇ ਹਨ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕੋ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੋਕਯਾਨ ਵਿਰਸਾ ਸਾਂਝਾ ਹੋਵੇ । ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੰਗੜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਨਿਰਤ ਨੂੰ ਤੋਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਜਦ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਨਿਰਤ ਨੂੰ ਬੈਲੇ (Ballet) ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲੈ ਗਏ ਹਨ । ਓਪੇਰਾ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਥਾ ਮੇਰੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਈ । ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਮਸਾਲੇ ਆਦਿਕ ਮਿਲਦੇ ਸਨ । ਮੈਕਸੀਕਨ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਪਲਾਸਟਿਕ ਪੈਕਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪੈਕਟਾਂ ਉਪਰ ਸਤਿਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਠੱਪਾ ਵੇਖਿਆ । ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹਰਭਜਨ ਯੋਗੀ ਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਅਮਰੀਕਨ ਖਾਲਸਾ ।

ਪੂਰਬ ਦਾ ਵੀਨਸ – ਬੈਂਕਾਕ

ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਫੇਰੀਆਂ ਲਗਾ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅਕੈਡਮੀ ਦੀ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ । 3 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਜੰਬੋ ਜੈਟ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਉੜਾਨ ਭਰ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਮਗਰੋਂ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਇਤਲਾਹ ਭੇਜ ਰੱਖੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਿਆ । ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਚੱਕਰ ਕੁਆਲਾ-ਲੁੰਪਰ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਉਪਰ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫਰ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਪਾਰੀ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵੀ ਦੱਸੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਬੀਤੀ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ । ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਕੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਮੈਂ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰਕੀਟ ਫ਼ਹੂਰਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਇਸ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ ।

ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦੱਸਿਆ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਨਾ ਲੱਭ ਸਕਿਆ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਚੱਢਾ, ਕੋਹਲੀ ਅਤੇ ਪਾਲ ਬਰਦਰਜ਼ ਦੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਈ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜਕਾਏ ਪਰੰਤੂ ਏਨੀਂ ਰਾਤ ਗੁਜਰੀ ਕਿਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਹਾਰ ਕੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਕਾਕ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਮਰੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਹੀਲ-ਗੁੱਜਤ ਦੇ ਕਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ । ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਬਣਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਹੀ ਲਿਆ, ਬਲਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋ ਖੱਜਣ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ । ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਸੌਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਨਾ ਉਠਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਸਵੇਰੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਕਾਊਂਟਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਮਸ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ ਗਈ । ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਹੀ ਸੌ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਠਣਾ ਪਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਿਆ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਤੋਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ ਮੇਰਾ ਹੋਟਲ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਹਾਈ ਪਿੱਚ ਉਪਰ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨੀਂਦ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ।

ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਹੇਠ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹੋਟਲ ਦੇ ਦਲਾਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਟੱਕਰ ਪਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਗਰੁੱਪ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਕਮਰਾ ਤੈਹਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ 100 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਕਰੰਸੀ 'ਬਾਹਟ' ਦਾ ਸਾਡੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਮੁੱਲ ਹੈ । ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਹਨ । ਚਾਹ ਦਾ ਕੰਪ ਪੰਜ ਬਾਹਟ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਖਾਣਾ ਤੀਹ ਬਾਹਟ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਰੈਡੀਮੇਡ ਕੱਪੜਾ ਵੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿੱਚ ਘਟ ਬੱਜਟ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਂਕਾਕ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਿਨ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ । ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਅਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ

ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪ ਹੀ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਕੋਈ ਰੈਡੀਮੇਡ ਕੱਪੜੇ ਵੇਚ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਚਾਹ ਦੀ ਰੇਹੜੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਧਨਾਢ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵੀ ਚੰਗਾ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਬੈਂਕਾਕ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਮੈਟਰੋ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਾਮਧਾਰੀਆ ਮੇਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਕਾਮੋਕਿਆਂ ਦਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਕਈ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਧਾ ਥਾਈਲੈਂਡ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫੀ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ ।

ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚਾਓ ਫਰੀਆ' ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਵੱਸਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ ਕਲਕੱਤੇ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਦਰਿਆ ਬੈਂਕਾਕ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹੋਟਲ, ਬੋਧੀ ਮੰਦਿਰ ਅਤੇ ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਪੂਰਬ ਦਾ ਵੀਨਸ ਹੈ । ਵੀਨਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲੋਕ ਘਰ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਯਾਤਰੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀ ਅੱਧੀ ਅਬਾਦੀ ਚਾਓ ਫਰੀਆ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਵੱਸ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾ ਲਿਆ, ਕੇਵਲ 15 ਬਾਹਟ (ਰੁਪਏ) ਹੀ ਖਰਚ ਹੋਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਥਾਈ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲ ਢੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੀਨਸ ਦੇ ਗੰਡੋਲੇ ਵਾਂਗ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੱਕ ਮੁਸਾਫਰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਯਾਤਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਉਤਰ ਗਿਆ ।

5 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸੀ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਦਿਵਸ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । 4 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਨਾਚ-ਗਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਮੇਲੇ ਵਾਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ । ਮਹੱਲ ਦੇ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਇਆ । ਭਗਵੇਂ ਚੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਟੱਕਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਥਾਈ ਲੋਕ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਵਾਰੇ ਜਾਈਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਝਾ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 'ਓਮ ਨਮੋ ਬੁੱਧਮ' ਦਾ ਮੰਤਰ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਗੂੰਜਿਆ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜਿਆ ਹੈ : ਅਖਹਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ । ਭਲੇਮਾਣਸਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਾ ਕਰਾਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈ ਥਾਈਲੈਂਡ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਭੂਮੀ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੋਧੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਦਾ ਪੱਲਾ ਪਕੜੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ ।

ਥਾਈ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਢੋਂਗ ਨਹੀਂ ਰਚਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੰਦਰ-ਮਸਜਿਦ ਵਰਗਾ ਬਖੇੜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਨ । ਇਹ ਲੋਕ ਹੋਲੀ ਵਰਗਾ ਤਿਉਹਾਰ ਵੀ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਰੰਗ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਰ ਲੰਘ ਰਹੇ ਯਾਤਰੀ ਉਪਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਓ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਥਾਈ ਲੋਕ ਕਾਫੀ ਮਿਲਾਪੜੇ ਹਨ । ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਹੇ ਲੋਕ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਕ ਟੋਲਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਖਹਿੜੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਦੋ ਬਦੀ ਸ਼ਰਬਤ ਦਾ ਭਰਿਆ ਪਲਾਸਟਿਕ ਲਿਫਾਫਾ ਭੇਟ ਕਰ ਗਿਆ । ਇਕ

ਪਾਸੇ ਸਟੇਜ ਉਪਰ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਾਵਾਂ 'ਭਾਰਤ ਨਟਿਅਮ' ਨਾਚ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਥਾਈ ਕਲਚਰ ਉਪਰ ਭਾਰਤੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਏਲੋਰਾ ਦੀਆਂ ਬੋਧੀ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜੱਤਕ ਕਥਾਵਾਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਿਆਨੀ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 4 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਮਾਰਤ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਿਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ । ਗੁਰਪੁਰਬ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ । ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਥਾਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਦਾਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਹੀ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਇਤਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਜਿਤਲਾਈ ਹੋਣੀ ਜਿੰਨੀ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਭੂਮੀਬੋਲ' ਆਪਣੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨੇਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 'ਰਾਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । 'ਅਯੁੱਧਿਆ' ਦਾ ਵੀ ਜਿਕਰ ਹੈ । ਕਿ ਇਹ 'ਭਾਰਤੀ ਰਾਮ' ਵਾਲੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਬੈਂਕੌਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੈਂਕਾਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬੈਂਕ ਆਫ ਅਯੁੱਧਿਆ' ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ।

ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਥੱਕ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਲ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਥੇ ਲੰਗਰ ਸੱਤ ਵਜੇ ਹੀ ਵਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖੈਰ! ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਨਵਾਂ ਮੁਸਾਫਰ ਸਮਝ ਕੇ ਗੱਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਪੰਜ ਦਸੰਬਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਈ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ 'ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਲਾ' ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ । ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਕੁਰਸੀਆਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਉਪਰ ਸਭ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ । ਲੰਗਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਥਾਈ ਬੀਬੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੰਗਰ ਸੈਲਫ ਸਰਵਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇਹਾ ਅਨੰਦਮਈ ਮਹੌਲ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ । ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਜੋ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨਿੱਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੇ, ਹਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਿਧਰੇ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਰਵਾਇਤ ਪਾਂਡੀਚਰੀ ਦੇ ਅਰਬਿੰਦੂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪੰਗਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਬਰਾਬਰ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣਾ, ਚਾਹੇ ਦਰੀ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਵੇ ਚਾਹੇ ਮੇਜ਼ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ । ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਘਿਓ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸੋ ਐਸਾ ਰੂਹਾਨੀ ਤਜਰਬਾ ਹੀ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ । ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਬਕ ਸਿੱਖੇ । ਪੰਜ ਦਸੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫੀਨੇ ਨੱਕ ਅਤੇ ਝਮੀਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਮੋਹ ਲਿਆ ।

ਕੁਆਲਾ - ਲੁੰਪਰ

5 ਦਸੰਬਰ 1991 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਹਾਜ਼ੀ ਰੋਸਲੀ ਮਹਾਤ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਮੈਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕੰਮ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਮੇਰਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫੋਨ, ਕਿਚਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਸਨ। ਇਹ ਫਲੈਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ 'ਜ਼ਾਬਾ ਆਸ਼ਰਮ' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੋਸਟਲ ਨੂੰ ਮਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਸਟਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਸਾਂਝਾ ਹੀ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਬੀਬੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਮੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਆ ਕੇ ਵੱਸੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੋਧੀ, ਈਸਾਈ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਕਰਮ ਨਿਬਾਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵੀ ਇਕੱਠ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੈਕੋਕ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਿੱਤੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਜਾਂ ਪੁਲਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਮਲਾਇਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਾਮਿਲ ਅਤੇ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ਜਿਆਦਾਤਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਰਬੜ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੀ ਇਕ ਮਾਰਕੀਟ ਬਰਿਕਫੀਲਡ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਡਲੀ ਡੋਸਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਿਕਨ ਤੰਦੂਰੀ ਅਤੇ ਪਰੌਠਾ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਪਕਵਾਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਉਡਾਨ ਰਾਤ ਨੂੰ 9 ਵਜੇ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਢਾਬੇ ਤੇ ਹੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੱਕ ਚੌਲ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੌਲ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ।

ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਉਪਰ ਵੱਸਿਆ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਸਾਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਂਗ ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ "ਚਿੱਕੜ ਵਾਲਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਮੂੰਹ"। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ 'ਜੇਮਜ਼

ਮਸਜਿਦ' ਕਾਇਮ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਦਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੋਵੇ । ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਝੀਲ, ਚਿੜੀਆ ਘਰ, ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ, ਕੌਮੀ ਯਾਦਗਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹਾਊਸ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪੱਧਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿੰਗ ਵਲ ਖਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਫਲੈਟ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਾਰ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲਾ ਮੇਰੇ ਫਲੈਟ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਬਰਸਾਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਈ ਰਾਗ ਛੇੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬੀਤੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੱਕ ਬੀਂਡੇ ਆਪਣਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਚਹਾ ਰੰਗ ਬੰਨਦੀ ਹੈ । ਦੂਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕਾਦਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਧੰਨ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇਲਾਹੀ ਰਾਗ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦਾ ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਿੱਖ ਫਿਲਸਫੇ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਉਘਾੜ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

9 ਦਸੰਬਰ ਸੋਮਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਇਥੋਂ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ ਅਮੀਨ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨਿਕਲ ਆਏ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਟਾਫ ਕੰਨਟੀਨ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਕੰਨਟੀਨ ਵਿਖਾਈ ਜੋ ਖਚਾਖਚ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਹਨ । ਲੈਕਚਰ ਹਾਲ, ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾ-ਅਨੁਕੂਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਜਾਰਦੇ ਹਨ । ਹੋਮ ਵਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਹਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹੋਮ-ਵਰਕ ਜਾਂ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਣ । ਇਥੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਣ । ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਤਫਰੀਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੱਕ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਕੰਨਟੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੱਕ ਘੁੰਮਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਹਰਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਸਖਤ ਪਾਬੰਧੀ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਨਸ਼ੀਲੀ ਦਵਾਈ ਵੇਚਣ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ । ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਵੇਂ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਪਰੰਤੂ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਫਾਂਸੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਚੈੱਕ-ਇਨ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਕਸਟਮ ਵਾਲਿਆਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸਿਰਫ ਇਕ ਕਾਰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਉਪਰ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਚੇਤਾਵਨੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, “ਇਸ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਡਰੱਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ” । ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੀ ਰਾਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਲਾਈਸੈਂਸ ਸ਼ੁਦਾ ਫ਼ਰਮ ਨੇ ਜਹਿਰੀਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚ ਕੇ ਗਵਾ ਦਿੱਤੀ । ਪਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾ ਸਕੇ । ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚੌਦਾਂ ਸਟੇਟਸ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਲੈਂਗਰ ਸਟੇਟ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿੱਚ । ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਰਾਜ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਦੋ ਸਟੇਟਾਂ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਵੀ ਹਨ । ਇਥੋਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੋਕਰਾਜੀ ਢਾਂਚਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ । ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਮਲਕਾ ਵਾਂਗ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਵਾਬੀ ਕਾਇਮ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਟੁੰਕੂ ਅਬਦੁੱਲ

ਰਹਿਮਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ । ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਈਦ ਉਤੇ ਮਹੱਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਮਹੱਲ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਆਇਆ । ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ, ਹਰ ਜਣਾ ਖਣਾ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਗੰਨਮੈਨ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਕਨੂੰਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੰਗੇ ਫਸਾਦ ਦੀ ਨੋਬਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਭੂ-ਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਸਰਦੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਇਥੇ ਮਦਰਾਸ ਵਰਗਾ ਮੌਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਾਰਸ਼ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਅਕਸਰ ਬੱਦਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕਿਣਮਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਮੈਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਅੱਜ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਹਨ । ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਹੁੰਮਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੌਸਮ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚਾਵਲ ਕਾਫੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਰਬਰ, ਕੋਕੋਨਟ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਹਰਾ ਭਰਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਕੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੋਸਟਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੜਕਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਵੀ ਜੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਏਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਈ ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ । ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜ਼ਰਬੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਕ ਤਾਂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸਭ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਦੁਕਾਨਾਂ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਮੋਹਰੀ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਹਨ । ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰ ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ । ਚੀਨੀ ਔਰਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਹਨ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮੁਸਲਿਮ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੈ । ਉਹ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਓਪਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਇਹ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਕ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਦੇਸ਼ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੇ ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਊਰਜਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਪੁੜਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਕਟ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਦੇਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੇਸ ਉਪਰ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ । ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੋਈ ਵਟਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਰਿਗਟ ਵੀ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਦਸ ਗੁਣਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹਾਕੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕੰਡ ਲਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਹਾਂ, ਟੀ.ਵੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ 'ਮੇਰਾ ਭਾਰਤ ਮਹਾਨ' ।

ਪੀਨੈਂਗ ਦਾ ਦੌਰਾ

13 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੀਨੈਂਗ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੀਨੈਂਗ ਜਾਣ ਦਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਦੋ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਨਿਕਲ ਆਏ, ਡਾ. ਅਹਿਮਦ ਸ਼ੁਕਰੀ ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ । ਇਹ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਟਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਸਨ । 14 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਮੈਨੂੰ ਪੀਨੈਂਗ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਗਏ । ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 17 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਪੀਨੈਂਗ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ ।

ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਕ ਨੂੰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਮੀਟਰ ਗੇਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਡਬਲ ਲਾਈਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਸੜਕਾਂ ਹਨ ਜੋ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ 6 ਜਾਂ 8 ਲੇਨ ਦੀਆਂ ਹਨ । ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਤੋਂ ਪੀਨੈਂਗ ਦਾ ਸਫਰ ਸੱਤ ਘੰਟੇ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਸਫਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਸੁੰਦਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੈਕੰਡ ਕਲਾਸ ਕੋਚ ਵਿੱਚ ਰਾਖਵੀਂ ਸੀਟ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਫਸਟ ਤੇ ਸੈਕੰਡ ਏ ਸੀ ਕੋਚ ਸਨ ਅਤੇ ਥਰਡ ਕਲਾਸ ਬਿਨ੍ਹਾ ਏ ਸੀ । ਪਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਕੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ ਗੱਦੇਦਾਰ ਅਤੇ ਖੁਲੀਆਂ ਸਨ । ਸਫਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਹਰ ਕੋਚ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀਆਂ ਝਾੜੂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਵਰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬਰੂਮਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਰੇਟ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਾਲੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸਾਫਰ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਸਫਾਈ ਵਾਲੀ ਕੋਚ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਹੁੰਝ ਲੈ ਜਾਂਦੀ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਵਾਂਗ ਔਰਤਾਂ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਇਹ ਬਹੁਤ ਧਾਰਮਿਕ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਅੱਧੇ ਸਫਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਨੇਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਟਿਨ (ਕਲੀ) ਧਾਤ ਦੀਆਂ ਖਾਨਾਂ ਸਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਬੜ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਿਆਂਦਾ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਜਲਵਾਯੂ ਕਾਰਨ ਰਬੜ, ਖਜੂਰ, ਕੋਕੋਨਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਉਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ । ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਹਰੇ ਭਰੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਜਿੱਥੇ ਬਾਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਉਥੇ ਸਫੈਦ ਮਿੱਟੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਜੋ ਟਿਨ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਖਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਟਿਨ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਟਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਪਾਮ ਤੇਲ ਦੀ ਐਕਸਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਥੋਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਇਆ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਕਾਫੀ ਹੈ ।

ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਇਕਹਰੀ ਪਟੜੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਿਨ ਇਕ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ । ਪੀਨੈਂਗ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੀ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਦਾ ਇੰਜਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਟੜੀ ਮੱਲ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ । ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਵੀ ਉਸੇ ਲਾਈਨ ਉਪਰ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਸੋ ਨਵਾਂ ਇੰਜਨ ਆਉਣ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੀਨੈਂਗ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ

ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਇਕ ਵੱਜ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਨਾਂ ਲੈਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਹੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ । ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਦਾ ਝੰਬਿਆ ਹੋਇਆ ਲੜਖੜਾਂਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਡਾ. ਸ਼ੁਕਰੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਲਾਮ ਗੁਜ਼ਾਰੀ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਰ ਪੰਦਰਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਪੀਨੈਂਗ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਟਾਪੂ ਹੈ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਫੈਰੀ ਜਾਂ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਪੀਨੈਂਗ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ । ਦੋ ਵਜੇ ਦੇ ਕਬੀਰ ਅਸੀਂ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚੇ । ਜਦੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮੇਨ ਗੇਟ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਛੇ ਫੁੱਟਾ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀਕਿਉਰਟੀ ਗਾਰਡ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਖੜਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਧਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

18 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ । ਅਜੇ ਬੱਤੀਆਂ ਜਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਟਾਪੂ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਪੀਨੈਂਗ ਟਾਪੂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਇਕ ਰਿਆਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕਲਚਰ ਦਾ ਜੋ ਮਿਲਗੋਭਾ ਇਸ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ । ਇਥੇ ਚੀਨੀ, ਥਾਈ ਅਤੇ ਬਰਮੀਂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹਨ, ਹਿੰਦੂ ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦਆਰੇ, ਮਲੇ ਮੁਸਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕਾਂ ਦੇ ਗਿਰਜੇ ਘਰ ਹਨ । ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਇਸ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੈ । ਵਪਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਆ ਦੇ ਪੰਜਿਮ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।

18 ਦਸੰਬਰ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਮੇਰਾ ਲੈਕਚਰ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਇਕ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਥੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਵਾਲਾ ਢਾਬਾ ਲੱਭ ਲਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਜੀਤ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਮੇਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਆਇਆਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੀਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਖੇੜਾ ਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਸਰਕੇ ਗਿੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹੈ । ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਫੁਲਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੱਸੀ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਨਾਲ ਪਰੋਸ ਲਿਆਈ । ਜੀਤ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਢਾਬਾ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੀਆਂ ਬੀਬੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂ ਪਰੰਤੂ ਬਾਸਰਕੇ ਗਿੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹੋਏ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ੀ ਯਾਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਛੱਡਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੀਤ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ 19 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪੀਨੈਂਗ ਦੇ ਟਾਪੂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੱਸੇ ਜਾਰਜਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੇ । ਇਥੇ ਚੀਨੀਆਂ ਦੇ ਘਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹਨ । ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚਾਈਨਾ ਟਾਊਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੁਝ ਘਰ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਬਾਬਾ' ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ । ਚੀਨੀ ਬਾਬੇ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ । ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਮਸਜਿਦ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜੋ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਥੇ ਵੱਸ ਗਿਆ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਆਏ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ ਉਪਰ ਵੱਸ ਗਏ । ਪੀਨੈਂਗ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਆ ਨਿਕਲੇ ਜਿਥੇ ਕਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਚੀਨੀ ਵਪਾਰੀ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਨਾਰੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਹੋਟਲ ਹਨ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰੇਤ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰਗਾਹ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰੇਤ ਉਪਰ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ

ਤਾਂ ਅਗੇ ਵੇਖਿਆ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਪੁਰ ਦੇ ਪੋਲੀਟੈਕਨਿਕ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਇਸ ਟਾਪੂ ਉਪਰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਨਾਰੇ ਬੀਚਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਰਮਣੀਕ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਤਿਤਲੀਆਂ ਦਾ ਪਾਰਕ ਵੀ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਤਿਤਲੀਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਉਪਰ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਫਲ ਵੀ ਵਿਖਾਏ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਦੋ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਪਾਰਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਢਾਬੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਜੀਤ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਸਮੇਤ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ । ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਤੇਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਉਸਨੇ ਇਕ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਨੂਡਲਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਮਜ਼ਾ ਜੀਤ ਦੇ ਢਾਬੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੀ ਉਹ ਭਲਾ ਚੀਨੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ।

ਦੋ ਘੰਟੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ । ਇਥੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਚੀਨ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਬਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ । ਇਕ ਸੱਤ ਮੰਜ਼ਿਲਾ 'ਕੈਕ-ਲੋਕ-ਸੀ' ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਸੌ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਭਵਨ ਕਲਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਬੁੱਧ ਦਾ ਬੁੱਤ ਹੈ ਜੋ 100 ਫੁੱਟ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁੱਤ ਹਨ । ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਬੁੱਧ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਜੱਤਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਚਿਤਰਤ ਹਨ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੋਧੀ ਭਿਖੂਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪੀਨਾਂਗ ਦਾ ਟਾਪੂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਮੰਦਰ ਬੋਧੀ ਭਿਖੂ 'ਚੋਰ-ਸੂ-ਕੋਰ' ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 1850 ਵਿੱਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਧੂਪ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕੀਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਸਦੇ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸੀਖਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਧੂਪ ਜਗਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੇ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਫੋਟੋ ਵੀ ਖਿਚਵਾਂਦੇ ਹਨ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੋਧੀ ਭਿਖੂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਹਾਕੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿੱਚ ਪਟਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏ । ਉਹ ਇੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਟੀਮ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਸਨ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਹਾਕੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹਰਾ ਚੁਕੇ ਹਨ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਖੇਡ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਗੱਡੀ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਦਸ ਵਜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ । ਗੱਡੀ ਦੇ ਟਿਕਟ ਚੈਕਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜੋ ਇੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੱਕ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੇਰੇ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਏ ਸੀ ਕੋਚ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਬੀ ਮੁਸਾਫਰ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇਕ ਦਿਲ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕ ਪੁਰਤਗੀਜ਼ ਅਤੇ ਮਾਂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਗੁਫਤਗੂ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ । ਉਹ ਬੜਾ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਯਾਫਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਇਆ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਗੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਧਿਆਨੀ ਬੁਧ ਦਾ ਚਿਤਰ ਯਾਦ ਆਵੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਕੀਲੇ ਹੋਏ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮੈਂ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਰਤ ਆਇਆ ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ

ਜਦੋਂ ਮੈਂ 5 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪੁਰ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਚੈਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਫਸਰ ਕਿਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘੂਰਨ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਲੋਕ ਨਜ਼ਰੀ ਪਏ ਅਤੇ ਇਕ ਅੱਧ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ। ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਖ ਪੁਲਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਆਏ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਬਹੁਤੇ ਫੌਜ ਜਾਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਆਏ। ਇਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਰ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਅਲਹਿਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

8 ਦਸੰਬਰ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਮੈਂ 'ਪੈਤਾਲਿੰਗ ਜਿਆ' ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਜਲੇਬੀਆਂ ਛਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਘਰ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਕੇ ਹਟੀ ਹੈ ਅਤਜਲੇਬੀਆਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਜੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਜਲੇਬੀਆਂ ਦੇ ਟੋਕਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਭੂਰ ਚੂਰ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਥਾਕਾਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਲਾਨਾ ਦੌਰੇ ਤੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕਨੇਡਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਓ ਤਾਂ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਐਰੋਫਲੋਟ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬੈਂਕਾਕ, ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪੁਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵੀ ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਵੀ ਕਨੇਡਾ ਵਾਂਗ ਰਾਗੀਆਂ, ਢਾਡੀਆਂ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਤੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਹਰ ਵਕਤ ਚੌਲ ਹੀ ਖਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੋ। ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦਫਤਰ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਫਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪੁਰ ਦੇ ਬੰਗਸਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪ ਹੀ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ । ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਸਲਾਨਾ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸੰਤ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਈ ਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾਈ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ । ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰੂੜੀਗਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧੜਾ ਧੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਨ । ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਾਇਮ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਥੌਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾਂ ਮਸੀਤਾਂ ਅਤੇ ਚੌਦਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਨ । ਹਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਐਤਵਾਰ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਆਹਲਾ ਦਰਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਸਮੇ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਹਨ ।

ਕਰਿਸਮਿਸ ਦੀ ਰਾਤ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ 'ਚ ਰੈਣ ਸੁਬਾਈ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਗੁਜਾਰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ । 24 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 'ਰਵਾਂ' ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ । ਰੈਣ ਸੁਬਾਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਲੋਕਲ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਸੀ । ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਮਾਨੋ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਜਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ । ਲਗਭਗ ਹਰ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ । ਬਲਕਿ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ, ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਦੇ । ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਏਕੀਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ । ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਏਕੀਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਸਕਾਲਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਛਪਵਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਕੁਝ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਲੂ ਸਿੰਘ' (ਖਾਲਸਾ ਅੰਗਰੇਜ਼) ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਮਝ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਏਨੀ ਘਟ ਗਈ ਹੈ ਕਿ 1992 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਜਥੇਦਾਰ ਹਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਪੇ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ, ਵਰਨਾ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ

ਜਾਣਗੇ । ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਈਸਾਈ ਬਣ ਗਏ ਜਾਂ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ।

ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਲਚਰਲ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ “ਰੰਗੀਲੀ ਰਾਤ” । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਭੰਗੜੇ, ਗਿੱਧੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬਲਕਿ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਗਾਇਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਟੋਲੇ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧਾਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ।

ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ 31 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤਣਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਉੜਾਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰ ਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਬੀਬੀ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਈ । ਉਹ ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾਮਾਰਾਏ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਕਸਟਮ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੀਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

31 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੀ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਡਿਸਕੋ ਡਾਂਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰੈਣ ਸਬਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਰੈਣ ਸਬਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਡਿਸਕੋ ਡਾਂਸ ਅਤੇ ਰੈਣ ਸਬਾਈ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਕਲਚਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਹਨ । ਸਰਕਾਰ ਪੂਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਹਰ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਡੀਓ-ਵਿਡੀਓ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਵੇਰੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਖੀਰ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਭੋਜਨ ਮੇਜ਼ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਛਕ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਕਹਿ ਉਠਦਾ ਹੈ : ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ, ਜੋ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ।

ਮਾਓ ਦਾ ਚੀਨ

ਜੂਨ 1991 ਵਿੱਚ ਰੂਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰਾ ਅਨੁਭਵ ਸੀ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲੈਣਗੇ। ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਨਿਘਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੇ ਸੋਵੀਅਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੇ ਸ਼ਿਕੰਜੇ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੌਧਿਕ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਦਖਲਾਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮਾਤਮੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੇ ਹੋਣ। ਇਕ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੀ ਚੁੱਪ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੇਖਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਕਈ ਸਾਥੀ ਜੋ ਕਾਮਰੇਡੀ ਦੀ ਟੌਹਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਝਟ ਸਟਪਟਾ ਉਠੇ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਲਿਖ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਤਰਬੱਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਰੂਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਪਬਲਿਕ ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਚੌਰਾਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈਨਿਨ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਬੁੱਤ ਭੰਨ ਸੁਟੇ। ਇਕੋ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਰੈਡ ਸੁਕੇਅਰ ਵਿੱਚ ਲੈਨਿਨ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਰੁਲਣੋਂ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਗੋਰਬਾਚੇਵ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਯੈਲਸਿਨ ਰੂਸੀਆਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨੇਤਾ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ। ਇਹ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਦਾ ਦੌਰ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਓ ਦਾ ਚੀਨ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ 'ਹਿੰਦੀ ਚੀਨੀ ਭਾਈ ਭਾਈ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਉਪਰ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਚੀਨ ਨੇ ਤਿਬਤ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਉਘਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਇਸ ਨਮੋਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਦਲਾਈ ਲਾਮਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਣ ਛੁਪੇ। ਇਹ ਸੌਦਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਿੰਗਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਤਾਂ ਚੀਨ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਗਵਾ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੁੱਲ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਤਕੜੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਥ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਦਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਚੀਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਐਸੇ ਵਿਗੜੇ ਕਿ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੱਕ ਠੰਡੀ ਜੰਗ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਆਵਾਜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੀਨ ਦੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਐਸੇ ਢੇ ਢੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਕੈਡਮੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਫਰ ਖਰਚਾ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇਥੋਂ ਦੀ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ : ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਐਸੀ ਭਉਣ ਮਿੱਟੀ ਲਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਐਂਟਾਰਕਟਿਕਾ ਦੇ ਮਹਾਂਦੀਪ ਹੀ ਬਚੇ ਹਨ।

ਦੋ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਜੰਬੋਜੈਟ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਦਾ ਹੀਆ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਲੇ ਦੇ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਘਰ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਹੀ ਲਿਆ। ਉਸ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ

ਆਪਣੇ ਟੈਕਸੀ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਧੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਕਰੇਗਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਆਏ ਦੀ ਆਓ-ਭਗਤ ਲਈ ਸਦਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦੁਪਹਿਰ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਉਡਾਨ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਪੀਕਿੰਗ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਅਸੀਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਕੇ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਮਿਟਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਪਰੰਤੂ ਢਿੱਡ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਇਲਾਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਹੈਂਡਬੈਗ ਵਿੱਚੋਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਮੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਸੇਬ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਅਨੰਦਪਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗਾ ਸਮਾਨ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੈ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵਾਲਿਆਂ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਛਿਲ ਲਾਹ ਲੈਣੀ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਲਈ ਬੁੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੰਗਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮਾਨ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਸਟਮ ਕਲੀਅਰ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵੀਹ ਡਾਲਰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਟੈਕਸ ਵੀ ਦੇਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਉਡਾਨ ਚਾਈਨੀਜ਼ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਉਚ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬਗੈਰ ਟੈਕਸ ਭਰਿਆਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਸੂਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਉਡਾਨ ਬਦਲਣ ਸਮੇਂ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਦੇ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਹਿ ਬੈਠਾ ਕਿ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਪੀਕਿੰਗ ਦੀ ਉਡਾਨ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਸਮਾਨ ਚੈਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਕੁਝਿੱਕੀ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਖੈਰ, ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੀਕਿੰਗ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਚੀਨ 1992 ਦਾ ਸਾਲ ਯਾਤਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉਪਰ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਜੰਬੋਜੈਟ ਨਵਾਂ ਨਿਕੋਰ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਡਰਿੰਕਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਚਾਉਣ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਸਰਵਿਸ ਟਾਫੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੀਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੀਕਿੰਗ ਬਾਰੇ ਇਕ ਫਿਲਮ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਟਲਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੇਖਣਯੋਗ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇਕਰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਵੀ ਅਮਿਤਾਬ ਬਚਨ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਬਜਾਏ ਟੂਰਿਸਟਾਂ ਦੇ ਮਲਤਬ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰੇ। ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਪਾਲਮ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਉਤਰਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਟੈਕਸੀ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਵਾਲੇ ਟੂਰਿਸਟ ਦੇ ਗਲ ਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟੂਰਿਸਟ ਦੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰਣ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਕਮਰ ਕੱਸੇ ਕਰੀ ਖਲੋਤਾ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਵਾਂਗ ਆ ਘੇਰਦੇ ਹਨ।

ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡਾਨ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਉਤਰਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ, ਇਕ ਚੀਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਮੈਨੂੰ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਾਊਂਟਰ ਦੇ ਪਰਿਓਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਈ ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਕਾਊਂਟਰ ਅਗੇ ਕਤਾਰਾਂ ਬੰਨੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਸਮਝ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮੋਹਰ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਘੁਮਾ ਕੇ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਆਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚੰਗੇ ਫਸੇ ਹੁਣ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰੰਤੂ ਚੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਵਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਦਰਤੀ ਮੇਰੀ ਫੈਕਸ ਚਿੱਠੀ ਪੀਕਿੰਗ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਣੂ ਉਰਜਾ ਸੰਸਥਾਨ ਵਲੋਂ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੇਰੇ ਆਓ-ਭਗਤ ਲਈ ਗੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਮਿੰਜੂ ਹੋਟਲ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ।

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 7 ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ 2 ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਟਲ ਮਾਓ-ਸੇ-ਤੁੰਗ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਡੈਲੀਗੇਟਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਟੋਲੇ ਸਮੇਤ ਇਥੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ । ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਹੋਟਲ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਚੰਗੇ ਹੋਟਲ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਸਫਰ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ 9 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਨੋਟਿਸ ਉਪਰ ਡਿਨਰ ਦਾ ਸਮਾਂ 6 ਤੋਂ 8 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ 6 ਵਜੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ ਦੁਵਾਲੇ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ ਡਿਨਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਛੇ ਵਜੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਡਾਈਨਿੰਗ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਰੱਜ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਣ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ । ਕੰਮ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕੌਮ ਭਗਤੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਹਨ ।

ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਭੁੱਖਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਤਕਲੀਫ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ । ਇਕ ਤਾਂ ਛੇ ਵਜੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿਨਰ ਖਾਣਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੂਸਰੇ ਸਰੀਰਕ ਘੜੀ ਅਜੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਸੌਂ ਭੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਲਗਦੀ । ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਛੇ ਵਜੇ ਹੀ ਡਿਨਰ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਭੁੱਖ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਫਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ । ਚੀਨ ਵਿਚ ਫਲ ਤਾਂ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਦਵਾਣਾ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇਹ ਸੌਂਦਾ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਮਠਿਆਈ ਦੀ ਗੱਲ, ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਹਾਂ, ਚੀਨ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੇਕ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਭੋਜਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਮੇਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀਆਂ ਲਈ ਚੰਗੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ? ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਡਣ ਵਾਲਾ ਐਸਾ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਸੱਪ, ਡੱਡੂ ਅਤੇ ਕੁੱਤੇ ਤੱਕ ਦਾ ਮਾਸ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬੜੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ । ਚੌਲ, ਨੂਡਲ ਅਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ।

ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਚੀਨ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ । ਪੀਕਿੰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ 50 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ (ਗੁਫਾਵਾਂ) ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ੋ ਸਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਲੱਗਭੱਗ ਚਾਰ ਲੱਖ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੰਦਰ ਦੀ ਜੂਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਵਿਚਰਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਅੱਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ । ਪੀਕਿੰਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ “ਪੀਕਿੰਗ ਮੈਨ” ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਅਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਤੌਰ ਤਰੀਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ । ਚਾਰ ਲੱਖ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੁਣ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਲਈ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵੀ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ । ਸਰੀਰ ਕੱਜਣ ਲਈ ਬਸਤਰ ਦੀ ਜਗਹ ਵੇਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਹੱਡੀ ਦੀ ਸੂਈ ਬਣਾ ਕੇ ਲੰਗੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਵਾਰਾ ਵਰਤੇ ਹਥਿਆਰ

ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੰਦਰ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਚੀਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ । ਵੈਸੇ ਇਥੇ ਮੁਸਲਿਮ, ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਕਨਫੂਸੀਅਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਵਾਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਫਿਰਕੇ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਮਾਓ-ਜੇ-ਤੁੰਗ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਐਸਾ ਹੁੰਝਾ ਫੇਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨੀ ਆਪਣਾ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹਨ । ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਚੰਗੇ ਆਰਚਣ ਦੀ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜੀ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਉਚੇ ਸੁਚੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ ।

ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਮੰਗਤਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਹਲੜ ਸਾਧ । ਸਾਰੇ ਹੱਥ ਸੁਚੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਥੇ ਚੋਰ ਉਚੱਕੇ, ਗੁੰਡਾ ਗਰਦੀ, ਬੈਂਕ ਘੁਟਾਲੇ, ਹੜਤਾਲਾਂ, ਵਿਹਲੜ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਲੋਕ ਵੀ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਚਰਣ ਘੜਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਮਾਓ ਦਾ ਡੰਡਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਕੱਲ ਭਾਵੇਂ ਚੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਲਈ ਖੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਮੂਲੀ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਘੁਟਾਲੇ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਸ਼ਕੇ ਮੇਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਿੱਥੇ ਬੋਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਸੀਕਿਊਰਿਟੀ ਫੰਡ ਸਕੈਮ ਦੇ ਮੁਜਰਮ ਵੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਦਨਦਨਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਚਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਬੱਸ ਇਹੋ ਫਰਕ ਹੈ ਮਾਓ ਦੇ ਚੀਨ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ । ਕਹਾਵਤ ਹੈ, 'ਜਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪ੍ਰਜਾ' । ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਪੈ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਮਾਓ ਦਾ ਚੀਨ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ।

ਪੀਕਿੰਗ ਦੀ ਸੈਰ

ਤਿੰਨ ਸਤੰਬਰ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਬੈਹਰੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਪਰ੍ਹੋਠੇ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਰਾਤ ਦਾ ਡਿਨਰ ਮਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਾਬੰਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਕਿਥੇ ਇਹ ਅਫੀਮਚੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਆਲਸੀ ਅਤੇ ਦਲਿਦਰੀ ਲੋਕਾਂ ਕਰਕੇ ਬਦਨਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਚੀਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਉਠਣ ਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਡੀਰੀ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਬੀ ਵਾਲਾ ਖਿਡਾਉਣਾ ਹੋਵੇ । ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਹੀ ਦੋ ਘੰਟੇ ਲੈ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਕਿਧਰੇ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਨੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਟੰਟਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੜਕ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਸਾਇਕਲਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਦਰਅਸਲ, ਅਠ ਵਜੇ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਦਫਤਰ ਅਤੇ ਕੰਮ ਧੰਧੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੜਕ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਜਗਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਪੀਕਿੰਗ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੌੜੀ ਸੜਕ ਗੁਜਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਬੱਸਾਂ ਲੰਘ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇੰਨੀ ਹੀ ਜਗਹ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਹਣ

ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੈਦਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੁੱਲੀ ਪੰਗਡੰਡੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਇਹ ਸੜਕ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਕਾਰ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਵੀ ਕਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਭਾਰਤ ਥੋੜਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਫਸਰ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਝੂਟੇ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰੀ ਟੌਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੜਕ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚੌਕ ਤੀਆਨਮੈਨ ਸਕੁਏਅਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। 1989 ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਕੁਏਅਰ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਮਹੂਰੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚੀਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਟੈਂਕਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪਲਟਾ ਉਲਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਟੀ ਵੀ ਉਪਰ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਛਿੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਚੀਨ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੀ ਮਰੋੜੀ। ਦਰਅਸਲ, ਅਮਰੀਕਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਰੂਸ ਦਾ ਤਾਂ ਭੱਠਾ ਬੈਠ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਜਰਕ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਚੀਨ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਰੜਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵੀਅਤਨਾਮ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੋਰੀਆ ਅਤੇ ਤੈਵਾਨ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਰਸੂਖ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਚੀਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਹੱਦ ਉਪਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਚੁੱਭਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਗਰਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਤੀਆਨਮੈਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਕੁਏਅਰ ਅੰਦਰ ਚੀਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਲਾਠ ਹੈ। ਸਕੁਏਅਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਘੋਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਐਨ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਚੀਨ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ (ਗਰੇਟ ਹਾਲ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੀਪਲ) ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ। ਉਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਚੀਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹੱਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 'ਵਿਵਰਜਤ ਸ਼ਹਿਰ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਮਹੱਲ ਪਬਲਿਕ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਆਜਾਇਬ ਘਰ ਚੀਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਝਲਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਹੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੱਸੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੋਲੀਆਂ ਹੀ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।

1911 ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਮ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਮੁਕਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਹੱਲ ਦੇ ਮੁਖ ਦਵਾਰ ਉਪਰ ਮਾਓ ਦਾ ਚਿਤਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਾਕਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਰਾ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਸਕੁਏਅਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਮਾਓ ਦੇ ਚਿਤਰ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ, ਮਾਓ ਦੀ ਕਬਰ ਜਾਂ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਿੱਤੇ ਕੱਦ ਇਮਾਰਤ ਅੰਦਰ ਚੇਅਰਮੈਨ ਮਾਓ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਬੁੱਤ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਸਮਾਰਕ ਪਾਸ ਦੇਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਪਰੰਤੂ ਪਹਿਰੇ ਉਪਰ ਤਾਇਨਾਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਮਾਓ ਦੇ ਬੁੱਤ ਕੋਲ ਖਲੋ ਕੇ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ

ਗੁਲਦਸਤੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਘੱਟ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਜੋੜੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ। ਮਾਓ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੇਵਤਾ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਰੌਣਕ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਪਤੰਗਬਾਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਕੁਏਅਰ ਅੰਦਰ ਪਤੰਗਾਂ ਉਡਾਣੀਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੌਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਚੈਅਰਮੈਨ ਮਾਓ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਝਾਕੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਪਰ ਉਘੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਟਿਕਟ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਵੇਖਾਂ। ਚੀਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਟੱਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਤ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਕੁਏਅਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੀਆਨਮੈਨ ਸਕੁਏਅਰ ਦੇ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੁਝ ਕੰਮ ਪੰਧਾ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਇਹ ਰਕਮ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਚੋਰੀ ਛਿੱਪੀ ਗਾਈਡ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਸਦਕਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਕਮ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਚੀਨੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ 1989 ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 300 ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਭੱਜ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੀ ਜਾਹਰ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਮੰਗ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹਮਦਰਦੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਕੇ ਜੋ ਉਸਦੀ ਭੁਖ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਗੁਮਨਾਮ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਘੁੰਮ ਘੁਮਾ ਕੇ ਮੈਂ ਥੱਕ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਸਕੁਏਅਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੇ ਬੈਂਚ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਚੀਨ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸੌ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਟੱਪ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਕਰੋੜ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਚੀਨੀ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੀਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੰਘਾਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਛੱਡ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜਮਾਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਭਰੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਸ਼ੰਘਾਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਸ਼ੰਘਾਈ ਦੀ ਬੋਸਕੀ ਹੰਢਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਢੋਲ ਨੂੰ ਮਿਹਣਾ ਵੀ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸਨ:

‘ਜੰਮ ਕੇ ਨੌ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇਰੀ ਚੀਨ ਦੀ ਖੱਟੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਦੂੰ’

ਚੀਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਭਰੂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਗੱਭਰੂ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਤੇ ਆਏ ਜ਼ਰੂਰ ਟੱਕਰ ਪਏ। ਚੀਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੇ ਬਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੜਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੀ ਆਵਾਜਾਈ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਤਿੱਬਤ ਤੱਕ ਘੁੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ਸਮਾਗਮ ਰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚਕਾਰ ਤਿੱਬਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ‘ਰੇਸ਼ਮੀ ਮਾਰਗ’ (ਸਿਲਕ ਰੂਟ) ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪੀਕਿੰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਰੇਹੜੀਆਂ ਅਤੇ ਢਾਬੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਪੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸਾਡੇ ਗੰਦਗੀ ਖਾਣ ਤੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ । ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਐਨੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਸੇ ਠੋਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ, ਬੀਅਰ ਅਤੇ ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਲੱਸੀ ਦੇ ਪੈਕਟ ਚੀਨੀ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੀਂਦੇ ਹਨ । ਦੁੱਧ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪੀਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਬੀਅਰ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮੀਟ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੇ ਚੌਲ ਖਾਣੇ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਵੈਸੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੌਲ ਤੇ ਮੱਛੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਖੁਰਾਕ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਗਊ ਮਾਤਾ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਫੀਮ ਖਾਣੀ ਤਾਂ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਿਗਰਟ ਨੋਸ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਧ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੁੰਏ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ।

ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸੌਖ ਲਈ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਚਲਦੀ ਹੈ । ਸਕੁਏਅਰ ਤੋਂ ਹੋਟਲ ਪਰਤਣ ਲਈ ਮੈਂ ਅੰਡਰ-ਗਰਾਊਂਡ ਟਰੇਨ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਲਈ । ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਬਾਅਦ ਗੱਡੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਅੰਡਰ-ਗਰਾਊਂਡ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਮੈਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪੀਕਿੰਗ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਫਾਈ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆ । ਹਰ ਥਾਂ ਕੂੜਾ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਢੋਲ ਗੱਡੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਸੁਟ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਦਾ ਸਬਕ ਕੌਣ ਦੇਵੇਗਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਗੰਦਾ ਮੁਲਕ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਐਨਾ ਗੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਪਰਤ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੀਕਿੰਗ ਫੇਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਚੀਨ ਦੀ ਭੁਚਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਮੰਤਰਣ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਕੜੇ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਲੇਖ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰੀਬਿਊਨ ਵਿਚ ਛਪ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਚੀਨੀ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਭੁਚਾਲੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਪੀਕਿੰਗ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਿੱਬਤ ਭਾਵੇਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਖੋਜ ਕੰਮ ਲਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਪੀਕਿੰਗ ਤੋਂ 5000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ । ਮੈਂ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੇ ਭੁਚਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਜਾਣੂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੈਡਮ ਯਾਂਗ ਯੂਰਾਂਗ ਕਿਤੇ ਦੌਰੇ ਉਪਰ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਰਤਣਾ ਪਿਆ । ਇਕ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀਏ

ਰਾਹੀਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ 1976 ਦੇ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੇ ਭੁਚਾਲ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਕੜੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਭੁਚਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋ ਰਹੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੁਝ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਗੁਫਤਗੂ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੈਸਮੀਨ ਚਾਹ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

18 ਸੰਤਬਰ ਨੂੰ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੀ-ਸ਼ਿਨ ਗੂ ਅਤੇ ਮੈਡਮ ਯਾਂਗ ਯੂਰਾਂਗ ਦੇ ਸਾਥ ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਸਵੇਰੇ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੌਖਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੀਤ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਔਰਤਾਂ ਗੈਸ ਉਪਰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸੂਪ ਨਾਲ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਲੱਗੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਉਪਰ ਸਰਵ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਪੂਰੀਆਂ ਸਾਡੀ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਟ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਡਰਾਈਵਰ ਸਮੇਤ ਚੀਨੀ ਢਾਬੇ ਉਪਰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਕੇ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੁਦੀਨੇ ਦਾ ਸੂਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੱਛੀ ਦਾ ਸੂਪ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ ਵਰਗੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਨਮਕੀਨ ਪੂਰੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਨਾਸ਼ਤਾ ਬਰੈਡ - ਆਮਲੇਟ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰੋਠਾ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ।

ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਜੁਲਾਈ 1976 ਦੇ ਭੁਚਾਲ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੀ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌ ਗਈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੜਫ ਰਹੇ ਸੀ । ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦਾ ਭੁਚਾਲ ਸਵੇਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਵਕਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀ ਘੂਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ । ਚੀਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭੁਚਾਲ ਦੀ ਆਮਦ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅੰਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੈਡਮ ਯਾਂਗ ਯੂਰਾਂਗ ਦਾ ਗਰੁੱਪ ਵੀ ਭੁਚਾਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਯੰਤਰ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਡਮ ਨਾਲ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਸਿਗਨਲ ਘੋਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ । ਯਾਂਗ ਯੂਰਾਂਗ ਨੇ ਪੀਕਿੰਗ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਜਬਰਦਸਤ ਝਟਕੇ ਆਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦਫਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਡਮ ਪੀਕਿੰਗ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਈ ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਭੁਚਾਲ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਕੜੇ ਛਾਣਬੀਣ ਲਈ ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਟਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਜੇ ਅੰਕੜੇ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਚੱਲ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭੁਚਾਲ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆ ਦਬੋਚਿਆ । ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪੁਲਾੜ ਉਪਰ ਫਤਹਿ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਪਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਸੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਲੇਜ਼ਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭੁਚਾਲ ਅਤੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦਾ ਭੁਚਾਲ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਬਾਹਕੁੰਨ ਭੁਚਾਲ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ।

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਭੁਚਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਇਲਾਕਾ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਆਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ । ਮੈਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਚੀਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਚੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ । ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਚੀਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੰਭਾਲੀ । ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੁੜ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਲਕਿ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਚੌੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਖੁੱਲੇ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਅੱਜ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਫਿਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ

ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਦੋ ਘੰਟੇ ਅਸੀਂ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਥਾਨ ਵੇਖਣ ਗਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਚਾਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਕ ਵਲਗਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਅਤੇ ਸੜਕ ਦਾ ਟੋਟਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਭੁਚਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸੜਕ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗਹ ਤੋਂ ਨੀਂਹ ਸਮੇਤ ਦੋ ਫੁੱਟ ਪਰਾਂ ਧੱਕੀ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੂਮਾਨ ਪਹਾੜ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਧੌਲੇ ਬੈਲ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਕਈ ਜਗਹ ਧਰਤੀ ਫਟ ਗਈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ ਫੁੱਟ ਪਏ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਰਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ । ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਰੀਕਾਰਡ ਬੁੱਕ ਲੈ ਆਂਦੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ । ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੀਨੀ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਯਾਂਗ ਯੂਰਾਂਗ ਨੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਰੈਸਟੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਉਚੇਚਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ । ਸਾਨੂੰ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ, ਮਟਰ, ਲੋਬੀਆ ਅਤੇ ਗੋਭੀ, ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪਿਲਾਓ ਸਮੇਤ ਚੰਗਾ ਸਵਾਦੀ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸਿਆ ਮਿਲਿਆ । ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਪੀਕਿੰਗ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ।

ਤੰਗਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪੀਕਿੰਗ ਵਿਚਕਾਰ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀ ਵਸੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਰਲਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੁਵਾਲੇ ਆਬਾਦੀ ਹੈ । ਚੀਨੀ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮੱਕੀ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਥੇ ਛੋਟੇ ਟਰੈਕਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੈਲ ਗੱਡੀ ਦੀ ਜਗਹ ਘੋੜਾ ਗੱਡੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ । ਭਾਰੇ ਵਾਹਨਾਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਘੋੜੇ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਓ ਦੇ ਕਲਚਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੌਰਾਨ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ । ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਕਈ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਬੈਠੇ । ਮਾਓ ਦੇ ਰੈਡ ਬਰੀਗੈਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰਦੇ ਰਹੇ । ਕਈ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪੈ ਗਈ । ਭੂਤਰੇ ਹੋਏ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਗਈ । ਪਰੰਤੂ ਮਾਓ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਲੈ ਆਂਦੀ । ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਹਰੀਜਨ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਪਖੰਡ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਾਟੇ ਬਿਰਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਵਾਲਾ ਫਕੀਰ ਭਲਾ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਇਹ ਡੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਹਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਵਰਨਾ ਅੱਜ ਤੀਹ ਕਰੋੜ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ ।

ਸ਼ਾਮ ਢਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਪੀਕਿੰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਤਰਫ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ । ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਫੁੱਲ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਹਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਟੋਟੇ ਉਪਰ ਝਾੜੂ ਲਈ ਸਫਾਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਰੋਹੜਾ ਲੰਘਦਾ, ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਇਦ ਚੀਨ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਜਿੱਥੇ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵਰਨਾ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ, ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਦਗੀ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਲੰਪਿਕ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ ।

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਘਰ ਰੁਕੇ । ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੱਕੀ ਸੁਕਣੇ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਇਕ ਗੁਦਾਮ ਸੀ । ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ, ਕਈ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਰਗੀਖਾਨਾ ਵੀ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਜਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਚ ਕੇ ਇਹ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਵੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਚੀਨੀ ਨੂੰ ਢਿਡ ਭਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨ ਕੱਜਣ ਲਈ ਕੱਪੜਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਮਾਓ ਦੀ ਵਰਦੀ ਪਹਿਨ ਲਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ।

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਈ ਕੁੱਲੀ, ਗੁੱਲੀ ਅਤੇ ਜੁੱਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਰਕਾਰੀ ਮਕਾਨ ਇਕੋ ਜਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵਸੋਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ । ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਫੋਕੇ ਨਾਹਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਢਿਡ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਐਨ ਹੇਠਾਂ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਫੁੱਟਪਾਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਰੈਣ ਬਸੇਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਲੋਕਰਾਜੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਸੋ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਜੀ ਕਰੇ ਸੌ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਦਗੀ ਖਿਲਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਢੋਣ ਲਈ ਰੇਹੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਫਾਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਖਿਸਕ ਗਿਆ । ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਿਰ ਤੇ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇੱਠਾਂ ਚੁੱਕਣੀਆਂ ਵੀ ਪੈਣ ਤਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਉਪਰ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ, ਸਿਰ ਉਪਰ ਨਹੀਂ । ਹਾਂ, ਹਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਮਰਦ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਔਰਤ ਗੁਲਾਮੀ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ । ਗਊ ਮਾਤਾ ਦੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਧ੍ਰਿਗਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਚੀਨ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿੱਤਾ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ । ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੋਟਰ ਮਕੈਨਿਕ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਗੀਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਾਖਲਾ ਟੈਸਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਉਹ ਕਾਲਜ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਣ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਕੰਮ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਫਖਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੇਠੀ । ਮੈਂ ਕਈ ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਭਾਰਤੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੇ ਵੇਖੇ ਹਨ ।

ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ । ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਤਨਖਾਹ ਬਰਾਬਰ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉਪਰ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ । ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹੈ । ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਬੱਚਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਵੇਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤਰਦਾ ਹੈ । ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਆਰਟਸ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਲੰਪਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਚੌਥੇ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੈ । ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰਾ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਗਾਈਡ ਵੀ ਚੀਨੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀ । ਪਰ ਜੋ ਆਨੰਦ ਚੀਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਇਆ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਚੀਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੋ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਚੀਨ ਤੋਂ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਭਵਿੱਖ ਧੁੰਧਲਾ ਹੈ ।

ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੈਰਿਸ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੂਵਰ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਵੀਕ - ਐਂਡ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ । ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਖਾ ਲਿਆਵੇ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਹੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨੌਂ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌਂ ਸੌ ਨੜੇਨਵੇਂ ਕਮਰੇ ਹਨ । ਇਸ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦੇ ਮਿੰਗ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ 1420 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ । ਮਹੱਲ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬਾਗ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰਕਬਾ ਇਕ ਛੋਟੇ ਕਸਬੇ ਜਿੰਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ 24 ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੰਗ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿੰਗ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ । 1911 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਅਦ ਚੀਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਚੀਨ ਦੇ ਮਹੱਲ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ । ਦੂਰੋਂ ਇਹ ਇਕ ਬੇੜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ । ਛੱਤ ਅਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਡਰੇਗਨ (ਡਾਇਣ) ਦੇ ਚਿਤਰ ਉਲੀਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਚੀਨ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਉਪਰ ਟਾਓਇਜ਼ਮ, ਕਨਫੁਸੀਅਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਗੋਭੇ ਅਸਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਟ ਉਪਰ ਵੀ ਇਕ ਮਿਲਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ । ਕਲਾ ਆਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡਰੈਗਨ ਆਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ । ਚੀਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਬਣਾ ਰੱਖੇ ਹਨ । ਸਾਕਿਆਮੁਨੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਚੀਨ ਦੇ ਬੁੱਤਘਾੜੇ ਉਸਨੂੰ ਫੀਨੇ ਨੱਕ ਵਾਲਾ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਚੀਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਲਾਡ ਮਲਾਰ ਕਰਦੀ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬੱਚਾ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਲੱਗਦਾ । ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਬਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਚੀਨ, ਜਪਾਨ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਕੰਬੋਡੀਆ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਇਸ ਮਹਾਂਬਲੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਵੀ ਕਈ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਬੁੱਤ ਘਾੜਾ ਅਜੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਤਾਂ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਹੀ ਜਾਪਦੇ

ਹਨ। ਸਿੱਖ ਆਰਟਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਲਗਨ ਬਾਅਦ ਜੇਕਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ ਵਾਹਵਾ ।

ਮਹੱਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੀਵਾਰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਯਾਤਰੀ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਮਾਂ ਮਾਪਣ ਦੇ ਯੰਤਰ, ਕਲਾਕ ਅਤੇ ਘੜੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਣ ਕੇ ਆਈਆਂ ਸਨ । ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਉਪਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਚੀਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਧੁੱਪ ਘੜੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੜੀ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਕ ਵਿੱਚ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਸਤਰ, ਇਕ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਰਖੇਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਆਦਿ ਸਾਂਭੇ ਪਏ ਹਨ । ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਚੀਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਥੀਏਟਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਓਪੇਰਾ ਸ਼ੋ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਚੀਨ ਦਾ ਓਪੇਰਾ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਹਰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਡਿਨਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਓਪੇਰਾ ਸ਼ੋ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ । ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਿਅਰ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ । ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ੇਅਰ ਘੜਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸ਼ੇਅਰ ਨਾ ਘੜ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਗੋਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰੰਤੂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ।

ਭਾਰਤੀ ਨਵਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਚੀਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਨਿਆਰੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਕਈ ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੂਡ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਰੱਖੇ ਗਏ । ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ, ਬਗਾਰ ਰੁੱਤ, ਮਿਲਾਪ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਹੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਉਹ ਜਗਹ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਿਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਜਨਤਾ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਮਹੱਲ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਲਗਵਾਇਆ । ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਗੱਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਤਿਆਗ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਭਰਥਰੀ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਭਾਗ ਛੱਡ ਕੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਚੀਨ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਪੈਰਿਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਮਹੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਚੀਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਹੋਈ । ਚੀਨ ਕਾਗਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤੀ ਖਰੜੇ ਵੀ ਵੇਖੇ । ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਅੱਜ ਕੱਲ ਚੀਨ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੁੱਤ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ (ਪਗੋਦੇ) ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਓ ਦੇ ਕਲਚਰਲ ਇਨਕਲਾਬ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੀ ਅਣਗੌਲਿਆ ਪਿਆ ਰਿਹਾ । ਹੁਣ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣੇ ਅਜਾਇਬਘਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਰੂਸ ਵੀ ਚੀਨ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਚੀਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਈ ਰੱਖਿਆ । ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਚੀਨ ਉਪਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਬੈਠੇ ।

ਚੀਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅਖੀਰ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ 1911 ਦਾ ਜਨਤਕ ਇਨਕਲਾਬ ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਚਿਆਂਗ-ਕਾਈ-ਸ਼ੇਕ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਦੌਰ ਮਾਓ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ ਜਿਸਨੇ ਇਕ ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਨੂੰ ਚੀਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਮਾਓ ਨੇ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ । ਜੋ ਅਸੂਲ ਖਾਲਸਾਵਾਦ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹਨ ਉਹ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਮਾਓ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਸਦਕਾ ਚੀਨ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਘਾੜਤ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਏ । ਇਹ ਸਫਰ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈ ਭਰਿਆ ਸੀ । ਮਾਓ ਦੇ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਫੀਮ ਕਹਿਕੇ ਭੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । 1989 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਅਦ ਚੀਨ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਧੀਆਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ।

6 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੀਕਿੰਗ ਦਾ ਮਿਲਟਰੀ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਏ. ਕੇ. ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਟੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਚੀਨ ਦਵਾਰਾ ਪੁੜਾਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਗਏ ਰਾਕਟਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਿਲਟਰੀ ਸਾਜ਼ੋ ਸਮਾਨ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਚੀਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਚੀਨ ਕੋਲ ਪੁੜਾਲੀ ਰਾਕਟ ਅਤੇ ਐਟਮ ਬੰਬਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਦੀ ਫੌਜ ਤਾਂ 1962 ਦੀ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੀਨੀ ਫੌਜ ਅੱਗੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲੀ ਸੀ । ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੈਗੂਲਰ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਸੀ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੈ । ਚੀਨੀ ਫੌਜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜਬੇ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਨਹੀਂ ।

ਪੀਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹਨ । ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ, ਦਸਤਕਾਰੀ, ਆਰਟ ਅਤੇ ਕਰਾਫਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪੀਕਿੰਗ ਮੈਨ ਦੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਪਹਾੜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਨਸ ਨੇ ਜਵੀਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਵੀ ਵੇਖਣ ਗਏ ।

ਪੀਕਿੰਗ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹਨ ਜੋ ਮਿੰਗ ਅਤੇ ਚਿੰਗ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਜਕੱਲ 'ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਬੁੱਧ' ਦਾ ਮੰਦਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਲੇਟੇ ਪਏ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬੁੱਤ ਦੀ ਘਾੜਤ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੇ ਢਾਈ ਲੱਖ ਕਿਲੋ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ 1750 ਈਸਵੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮਹੱਲ ਵੀ ਇਕ ਮਨਮੋਹਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬਾ ਕੋਰੀਡੋਰ (ਲਾਂਘਾ) ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਰੀਡੋਰ ਦੀ ਛੱਤ ਅਤੇ ਹਰ ਚੁਗਾਟ ਉਪਰ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਚਿਤਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਹ ਮਹੱਲ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਬਾਗ, ਇਕ ਝੀਲ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੈਰਗਾਹਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਰਕਬਾ ਅੱਠ ਸੌ ਏਕੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੋਧੀ ਪਰੋਦਾ ਚੀਨੀ ਭਵਨਕਲਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਐਤਵਾਰ ਆਪਣੇ ਚੀਨੀ ਦੋਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ । ਕਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਡੰਡੋਉਤ ਬੰਦਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਚੜਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਧੂਪ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ । ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲਾਮਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੋਧੀ ਲਾਮੇ ਆਪ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੰਦਰ ਦੀ ਪੁਜਾਰਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵੇਖ ਕੇ ਧੂਪ ਦੀਆਂ ਅਗਰਬੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੈਕਟ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਨਮੋ ਬੁੱਧ ਦਾ ਜਾਪ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ

ਚਿਰ ਲਈ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਖਰਕਾਰ ਬੁੱਧ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਸਾਕਿਆਮੁਨੀ ਉਪਰ ਸਾਡਾ ਵੀ ਤਾਂ ਜੱਦੀ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਮ ਤੇਰੀ ਅਯੁੱਧਿਆ : ਭਾਰਤ ਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ

23 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ 'ਚਾਓ ਫਿਰਿਆ' ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਸਿਆ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਿਆ ਸਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਲਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ । ਮਈ 1992 ਵਿੱਚ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੂਮੀਬੋਲ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੀਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੇਰਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰ ਮਈ ਵਾਂਗ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੋਚਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਕਿ ਬੈਂਕਾਕ ਰੁਕਾਂ ਕੇ ਨਾ । ਪੀਕਿੰਗ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਲੋਕ ਰਾਜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਸੋ ਮੈਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ।

ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਟੈਕਸੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਹ ਕੈਂਪਸ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ 40 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਾਹਰ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਟਹਿਲਣ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਹੀ ਹੋਵੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਤ ਨਗਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਪਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰੁੜਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਾਂਡੇ । ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਇਥੇ ਮਿਲੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਦਰਜਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਮਿਲ ਕੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਯੂਨੈਸਕੋ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਮੈਂ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਡਿਨਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ ਹੈ । ਵੈਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕੈਫੇਟੇਰੀਆ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਫੇਟੇਰੀਆ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਥੇ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਸੁਨੱਖਾ ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ । ਉਹ ਵੇਖਣ ਚਾਖਣ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿੱਖ ਲਗਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਹੀ ਲਿਆ । ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਟੇਬਲ ਟੈਨਿਸ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕਿ ਅਮਰੀਕਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਗੱਲੀ ਅਤੇ ਮੈਥੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਕੀਤੀ । ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ

ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਂਪਸ ਬਾਰੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦੇਣ ਲਗਾ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਥਾਈ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਬਾਪ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮਾਂ ਥਾਈ ਔਰਤ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ ਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਧਨਾਢ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪਰੇਰ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸੰਨ 1942 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਬਰਮਾ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੜਕ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਿਲਾ ਸਰਗੋਧਾ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੂਫਾਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਬਰਮਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰੰਗੂਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਬਲਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਉਪਰ ਜਾ ਲੱਗਿਆ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਧੀ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਰਮਾ ਨਾਲੋਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਬਿਹਤਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੈਂਕਾਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਧਨਾਢ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਫਰੂਰਤ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰਕੀਟ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਟਲ, ਕਪੜੇ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਦੋ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਹੈ ਵਰਨਾ ਇਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਜੀਅ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜੇ ਹਨ । ਬੈਂਕਾਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਪੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ।

24 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕੈਂਪਸ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਮੁੜਿਆ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆ ਖੜਕਾਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਸਮੇਤ ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪਰਤਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਆਓ-ਭਗਤ ਲਈ ਰਾਤ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਅਯੁੱਧਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਰਾਮ ਦੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਧਰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਰਾਮ ਦੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਸਮਾਨੋਂ ਉਤਰ ਆਈ ਹੈ । ਖੈਰ ! ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਦੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨਗਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ । ਮੈਂ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਅਯੁੱਧਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਉਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਦਰਅਸਲ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਇਥੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਓ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਸਾਡੀ ਇਹੋ ਬਦਬਖਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਏ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਖੁਦ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮਿਤੀ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗਰੋਵਰ ਵਰਗੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਿੱਛ ਫਸਾ ਕੇ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਸਥਾਨ ਤੇ ਉਸਰੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

25 ਸੰਤਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰਾ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਅਯੁਧਿਆ ਦੀ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਪਰੇਰਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ । ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਥਾਈ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕਰਕੇ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਯੁਧਿਆ ਨਗਰੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਬੱਸ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਟਲ ਅਗੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੋਂ ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਲਈ ਟੈਂਪੂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਟੈਂਪੂ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਲਗੀ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਵਾਜਬ ਕਿਰਾਇਆ ਤੈਹ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਬੋਧੀ ਭਿਖੂਆਂ ਨੇ ਲੰਕਾ, ਬਰਮਾ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਲਾਓਸ, ਕੰਬੋਡੀਆ, ਕੋਰੀਆ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਨਾਲ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਭਲਾ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਦੇ ਚਹੇਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ, ਬੁਧ ਦੇ ਧਿਆਨੀ ਬੁੱਤ ਦੀ ਜਗਹ ਹਿੰਦੂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਕਿਉਂ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ । ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤਰੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕਰਤਵ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਖੈਰ! ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।

ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਪੰਜ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਿਆਨੀ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਇਆ । ਅਯੁਧਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਦੇ ਦਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਰਾਮ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਹਿਲੇ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਕਈ ਮੰਦਰ (ਪਗੋਦੇ) ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਟਨ ਦਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬੁੱਤ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਅਯੁਧਿਆ ਨਗਰੀ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਮ ਉਪਰ ਪਰਤ ਆਇਆ ।

26 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਜੋਂ ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹਨ । ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਹੁਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਚਿਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਸੀਤਾ ਹਰਣ, ਲੰਕਾ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਰੋਲ ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਦੀ ਮੌਤ ਸਭ ਕੰਧ ਚਿਤਰਾਂ ਉਪਰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜੱਤਕ ਬੋਧੀ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕਾਥਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ । ਸਵਿਤਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਆਵਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬੈਂਕਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਵੀ ਬੈਂਕਾਕ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਕੋਲ ਉਤਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ।

ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਉਪਰ ਕਈ ਧੁੰਧਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਅਕਸ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਹੀ ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਰੇੜਕਾ ਪਾਈ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਭਲਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਕਿੱਥੇ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ? ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਦਾ ਹਉਆ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਡੀ. ਲਿਟ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ । ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੁਲਪਤੀ ਲਗਾ ਕੇ ਖੋਜ ਦਵਾਰਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਰਾਮ ਤੇਰੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਬਾਂਸ ਨਾ ਵਜੇਗੀ ਬੰਸਰੀ । ਸਰੋਤਾਗਣੋ, ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ । ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ 'ਰਾਮ' ਦੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਹੀ ਅਸਲੀ ਅਯੁੱਧਿਆ ਹੋਵੇ । ਜੇਕਰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਰਾਮ ਇਕੱਠੇ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਲਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਅਤੇ ਰਹੀਮ ਦਾ ਝਗੜਾ ਕਿਉਂ ਚੱਲ ਪਿਆ ਹੈ ।

ਜਪਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੌਕ ਜਾਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਪਾਨ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਾਂ । ਅਖੀਰ, ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਖੋਜ-ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਚੇਚਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਪਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਨਗੋਇਆ ਵਿਖੇ ਸਤੰਬਰ 1993 ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ । ਜਪਾਨ ਦੀ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਤਰੱਕੀ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਨੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਪਾਨ, ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹਿੰਗਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ । ਜਪਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਦਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਟਿਕਟ 'ਰਾਊਂਡ ਦੀ ਵੱਲਡ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਫਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਜਪਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ।

ਦੋ ਸਤੰਬਰ 1993 ਨੂੰ ਲਾਸਏਂਜਲਸ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਯੂਨਾਈਟਡ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ 4 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਡੇਟ-ਲਾਈਨ ਪਾਰ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਾਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘੜੀਆਂ 24 ਘੰਟੇ ਅਗੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਫਰ ਦੋ ਦਿਨ ਦਾ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ । ਅਰਥਾਤ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਗਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗਰਦਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਰੂਟੀਨ ਚੈਕ-ਅੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਗੇ ਪਰੰਤੂ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਮੈਂ ਲੋਕਲ ਟਰੇਨ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਨਗੋਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਤਿਆਰ ਖੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਟਿਕਟ ਲੈ ਕੇ 250 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਬੁੱਲਟ ਟਰੇਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ । ਇਸ ਗੱਡੀ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਸੁਪਰ ਫਾਸਟ ਟਰੇਨ ਤੋਂ ਵੀ ਦੁੱਗਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦਾ ਨੋਟ ਖਰਚਣਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਖੈਰ, ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਗੱਡੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਈ । ਮਜਾਲ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਠੱਕ ਠੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਆਵੇ, ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ । ਕੁਝ ਸਫਰ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੱਡੀ ਦੀ ਰਫਤਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਝੱਟ ਹੀ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਨਗੋਇਆ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲੀ ।

ਨਗੋਇਆ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਅਜੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਦੋ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਦੱਸ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਗਏ । ਟੈਕਸੀ ਮੈਨੂੰ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਛੱਡ ਗਈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ । ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਬੈਡ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਕਾਹਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ । ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪੁਰੰਚਣ ਕਰਕੇ ਡਿਨਰ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਕੰਮ ਆਇਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤਾਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਿਲੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨ ਉਕਤਾ ਗਿਆ । ਜਪਾਨੀ ਮੱਛੀ ਖਾਣ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਪ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਮਾਸਾਹਾਰੀਆਂ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ 'ਚੋਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਵੀ ਇਥੇ ਮਿਲ ਪਿਆ ਜੋ ਇਟਲੀ ਤੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਖਚਾ-ਖਚ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਪਾਨੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿਲ ਸੁੱਟਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਏਨੀ ਭੀੜ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਤੇ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਤੇਜ ਨੈਟਵਰਕ ਜੋ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਫਾਈਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਨਕਦੀ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਖਰਚਾ ਸੀ । ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਈ ਮਿੱਤਰ ਟੱਕਰ ਪਏ ਜੋ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਉ-ਭੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ । ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਬਾਰੇ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਪਲੇਟ ਲੱਭੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਕਾਸੇ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ । ਫਲ ਤਾਂ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਕ ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਇਕ ਸੇਬ ਦੀ ਕੀਮਤ 150 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਇਕ ਖਰਬੂਜਾ 500 ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਵਿਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫਲ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹਨ। ਜਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਭਾਅ ਗਿਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ । ਹਾਂ, ਤਨਖਾਹਾਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਲਈ ਨਗੋਇਆ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਹੇ ਹਨ - ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੱਤ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ । ਜਪਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਨਗੋਇਆ ਵਿੱਚ ਤੋਕੂਗਾਵਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ । ਕਈ ਮਹੱਲ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਇਹ ਮਹੱਲ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਲਈ ਇਕ ਖਾਸ ਕਮਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਆਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਜਪਾਨੀ ਚਾਹ ਦੀ ਰਸਮ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ । ਜਪਾਨੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਸੌਂਦੇ ਹਨ । ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਹੁਣ ਕਮੀਨੋ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਰਵਾਇਤੀ ਲਿਬਾਸ ਹੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵੀ ਵੇਖੀ । ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਲੰਮਾ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਕਿਓਟੋ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਪ੍ਰੋ. ਨਿਸ਼ੀਮੂਰਾ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਫਕਾਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਕਿਓਟੋ ਅਤੇ ਨਾਰਾ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਦਸ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਓਟੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਅਗੇ ਪ੍ਰੋ. ਨਿਸ਼ੀਮੂਰਾ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਯਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਚ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਬਿਰਧ ਔਰਤ ਰੋਟੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੀਵਾਰ ਉਪਰ ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ

ਇਹ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ। ਰੋਟੀ, ਸਬਜੀ ਅਤੇ ਖੀਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਬਿਰਧ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਝਲਕ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਧਿਆਨੀ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸਾਕਾਰ ਮੂਰਤੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਜਪਾਨੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਭੋਜਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਹੁਲਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਕਿਓਟੋ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ। ਡਿਨਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਓਟੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਜਪਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿੰਨੇ ਮਿਹਨਤੀ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਨਿਸ਼ੀਮੂਰਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਲਟ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। ਜਪਾਨ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਜਪਾਨੀ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਤੋਂ ਤਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਓਟੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੌਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਨਿਸ਼ੀਮੂਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਓਟੋ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਨਾਨਜ਼ੈਨਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਧੂਪ ਸੁਲਗਾਈ। ਇਥੇ ਇਕ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਢਾਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਪਾਨੀ ਯੋਧੇ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਵਾਂਗ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜੂੜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਓਟੋ ਦਾ ਸ਼ਿੰਟੋ ਟੈਂਪਲ ਵੀ ਵੇਖਿਆ। ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ। ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਰਚੀਆਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜਮਾਣ ਲਈ ਪਰਚੀ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮੰਨਤਾਂ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੰਦਰ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਆਰੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਲਾ ਅੰਦਰ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਪਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਿਓਟੋ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਜਪਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਚੀਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗਰੀਬ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਮੇਜ਼ੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਪਾਨ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਪਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ।

ਸੋਮਵਾਰ 12 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਾਰਾ ਦੇ ਬੋਧੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਬੁੱਤ ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਰਾ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਪਾਨ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਿਰਨ ਆਮ ਖੁਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜਪਾਨੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿਰਨ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਨਾਰਾ ਅਤੇ ਕਿਓਟੋ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਲਾੜੇ ਤੇ ਲਾੜੀ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਇਕੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਾਰਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਕਿਓਟੋ ਪਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਟੋਕੀਓ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ।

ਟੋਕੀਓ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਵਾਕਫੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਓਟੋ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰਦ ਦੋਸਤ ਦੀ ਵਾਕਫਕਾਰ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਢੋਅ ਢੁੱਕਣਾ ਸੀ ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਦੀ ਬੁਕਿੰਗ ਸਸਤੇ ਰੇਟ ਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਟੋਕੀਓ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਗਾਈਡ ਬਨਣਾ ਵੀ

ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੋਂ ਰਾਤ ਭਰ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤੜਕਸਾਰ ਟੋਕੀਓ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਪਾਨੀ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸੀਟ ਇੰਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਾਫਿਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਸੌ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਮੈਟਰੋ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹੋਟਲ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਤਾਂ ਬੁੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਟਲ ਦਾ ਕਮਰਾ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨੰਗੇ ਧੜੰਗੇ ਜਪਾਨੀ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਹਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੰਦ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਰੂਸ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨ ਬਾਥਰੂਮ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ' ਵਾਂਗ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਲਿਬਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਵੀ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਸੈਰ ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਏ।

ਮਾਯੂਮੀ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਚੰਗੀ ਗਾਈਡ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਵਰਨਾ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਖੋਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਜਪਾਨੀ ਖੋਜ ਗਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛਪਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਟਾਵਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਤੱਕਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਜਪਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਬਥੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਗੇੜਾ ਲਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਏ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੇਰਾ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਹੀਰੋਸ਼ੀ ਵਾਕੀਟਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨ। ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਭੁਚਾਲਾਂ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ ਅਤੇ ਫਰਵਰੀ 1995 ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੋਂਗੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਮੁਹੱਲਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਰਹਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਨਾਲ ਭੁਚਾਲਾਂ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਰਮੇਸੀ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ 1900 ਈ: ਦਾ ਰੀਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮੁੱਕਮਲ ਰੀਕਾਰਡ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਸ਼ਕਾਫ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਕਾਫੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮਕਾਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਵੀ ਮਲੀਅਮੇਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਟੈਕਸੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਨੋ ਪਾਰਕ, ਕੁਝ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਸੂਮੀਦਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੈਰ ਕਰ ਆਇਆ। ਵਿਦਾਈ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਰਕਮ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲੈਕਚਰ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਥੀਏਟਰ ਸ਼ੋਅ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਡਿਨਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ 'ਕਾਬੂਕੀ' ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਡੀ ਰਾਮਲੀਲਾ ਜਾਂ ਰਾਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਕਾਬੂਕੀ ਵਿੱਚ ਨਾਚ ਗਾਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਪਾਨ ਦੀ ਫੋਕ ਕਲਚਰ ਦਾ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਸੀ। ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਵਰਨਾ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣੀ।

ਟੋਕੀਓ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਖੀਰੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਾਯੂਮੀ ਦਾ ਤਹਿਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਅਜਨਬੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਦਿਨ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਗਾਈਡ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਸਾਥ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਕਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਤੱਕ ਛੱਡਣ ਆਈ ਅਤੇ ਇਕ ਗਾਈਡ ਬੁੱਕ ਦੇ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਪਾਨ ਵੱਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਅਤੇ ਮੈਟਰੋ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਭਾਰੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਨਡਕਟਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਟਿਕਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿਉ। ਜਪਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਜਪਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਪਾਨੀ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਬਲਬੋਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਫਾਡੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰਬੀ ਕਲਚਰ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮਿਸ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ, ਪ੍ਰੋ. ਨਿਸ਼ੀਮੂਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਵਰਗੇ ਸੱਜਣ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਜਪਾਨ ਜਿਸਦੇ ਸੋਹਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੂੜ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਜਪਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਵੇਖਿਆ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਟੁੰਬਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਇਰਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਕੂਵੈਤ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ

ਨਵੰਬਰ 1990 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਟਿਕਟ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੁਝ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਖ਼ਰਾਬੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕਿਆ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਗੀੜ ਬਣੀ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਰਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕਰਾਂ।

ਇਟਲੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਕੈਡਮੀ ਨੇ 1993 ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਫਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਕੈਡਮੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਫਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਰਾਨ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਭਕਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਰਾਨੀ ਸਿਫਾਰਤਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਐਂਬੈਸੀ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਗਿਆ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਤੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਆਦਮੀ ਤਸਬੀ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਮੇਰੀ 30 ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਉਡਾਨ ਤਾਂ ਰੱਦ ਹੋ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵੀਜ਼ਾ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਮੈਂ 7 ਮਈ ਨੂੰ ਕੂਵੈਤ ਏਅਰ ਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਤੈਹਰਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਸਦ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਿਆ ਸਾਂ। ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਭੂਤ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਜਿੱਠਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਐਂਬੈਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਤਾਂ ਰੁੱਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਰਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿਚ ਬਹਾਰ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੈਕਿੰਗ ਕਰ ਕੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ

। ਇਸ ਦਫਾ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਖਾਸ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸੀ । ਰਸਤੇ ਲਈ ਪਰੋਠੇ, ਕੋਕ, ਮੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਨਿਕਸ਼ਕ ਪੋਟਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਕ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ ।

7 ਮਈ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ ਕੂਵੈਤੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਉਡਾਨ ਭਰੀ । ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਸਟਾਫ ਦੇ ਸਲੀਕੇ ਦਾ ਮਿਆਰ ਕਾਫੀ ਵਧੀਆ ਜਾਪਿਆ । ਬਲਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਡਾਨ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਰਨਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਡਾਨਾਂ ਅਕਸਰ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਈ. ਪੀ. ਨੇ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰੱਬ ਹੀ ਰਾਖਾ । ਸਾਡੇ ਲੋਕਰਾਜੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕਈ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਾਡੇ ਕਰੈਕਟਰ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸੀਅਤ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡਾਨ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਕੂਵੈਤ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਉਥੇ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਮੇਰੀ ਅਗਲੀ ਉਡਾਨ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਤੈਹਰਾਨ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ । ਦਿੱਲੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨੇ ਹਨ, ਸੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਟ੍ਰਾਂਜ਼ਿਟ ਲਾਊਂਜ਼ ਚੋਂ ਲੰਘੇ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਕੂਵੈਤੀ ਮੁਟਿਆਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਟਿਕਟ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਹੋਟਲ ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਸ ਇਥੇ ਆ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਤੈਹਰਾਨ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਸੀਟ ਰਾਖਵੀਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਤਹਿਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ।

ਕੂਵੈਤ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਕੂਵੈਤ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਤਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਖੂਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਖੂਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਲੱਭਦੀ ਹੈ । ਇਰਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਾਰ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਨ ਲਗਿਆਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਲਾਜ਼ਵਾਬ ਹੈ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਸਲਖਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਬੜੇ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਟਾਇਲਟਸ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਭਾਰਤੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਕੂਵੈਤ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਫੀਰ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਕਮਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਲਹੌਰੀਏ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਹ ਸੱਜਣ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਰਜਾਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਇਸਦੀ ਮੁਨਿਆਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ । ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵੀ ਅਜੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਨਾ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਗਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ।

ਕੂਵੈਤ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਤੇਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਮਰੀਕਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਹਨ । ਟੈਕਨੀਕਲ ਸਟਾਫ ਦੇ ਕਾਮੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਏਅਰਪੋਰਟਾਂ ਉਪਰ ਫਿਲਪੀਨੀ ਬੀਬੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਧੰਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕ ਹੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਕੂਵੈਤ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵਸੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਇਰਾਕ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਾਰਨ ਇਥੋਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੂਵੈਤ ਨਿੱਘਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਗਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ । ਕੂਵੈਤ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਖਰਚਾ ਬਹੁਤਾ ਅਰਬ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਖਰਚਾ ਉਠਾਇਆ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਸੰਧੀ ਅਧੀਨ ਅਗਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਲਈ ਕੂਵੈਤ ਤੋਂ ਤੇਲ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਖ਼ਰੀਦ ਰੱਖੇ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ, ਕੂਵੈਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਕਰਕੇ ਬਚ

ਗਈ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਸੱਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇਰਾਕ ਦਾ ਇਕ ਜਿਲਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਕਾਰਵਾਈ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਵਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਸੇਧੇ ਗਏ ਅਮਰੀਕੀ ਬੰਬ ਇਰਾਕੀ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਯੂ ਐਨ ਓ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੂਸ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਕੋਲ ਝੋਲੀ ਅੱਡੀ ਖੜੇ ਹਨ।

ਸਫ਼ੀਰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਲਹੌਰੀਏ ਸਾਬੀ ਨਾਲ ਖਾਣ ਗਏ ਤਾਂ ਅਗੇਂ ਬਹਿਰਾ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਡੇ ਮਨਪਸੰਦ ਦਾ ਭੋਜਨ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਕੂਵੈਤੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲ ਅਤੇ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕਈ ਯਾਤਰੀ ਤਹਿਮਤ ਪਾਈ ਵੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਹੁਣ ਘੱਟ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਡਰਾਈਵਰ ਤੋਂ ਦੋ ਕੂਵੈਤੀ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਕਾਰ ਟੱਕਰ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੂਵੈਤੀਆਂ ਨੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਛੁਰੇਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਇਥੇ ਦਾਲ ਨਹੀਂ ਗਲਦੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਹੁਣ ਕੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਪਗੜੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਕਾਮੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਹੋਟਲ ਦੀ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿੱਚੋਂ ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਕੁਝ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪਗੜੀ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕੂਵੈਤ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਥੇ ਪੈਰ ਜਮਾਣੇ ਔਖੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਇਕ ਬੱਸ ਸਾਨੂੰ ਹੋਟਲ 'ਚੋਂ ਲੈਣ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਮਰਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਰ ਤੱਕ ਕੂਵੈਤ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ। ਕੂਵੈਤ ਦੇ ਦੋ ਟਾਵਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਸੜਕ ਉਪਰ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਇਸ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਖਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੂਵੈਤ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਪਾਣੀ ਤੇਲ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਬਣਾਉਣੀ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰ ਕੂਵੈਤ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਾਂ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਲਹੌਰੀਆ ਸਾਬੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਅੱਧਾ ਕੂਵੈਤ ਤਾਂ ਹੋਟਲ ਦੀ ਖਿੜਕੀ 'ਚੋਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅੱਧਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਖਿੜਕੀ 'ਚੋਂ ਵੇਖ ਲਵੀਂ'। ਹੋਰ ਇਥੇ ਕੀ ਵੇਖਣਾ ਈ?

ਪੰਜ ਵਜੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਕੂਵੈਤੀ ਜਹਾਜ਼ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਉਡਾਨ ਭਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫਰ ਸਾਂ। ਅੱਧੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਈਰਾਨੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਧੀਆਂ ਕੁ ਅਰਬੀ। ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹਰ ਬੰਦਾ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਈਰਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਚੱਦਰਾਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਲਪੇਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਝੁੰਗਲਮਾਟਾ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹ ਨੰਗੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਬਦਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਖੁਸ਼ੈਨੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਉਪਰ ਕਰੜੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਬੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਚਿਟਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੱਕ ਚਿੱਟਾ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਪਟਕੇ ਨੂੰ ਫੁੰਮਣਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਡੋਰੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਨਜਾਰਾ

ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਰਬੀ ਸ਼ੇਖ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੀਟ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਹੀ ਫਿਟ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਨ ਭਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਈਰਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ। ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮ ਕੱਦ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਟੀ.

ਵੀ. ਸਕਿਟ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਅਤਰੋ-ਚਤਰੋ ਯਾਦ ਆ ਗਏ । ਜਸਵਿੰਦਰ ਭੱਲੇ ਨੇ ਤਾਂ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਅਤਰੋ-ਚਤਰੋ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਇਥੇ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਅਤਰੋ-ਚਤਰੋ ਲੱਭ ਪਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਕੂਵੈਤ ਤੋਂ ਤੈਹਰਾਨ ਦੀ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡਾਨ ਸੀ । ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਉਪਰੋਂ ਉਡਦਾ ਹੋਇਆ ਇਰਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸਕਰੀਨ ਉਪਰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਮੁੰਦਰ ਮੁੱਕਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰ ਉਠ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਇਰਾਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਫ਼ਾਹਨ ਉਪਰੋਂ ਉਡਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨਮਕੀਨ ਝੀਲ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਅਤੇ ਇਸਫ਼ਾਹਨ ਦੋ ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੌਖਲਾ ਸੀ ਕਿ ਇਰਾਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਵਾਂ । ਤੈਹਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਡੱਲ ਵਰਗੀ ਝੀਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਲ ਤੋਂ ਉਚਾਈ 4000 ਫੁਟ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਉਪਰ ਬਰਫ ਪਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਨਮਕੀਨ ਝੀਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਮੈਹਰਾਬਾਦ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 20 ਦਰਜਾ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ । ਦਿੱਲੀ ਤਾਂ ਤਾਪਮਾਨ 40 ਦਰਜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਇਥੇ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ । ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਚੈਕ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸੱਜਣ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਫੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਜ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ । ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਝੱਟ ਕਾਰ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤੈਹਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਮ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਸਨ । ਸਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਮਾਮ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਕੂਵੈਤ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ।

7 ਮਈ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਮੈਂ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਕਾਹਦਾ ਇਹ ਇਕ ਪੂਰੀ ਕੋਠੀ ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਇਰਾਨੀ ਸੱਜਣ ਦੱਸ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਫਰਿੱਜ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੈਕਟ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਹਾਂ, ਸੋ ਇਸ ਰਾਤ ਦਾ ਡਿਨਰ ਫਲਾਂ ਆਸਰੇ ਕਰ ਲੈਣਾ । ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਰਸੋਈ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪੱਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਸਫਰ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰ ਸੈਰ ਲਈ ਨਾ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਤੈਹਰਾਨ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰਫ ਲੱਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਰੁਮਕਦੀ ਪੌਣ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੁਲਾ ਗਏ ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ

ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ । ਲਗਭਗ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਕਸ਼ਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਤਾਂ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੈਰੀਬਰ ਨੇ ਰੱਬ ਲਈ ਅਹੂਰਾ-ਮਾਜਦਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੈਰਿਬਰ ਨੇ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੱਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਸੀ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਸਿੰਧ ਸੂਬੇ ਉਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਟਿਕਾਣੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕਪਟਨ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟੀ ਅਤੇ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਆਬਰੂ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੋਲੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਰਾਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲੁੱਟਿਆ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਇਰਾਨ ਦਾ ਇਕ ਸੂਬਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਸਗੋਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦੌਰ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਿਆ। ਜੇਕਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੂਬਾ ਸਦਾ ਲਈ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਇਰਾਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਖੈਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਕਈ ਪੁੱਠੇ ਗੇੜ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੁਣ ਉਹ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਐਮਪਾਇਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸਟੇਟਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਰਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਬਲਖ ਬੋਖਾਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਜਿਸ 'ਖੁਰਾਸਾਨ' ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਇਰਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਾਰਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲੇ ਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ, ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਇਰਾਨੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਇਰਾਨੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਲੋਂ ਨਾਤਾ ਤੋੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਇਕ ਅਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਨਿਬੜੀ।

ਅੱਠ ਮਈ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਅੱਗੇ ਲੈਣ ਆ ਗਈ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਡਾ. ਸੋਹਰਾਬੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੜੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਗਲੇ ਲੱਗ ਕੇ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਕਟਰੀ ਮਿਸਜ਼ ਕੁਫ਼ਰੀਆਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਕਮਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅੱਖਰ ਬੋਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੁਫ਼ਤਗੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੋਕੀ ਨਾਹਰੇਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਡਾ. ਸੋਹਰਾਬੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਸੌਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਿਗਿਆਨੀ ਰੇਡੀਏਸ਼ਨ ਪਰੋਟੈਕਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਇਰਾਨੀ ਬੀਬੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੂਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਅਧੀਨ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਕੇ ਖੋਜ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੋਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਬਾਸ ਉਪਰ ਸਖ਼ਤ ਪਾਬੰਧੀ ਲਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਇਰਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਰਤਾਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਸਕ੍ਰੱਟ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਪਾਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ

ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਠੋਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ 1970 ਵਿੱਚ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਇਰਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਮੇਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਸਨ ।

1972 ਵਿੱਚ ਪੈਰਿਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਰਾਨ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਬਾਗੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਇਮਾਮ ਖੋਮੈਨੀ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਖੋਮੈਨੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਓਮ ਤੋਂ ਬਗਦਾਦ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਖੋਮੈਨੀ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੈ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਇਮਾਮ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਚਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਕਓਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੀਆ ਮੱਤ ਦੇ ਇਮਾਮਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਲਸਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਮਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਓਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਇਮਾਮ ਖੋਮੈਨੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਛਪੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁੱਛਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਰਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਖੋਮੈਨੀ ਨੂੰ ਇਰਾਨ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਇਰਾਨ ਗਏ ਸਨ । ਹਾਂ, ਇਰਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ ਜੋ ਖੋਮੈਨੀ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ, ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਅਕੀਦਾ ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਰਾਨੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਹਨ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਪਰਕ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ । ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ, ਚਾਦਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ, ਮਿਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਗਲੇ ਲੱਗ ਕੇ ਰਾਮ ਸੱਤ ਕਰਨਾ, ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਅਦਬੀ ਸਲੀਕੇ ਇਰਾਨ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗੁਣ ਹਨ । ਗੁਣ ਪੰਜਾਬ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਰਾਨ ਇਮਾਮ ਖੋਮੈਨੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ੜ੍ਹਾ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਵੇਖੀਏ ਇਹ ਨਵੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਲਹਿਰ ਇਰਾਨ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗੀ ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਤਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਵੀ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਰਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਕੇ ਮੇਵੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਿਕਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਰਾਨੀ ਗਲੀਚੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਗਲੀਚੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਸੰਪਰਕ ਕਾਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਬਲਖ ਬੁਖਾਰਾ, ਇਸਫਾਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਕੇ ਜਾਏਦਾਨ ਅਤੇ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਏ । ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਜਮਾ ਲਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਪਾਰਟਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਕਤ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਬੜੀ ਚਾਹ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਏ ਸਨ । ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੋਟਰ ਪਾਰਟਸ ਦਾ ਧੰਧਾ ਵੀ ਚਾਲੂ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਯਾ ਦੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛਪਵਾ ਕੇ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਤਾਂ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਉਚ ਪਾਏ ਦਾ ਕਲਾਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਹਿਮ ਹੈ।

ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਕੂਲ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਐਨ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਰਤੀ ਸਿਫਾਰਤਖਾਨੇ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗਾਰਮੈਂਟਸ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੀਬੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਤੈਹਰਾਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਕਾਮਰਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਹ 10 ਮਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸੋਹਰਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੇਖਣ ਚਾਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਇਰਾਨੀ ਔਰਤ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਫਤਗੂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੰਠ ਹੈ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਥੇ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਵਧੇਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਥੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਜੇਹਲਮ ਅਤੇ ਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਮਲਵਈ ਅਤੇ ਦਵਾਬੀਏ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਲੱਭਦੇ ਨਹੀਂ।

ਇਰਾਨ ਦੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਚੰਗੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਤੇਲ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਹੈ। 50 ਪੈਸੇ ਦਾ ਇਕ ਲਿਟਰ ਪੈਟਰੋਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਗੈਸ ਨਾਲ ਤਪਾਏ ਗਏ ਤੰਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਕਾ ਮੇਵਾ ਵੀ ਸਸਤਾ ਹੈ। ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਸਭ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਅੰਡੇ ਵੀ ਤੋਲ ਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਫਰਕ ਹੈ। ਲੋਕਲ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਹ ਪੈਸੇ ਦਾ ਟਿਕਟ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਤੋਂ ਲੋਕ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਗਿਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਤਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੰਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹਨ। ਤੈਹਰਾਨ ਦੀ ਵਸੋਂ ਇਕ ਕਰੋੜ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਗੰਦਗੀ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਲਈ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖੁੱਲੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਧਰੇ ਬਦਬੋ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਰਿਕਸ਼ਾ, ਟਾਂਗਾ, ਗੱਡਾ, ਰੇੜੀ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਸੜਕ ਉਪਰ ਚਲਦੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਹੀ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਕਾਮੇ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਜਾਂ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਇਥੋਂ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਧ ਨਫਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਲੁੱਟ ਖੁਸ਼ੱਟ ਵਪਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਹੁਣ ਰੁਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਨਾ-

ਮਾਤਰ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਈਮਾਨਦਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਯਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ। ਔਰਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਕੋਈ ਔਰਤ ਪੂਰਨ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਛਮਕਾਂ ਨਾਲ ਝੰਬ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੀਵੀਆਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕਰ ਲਿਬਾਸ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ੌਕੀਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਹਰ ਸ਼ੋਖੀ ਭਰਪੂਰ ਹਰਕਤਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਉਪਰ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਕਮਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਖਾਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਦਫਤਰਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਹੀ ਲਗਾ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਲੋਕ ਪੈਂਟ ਕੋਟ ਹੀ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਵੀ ਨੈਕਟਾਈ ਲਗਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝ ਕੇ ਤਿਆਗ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

ਤੈਹਰਾਨ ਦੇ ਪਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਜਗਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਲੋਕ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਿਕਨਿਕ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਨਵ-ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਵੀ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਲੈਲਾ-ਮਜਨੂੰ ਜਹੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਕਿਧਰੇ ਭਾਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ। ਇਕ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੈਹਰਾਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਲਵਾਰਸ ਜਾਂ ਅੰਗਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ। ਆਮ ਇਰਾਨੀ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੌਮ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਹੀ ਹਨ। ਇਰਾਨੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਕੱਜੀ ਲਪੇਟੀ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੁਵੱਲੀ ਨਿਗਾਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਵੱਲ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਧਿਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੀਸਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸਨ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਅੱਥਰੇਪਣ ਦੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਇਰਾਨੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਦਰਜਾ ਅਗਾਂਹ ਹੀ ਹਨ, ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ। ਹੋਣ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਸਾਡੇ ਸਦੀਆਂ ਵਿਛੜੇ ਵੀਰ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਹਨ।

ਮਿਲਾਪੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ - ਇਸਫਾਹਨ

---

27 ਮਈ 1994 ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੈਹਰਾਨ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ 5 ਵਜੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਮੇਰੀ ਉਡਾਨ 6 ਵਜੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਇਰਾਨ ਦੇ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸਫਾਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਤੈਹਰਾਨ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਕੇ 5 ਲੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਕਰੋੜ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਤੈਹਰਾਨ ਪਹਿਲਵੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਰਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਇਸਫਾਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਇਰਾਨੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਭਿਆਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਫਾਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਇਰਾਨੀ ਤਹਿਜੀਬ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਯਾਤਰੀ

ਇਰਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜਬਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲ ਸਸਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਸਾਡੀਆਂ ਡੀਲਕਸ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ । ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਜਾਂ ਜਹਾਜ ਰਾਹੀਂ ਸਫਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤੈਹਰਾਨ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਡਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਬੱਸ ਅੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਸਾਂ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ ਇਸਫਾਹਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਉਡਿਆ ਅਤੇ 7 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਜਹਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਇਰਾਨ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੁਸ਼ਕ ਰੇਤਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਕਾਨ ਕੱਚੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਨਹਿਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਉਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਹਰ ਕੋਈ ਗਲੇ ਲੱਗ ਕੇ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਰੌਚਕ ਜਾਪਿਆ । ਕਈ ਸੱਜ ਵਿਆਹੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਲਗ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਟੈਕਸੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸਫਾਹਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਹੋਟਲ ਕੋਲ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ । ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਲਸੂੜੇ ਦੀ ਲੇਸ ਵਾਂਗ ਯਾਤਰੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੋਟਲ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸਸਤੇ ਭਾਅ 150 ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਹੀ ਕਮਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੋਟਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ।

9 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਇਸਫਾਹਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਪਿਆ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹਰੇ ਭਰੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਜੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਚੌੜੀ ਪੱਟੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੈਂਚ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਸੜਕ ਦਾ ਨਾਮ ਚਹਾਰ ਬਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਇਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰਗਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਹਨ । ਇਕ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ 'ਸਫਾਵੀ' ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ਤ ਬਹਿਸ਼ਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹਨ । ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਮਹੱਲ ਦੀ ਭਵਨ ਕਲਾ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੁੱਪ ਲੀਡਰ ਮਿਸ ਐਲਮੀਰਾ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗਾਈਡ ਬਣਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸਫਾਹਨ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਮਿਸ ਐਲਮੀਰਾ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗਾ (ਉਪਰਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬਲਾਉਣਾ ਇਰਾਨੀ ਤਹਿਜੀਬ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ)। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਹ ਮੇਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ । ਪਾਰਕ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ੀਆ ਮਦਰੱਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੀ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਵਾਂਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦੇ ਕੇ ਕਾਜੀ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬਖੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਾਲ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਮੌੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਮਦਰੱਸੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਫਾਹਨ ਦਾ ਛੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਜੌਹਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਚਹਾਰ ਬਾਗ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿਧਰ ਇਸਫਾਹਨ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਿਆ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀਨੀ

ਅਤੇ ਰੋਣਕ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੈਰਗਾਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਉਪਰ ਦੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਲ ਹਨ ਜੋ ਡਾਟਾਂ ਉਪਰ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ । ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਲਕੜੇ ਜਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਲਾਂ ਹੇਠੋਂ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਇਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪੁਲ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਇਕ ਉਚੇ ਲੰਮੇ ਸਰਦਾਰ ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਆ ਹੱਥ ਧਰਿਆ । ਉਹ ਇਥੇ ਦੇ ਹੀ ਜੰਮਪਲ ਹਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਟਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਖਾਣੇ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਗਏ । ਬੀਬੀ ਐਲਮੀਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਗਾਈਡ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਪਰਤ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਬਾਬਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਫਾਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਅੱਬਾਸ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੌਗਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਰਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਥੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਪੋਲੇ ਵਰਗੀ ਖੈਡ ਚੌਗਾਨ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਹ ਅੱਬਾਸ ਦਾ ਤਖਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਉਪਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਅੱਜਕੱਲ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਅੱਬਾਸ ਦਾ ਮਹੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਚਾਹਲ ਸਤੂਨ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵੀਹ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਥੰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹ ਚਾਲੀ ਥੰਮ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਮਹੱਲ ਅੰਦਰਲੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਚਿਤਰ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਚਿਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਅੱਬਾਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਇਰਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਨਾ ਫੜਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੁਗਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਣਖ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਮੁਗਲ ਨਾ ਕਾਬਜ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆ ਕੇ ਦਬੋਚ ਲੈਂਦਾ ।

ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਇਸਫਾਹਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵੇਖ ਵੇਖ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਂਝ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ । ਇਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ । ਰਾਤ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਘਰ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਉਠੀਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ । ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਫਾਹਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਸੂਖ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਖੋਮੈਨੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਠੇਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਿਉਪਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ । ਬਲਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੇਕਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਫੋਨ ਨਾ ਕਰਵਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਹਨੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਖੋਮੈਨੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ ।

28 ਮਈ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ । ਹੋਟਲ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਰੇਡੀਮੇਡ ਗਰਮ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ । ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਬੁਲਵਾ ਭੇਜਿਆ ਜੋ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਖਰੀਦੋ ਫਰੋਖ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ । ਟੈਰੀਵੁਲ ਦੇ ਸੂਟ 500 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਦਕਿ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਅੱਜਕੱਲ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਰੇਟ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਝ ਇਵਜਾਨਾ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ । ਇਸਫਾਹਨ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਰਾਨੀ ਗਲੀਚਿਆਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਗਲੀਚੇ

ਲਾਜਵਾਬ ਹਨ । ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਫਰਸ਼ ਅਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਗਲੀਚੇ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੁਣੇ ਗਲੀਚੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਿੰਗੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਫੁੱਲ ਬੁਟਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਮਰ ਖਿਆਮ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਕਲਾਮ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਮੋਟਿਫ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਉਪਰ ਸਖ਼ਤ ਪਾਬੰਧੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਮਰ ਖਿਆਮ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਅਤੇ ਹੁਸੀਨ ਔਰਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਖੋਮੈਨੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਫਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕਲਾ-ਕਿਰਤ ਉਪਰ ਪਾਬੰਧੀ ਲਗਾ ਦੇਵੇ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕਾਫੀ ਗਰਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਇਕ ਚੱਕਰ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਟੈਕਸੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਏ । ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤਫਰੀਹ ਕਰਨ ਦਰਿਆ ਉਪਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ । ਟੈਕਸੀ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਲਗਿਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕਰਾਇਆ ਵੀ ਬਦੋਬਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੋਸਤ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਬੇਟੀ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ਚੋਰੀ ਛੁਪੀ ਹੀ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੁੰਡਾ ਗਰੀਬ ਘਰ ਦਾ ਪਰੰਤੂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੜਕੀ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਅਜੇ ਉਹ ਸ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਅਜੇਹਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਦੀ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਆਸ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋੜੀ ਦੀ ਮੈਂ ਇਕ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ । ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਦੁਪਹਿਰ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਯਾਤਰੀ ਹੀ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੇਖੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾਣਗੇ । ਨਾਲ ਹੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਫੋਟੋ ਕਿਸੇ ਅਖਬਾਰ ਜਾਂ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਛਪਣੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਵਾਇਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸਾਥੀ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੱਕ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਆਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੋਟੋ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਖਿਚਵਾਈ ਅਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਵੀ ਦੇ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾਉਣਗੇ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਫੋਟੋ ਤੁਹਾਡੀ ਅਮਾਨਤ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸਾਂਭੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਵਰਨਾ ਨਹੀਂ ।

ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸਫਾਹਨ ਇਕ ਰਾਤ ਹੀ ਠਹਿਰਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਲਗੇ । ਬੀਬੀ ਐਲਮੀਰਾ, ਸਾਹਨੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋੜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਮੁਹੱਬਤ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਛੱਡੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸਫਾਹਨ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ । ਦਰਅਸਲ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਯਾਤਰੀ ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਪਣੱਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕੇ । ਖੰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਰੀਝਦਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਮੇਰਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੜਾ ਸਬੰਧ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਵਰਨਾ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਦੀ ਛੜੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਅਗੰਮੀ ਖਿੱਚ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਲਹੌਰੀਏ ਟੱਕਰ ਪਏ । ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਣ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਇਸਫਾਹਨ ਤੋਂ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਤੱਕ ਦਾ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਵੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਫ਼ਤਗੂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਇਸਫਾਹਨ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣਿਆ ।

ਇਰਾਨੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ - ਸ਼ਿਰਾਜ਼

28 ਮਈ 1994 ਨੂੰ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡਾਨ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਤੈਹਰਾਨ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸੁੰਮਦਰੀ ਸਤਰ ਤੋਂ ਉਚਾਈ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਰਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਖੁਦਾਈ ਉਪਰੰਤ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ 60 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਪਰਸਪੋਲਿਸ ਦਾ ਖੰਡਰ ਹੋਇਆ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਐਕੇਮੀਨੀਅਨ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਯੂਨਾਨ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਸਪੋਲਿਸ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭਵਨ ਕਲਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ।

ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੇਰੇ ਇਰਾਨੀ ਦੋਸਤ ਹਮੀਦ ਹਦਾਦੀ ਨੇ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਹਮੀਦ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਪੈ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਇਕ ਯਾਤਰੀ ਗਾਈਡ ਮੈਪ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਗਏ। ਤੈਹਰਾਨ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਵੇਖਣਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਮੀਦ ਤੋਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਡਿਨਰ ਸਮੇਂ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲੀ ਪਰੰਤੂ ਬਾਸਮਤੀ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਪਿਲਾਓ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਦਹੀਂ ਮੇਰੀ ਸੱਮਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫਲ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈ ਤਾਂ ਖਰੀਦ ਨਾ ਸਕਿਆ।

29 ਮਈ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਾਹੋਦਾਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਖ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਗੜੀ ਵਾਲਾ ਸਿਖ ਅਜੀਬ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਲਗ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਬਲੋਚ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗੇ। ਦਰਅਸਲ, ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿਸਾ ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਬਲੋਚਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਖਰਮਸਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਲੈਣਾ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲਗਭਗ 1300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਉਪਰ ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਇਥੇ ਬਣਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਬਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਖਲੀਫਾ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਬੂਵੇਹਿਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਫਾਰਸ ਖਾੜੀ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਰਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਫਾਰਸ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਯੂਰਪ ਤੱਕ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਇਲਮ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਬਨ-ਸੀਨਾ ਅਤੇ ਐਲ-ਰਾਜ਼ੀ ਵਰਗੇ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦ ਇਸੇ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬਗਦਾਦ, ਸ਼ਿਰਾਜ਼, ਸਮਰਕੰਦ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਦੁਨੀਆਂ

ਭਰ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹਿਕਮਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹੱਥ ਲਿਖਤੀ ਖਰੜੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਸੁੰਦਰ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਜੋ ਦੁਰਲੱਭ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਚੌਧਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਿਮਰਲਿੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਨੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਾਰਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ । ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਇੰਨਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਮਰਕੰਦ ਪਰਤ ਕੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਨਾਮੀ ਇਕ ਕਸਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਕਈ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਮਰਕੰਦ ਲੈ ਗਿਆ । ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹ ਰੁੱਖ, ਜੋ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਖੁਦ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਕਈ ਸ਼ਾਹਨਾਮੇ ਅਤੇ ਜਫਰਨਾਮੇ ਲਿਖਵਾਏ । ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਵੀ ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੱਕ ਪਈ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਸਾਦੀ ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜੰਡ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨੂੰ ਭਵਨ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਈ ਇਸਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ, ਮਸਜਿਦ, ਬਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਵਡੇ ਹਮਾਮ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ। ਇਕ ਹਮਾਮ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜੰਡ ਦਾ ਮਹੱਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ । ਮੈਂ ਉਹ ਹਮਾਮ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮੌਮਬੱਤੀ ਜਗਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਮਾਰਤਸਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਤਾਜਮਹਿਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਚੁਣਿਆ । ਤਾਜਮਹਿਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅੰਦਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ । ਬੇਗਮ ਖੁਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਰਾਨ ਦੀ ਹੀ ਜੰਮਪਲ ਸੀ ।

ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਉਪਰੰਤ ਅਸੀਂ ਪਾਰਸ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਸਤਾਂ ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜੰਡ ਦੇ ਰਾਜਕਾਲ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਕਬਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਇਥੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਕਜ਼ਾਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਆਗਾ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਤੈਹਰਾਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਥੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਹੱਥ ਲਿਖਤੀ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵੇਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਕਈ ਖਰੜੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਚਿਤਰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਵੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ ।

ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਛੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਵਕੀਲ ਬਜ਼ਾਰ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਐਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਤਪਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਘਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਵਿਚ ਗਲੀਚੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਉਪਰ ਠਠਿਆਰ

ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਸਾਡੀਆਂ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਕੁਝ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਆਏ। ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਨਗਾਹਾਂ ਹਰ ਗਲੀ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਖਾਨਗਾਹ ਸ਼ਾਹ-ਏ-ਚਿਰਾਗ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਹੈ। ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੀਆ ਮੱਤ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਇਮਾਮ ਦੇ ਭਰਾ ਸਈਅਦ ਅਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸੁੰਨੀ ਮੱਤ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਨੇ ਜਹਿਰ ਦੇ ਕੇ 808 ਈ. ਵਿਚ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਦਫਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮਕਬਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਵੀ ਨੇ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਕਬਰ ਵਾਲੀ ਜਗਹ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਜੜਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਛੱਤ ਉਪਰ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤਾਜਮਹੱਲ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੰਨਤਾ ਮੰਨਣ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਗੈਰ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਇਥੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੇ ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਆਖਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਜਦੇ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ ਵਰਨਾ ਸਿਆਪਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਮਾਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ ਜੋ ਸੁੰਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤਾਂ ਸ਼ੀਆ ਲੋਕ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਟ-ਪਿਟ ਕੇ ਖੂਨ ਵਹਾ ਕੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਅਤੇ ਤਬਰੇਜ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਮਸ-ਤਬਰੇਜ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਰਾਓ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਇਥੇ ਫਸਟ ਸੈਕਟਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਸੋ ਉਹ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਇਰਾਨ ਦੇ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਣੂ ਵਿਕਿਰਣ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਫੈਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਸੀ ਪਰਮਾਣੂ ਰੀਐਕਟਰ ਦੇ ਹਾਦਸੇ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਿਰਣ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਓ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵੀ ਵੇਖ ਆਇਆ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸ਼ੇਖ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁਟੀਆ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਥੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਵਿੱਥ ਉਪਰ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮਕਬਰਾ ਹੈ। ਕਬਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਉਪਰ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ੇਅਰ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਰਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਪੂਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਦਾਨਿਸ਼ਮੰਦ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਹ ਮੋਢੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਧੂਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

30 ਮਈ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਰਸਪੋਲਿਸ ਦੇ ਖੰਡਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਹਮੀਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਪਿਕਨਿਕ ਦਾ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਜੇ ਅੱਧਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਗਏ ਸਾਂ ਕਿ ਅਗੇ ਇਕ ਬੱਸ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਮਰ ਗਈਆਂ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੜਕ ਉਪਰ ਹੰਗਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਪਰਤਣਾ

ਪਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ ਕਿ ਐਕੋਮੀਨੀਅਨ ਐਮਪਾਇਰ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਯਾਦਗਾਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝ ਗਿਆ । ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਆਮਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਰੱਬ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੈਗੰਬਰ ਜਰਾਬੁਸ਼ਟਰਾ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਸੀ । ਪਾਰਸੀ ਲੋਕ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਰਾਨ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ । ਕਈ ਜਗਹ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਵਰਨਾ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਸਾਰ ਹੀ ਲਦਾਖ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਕ ਰੇਤਲੇ ਪਹਾੜ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਕੂਹੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਖਾਜੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵੀ ਵੇਖੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ ।

ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਗਾਹਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਰਕ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ, ਦਾਨਸ਼ਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਦਗਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੀ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਹਮੀਦ ਦੇ ਘਰ ਖਾਧਾ । ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਵਾਹ ਲਗਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੌਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਵੀ ਚੁੰਮਿਆ । ਹਮੀਦ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਇਰਾਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸੜਕ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਣੀ ਹੈ । ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੋ ਪਈ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਰੱਬ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਹਮੀਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲੈ ਕੇ ਕੁਵੈਤ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਵੈਤ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤਣਾ ਸੀ । ਸ਼ਿਰਾਜ਼ ਦੀ ਮਿਠੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਰਹੇਗੀ ।

ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ

ਇਰਾਨ ਦਾ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁਗਰਾਫੀਏ ਵਾਂਗ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਵੀ ਇਸਦੀ ਲੰਬਾਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਜੇਡੀ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀਆ ਨੂੰ ਜਾ ਟਕਰਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਰ ਵੱਲ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਹੈ । ਇਰਾਨ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤਾਂ ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈਆਂ ਮੁਸਲਿਮ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਬਾਰਡਰ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਰੂਸੀ ਜ਼ਾਰ ਨੇ ਇਰਾਨ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਰਾਨ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਤਪਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਰ ਵਿੱਚ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਅਲਬਰੂਜ਼ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰਫ ਲੱਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਠਾਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਬੀਚਾਂ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਮਾਲੀ ਇਲਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹੀ ਜੰਮਪਲ ਸੀ । ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਰਾਨ ਦਾ ਸ਼ਮਾਲੀ ਸੂਬਾ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਤਹਿਰਾਨ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਰ ਮੇਰੀ ਖੋਜ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਰੂਸ ਦੇ ਚੈਰਨੋਬਿਲ ਪਰਮਾਣੂ ਉਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਰੀਐਕਟਰ ਫਟਣ ਉਪਰੰਤ ਨਿਊਕਲੀ ਵਿਕਿਰਣ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ । ਇਸ ਵਿਕਿਰਣ (ਰੇਡੀਏਸ਼ਨ) ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੂਸੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਪਏ ਹਨ । ਇਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਮਾਲੀ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਵੀ ਵਿਕਿਰਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ । ਬਲਕਿ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਉਰਜਾ ਸੰਸਥਾ ਨੇ 1990 ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਵੀ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਮਸਰ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਡਾ: ਸੋਹਰਾਬੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮਸਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ 'ਰਾਮਸਰ' ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਇਉਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਮਸਰ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਠੀਕ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਮਾਲੀ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ । ਸ਼ਾਹ ਆਫ਼ ਇਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ । ਗੁਰਦੇਵ ਟੈਗੋਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਸ ਮਹੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮਸਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਮਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਤੇ ਅਲਬਰੂਜ਼ ਪਹਾੜ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਰਾਮਸਰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਮਸਰ ਹੋਟਲ ਇਰਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਜ ਤਾਰਾ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਦੋ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਬਾਬਰਪੁਰ ਅਤੇ ਹਰੀਪੁਰ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤਹਿਰਾਨ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਰੌਚਕਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ।

ਰਾਮਸਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਣੂ ਉਰਜਾ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਵੈਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਪਕਰਣ ਫਿਟ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸੋਮਵਾਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਅਲਬਰੂਜ਼ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾਕੇ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ । ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਾਂ ਹਰਿਆਵਲ ਸੀ ਵਰਨਾ ਪਹਾੜ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ । ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬਰਫੀਲੀ ਚੋਟੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਠਿਨ ਸੀ, ਇਕ ਸੁਰੰਗ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਬਰਫ ਦੇ ਤੋਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਸਿੱਮ ਸਿੱਮ ਕੇ ਇਕ ਝਰਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਝਰਨੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਰੁਕੇ । ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਚਾਹ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਖੰਡ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ ਬਲਕਿ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਨਾਲ ਖੰਡ ਦੇ ਕਿਊਬ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਚਾਹ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੱਢੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਚੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹਰ ਘਰ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਸੁਰੰਗ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਠਨ ਰਸਤਾ ਤੈਹ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਗਲਤ ਨਿਕਲਿਆ ਅਸੀਂ ਅਲਬਰੂਜ਼ ਪਹਾੜ ਦੀ ਇਕ ਕਤਾਰ ਹੀ ਲੰਘੇ ਸਾਂ । ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਵੈਨ ਪੁੰਧ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਗਈ । ਸੜਕ ਉਪਰ ਰਸਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੰਡਾਂ ਸਨ । ਸਾਡਾ ਡਰਾਈਵਰ ਤਾਂ ਰਫਤਾਰ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਹਿਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਡਰਾਈਵਰ ਇਸ ਸੜਕ ਤੇ ਹਰ ਹਫਤੇ ਹੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਾਰ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਿਉ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਅਲਬਰੂਜ਼ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਇਕ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਸੜਕ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖੜੋਤੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਇਕ ਅਦਭੁੱਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਕਈ ਜਗਹ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਕੰਧਰਾਂ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸਨ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਪਿਆ ਪਰੰਤੂ ਆਜੜੀ ਆਪਣੇ ਇੱਜੜ ਚਾਰਦੇ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ।

ਲੱਗਭਗ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਢਲਾਣ ਉਪਰ ਉਤਰ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਸਨ । ਜੰਗਲ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਣ । ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਸੜਕ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਰਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਜਪਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ ।

ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਰੁਕੇ । ਮੈਂ ਹੋਟਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਬਜੀ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੈਂਗਣ ਦਾ ਭੜਥਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਭੋਜਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਚਾਰ ਸਾਡੇ ਮੇਜ਼ ਉਪਰ ਰੱਖ ਗਿਆ । ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਚਾਰੀ ਲਸਨ ਦੀਆਂ ਤੁਰੀਆਂ ਛਿੱਲ ਕੇ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਲਸਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇਹ ਰੋਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਰਾਮਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਰਾਮਸਰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਗੇਟ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਹੋਟਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੋਟਲ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੰਦ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਪਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ। ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਦੋ ਬੈਡ ਰੂਮ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਡਿਨਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਰੋਟੀਆਂ ਤੰਦੂਰ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਲੈ ਆਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਬਜੀ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ । ਹਦਵਾਣੇ ਅਤੇ ਖਰਬੂਜੇ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਹਦਵਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹਿੰਦਵਾਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਇਆ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਘੁੰਮਣ ਚਲੇ ਗਏ । ਪੁਰਾਣੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੇਲ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਰੂਸ ਅਤੇ ਇਰਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਤਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ । ਚੰਦ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦੂਰ ਤੱਕ ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਇਸ ਅਨੰਦਮਈ ਮਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਰਤ ਆਏ ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਰਾਮਸਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਗੰਧਕ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਿਕਿਰਣਸ਼ੀਲਤਾ (ਰੇਡੀਓਐਕਟਿਵਿਟੀ) ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਰਾਮਸਰ ਹੋਟਲ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਉਪਰ ਗਏ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹਮਾਮ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਕ ਸੱਜਣ ਟਿਕਟਾਂ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਪਲ ਭਰ ਲਏ । ਚਸ਼ਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵ ਉਡ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਧਕ ਦੇ ਬੁਖਾਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹੋਟਲ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਰੇਡੀਓਐਕਟਿਵਿਟੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਕਿਰਣ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਧਾਰਾ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਘਰ ਦੀ ਸਵਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੇਟੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇਣ ਆਈ । ਚਾਹ ਪੀਣ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਕੈਸਟ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ । ਭਾਵੇਂ ਬੋਲੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਪਰੰਤੂ ਇਰਾਨੀ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣ ਕੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਇਰਾਨੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੀ ਉਚੇਚੀ ਆਉਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਗਲੀਚਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਸੌਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਸ਼ਮਾਲੀ ਲੋਕ ਪੜਦਾ ਘਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖੋਮੈਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਉਲਟ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਇਰਾਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਥੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੱਦ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਸ਼ਮਾਲੀ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਔਰਤਾਂ ਸਬਜੀ ਅਤੇ ਪਨੀਰ ਵੇਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਇਕ ਅਮੀਰ ਅਜਾੜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ ਜੋ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਇੱਜੜ ਪਾਲਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੀਰ ਸਲੇਟੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਰਾਂਝਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਈ ਜਫ਼ਰ ਜਾਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਹੁਸੀਨ ਔਰਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਬੀਊਟੀ ਕੂਈਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਸਵਿਮ ਸੂਟ ਪਾ ਕੇ ਪਰੇਡ ਕਰਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਤਹਿਰਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਰਾਮਸਰ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਆਜੜੀ ਔਰਤ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਸ਼ਮਾਲੀ ਇਰਾਨ ਦਾ ਇਹ ਸੂਬਾ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਜ਼ੱਨਤ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਕਾਂਗਰੂ ਦੇਸ - ਅਸਟਰੇਲੀਆ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਜਿਮ ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੋ-ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਗਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਟਿਕਟ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਸਾਰੇ ਢੋ ਢੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਟਿਕਟ ਉਪਰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਆਸ ਸੀ ਪ੍ਰੋ. ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਜੁੱਮੇ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਵੀਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਵਰਨਾ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵੀਜ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤਿੰਨ ਫਰਵਰੀ ਰਾਤ 11 ਵਜੇ ਦੀ ਉਡਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ ਤੇ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਡਾਨ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਚਾਰ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੱਕ ਸੌ ਕੇ ਸਫਰ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ ਉਡਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਸਦੀ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਮੁਸਾਫਰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਵੀ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਈ। ਮਸਾਂ ਇਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਅੱਖ

ਲੱਗੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਉਪਰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸੂਰਜ ਕਾਫੀ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਥਾਣੀਂ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਜੋਹਾਰ-ਬਹਾਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਖਾੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਮਲਾਇਆ ਦਾ ਭਾਗ ਹੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਿਮ ਰੀਪਬਲਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੀਨੀ ਮੂਲ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ਼ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਉਡਾਨ ਜਿਸ ਦਵਾਰਾ ਮੈਂ ਸਿਡਨੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ ਮਿੱਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ । ਪੰਤੂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਗਲੀ ਉਡਾਨ ਭਰੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸਿਡਨੀ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇਰਾਂ ਘੰਟੇ ਦਾ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਜੋ ਸੱਜਣ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਫਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਮਨ ਉਕਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਮਰ ਕੈਦ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਸੌਂ ਕੇ ਸਫਰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਵਰਨਾ ਸੀਟ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਰ ਵੀ ਸੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬੈਰ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀਆਂ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਟਾਫ ਹੀ ਏਨਾ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਸਿਡਨੀ ਤੱਕ ਮਿਸਟਰ ਢਿੱਲੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਟੀਵਾਰਡ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁੜਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮਿਸਟਰ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅੰਕਲ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ ਜੇਕਰ ਸਾਥੀ ਮੁਸਾਫਿਰ ਮਿਲਾਪੜੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਫਰ ਸੌਖਾ ਕਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਤੇ ਚੀਨੀ ਬੱਚੇ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਸਿਡਨੀ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਮੇਰੇ ਬੈਗ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕਸਟਮ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਟ ਦਿਓ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਗਲੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਹਾਂ । ਸੋ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਵਰਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਲਈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਸਿਡਨੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਇਕ ਕਸਬੇ ਵਰਿੰਗਟਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਤਾਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ ਜੋ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋ ਕੇ ਗਈ ਸੀ । ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੇਰਾ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਆਉ ਭੁਗਤ ਮੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਵਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਜਾਣ ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਨਿਭਦੇ ਹਨ ।

ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਇਥੇ ਸਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ । ਸਿਡਨੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਸਾਰ ਮੇਰਾ ਕੋਟ ਲਹਿ ਗਿਆ । ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਦਾ ਡਿਨਰ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ । ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਸੈਰ ਤਾਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਪਰੰਤੂ ਜਸਵਿੰਦਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਲੋਕਲ ਟਰੇਨਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੂਰ 'ਨੀਲੇ ਪਹਾੜ' (Blue Mountain) ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਸਨ । ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਹੌਲ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਖੁੱਲੇ ਵਿਚਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਆਬਾਦੀ ਦੋ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੀ

ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਰਕਬਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਲੱਗਭੱਗ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ ਤਾਂ ਸਿਡਨੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਵੱਸ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਈ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਡਨੀ, ਮੈਲਬੋਰਨ ਅਤੇ ਕੈਂਬਰਾ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਕੈਂਬਰਾ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਕੈਂਬਰਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ । ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਟਿਕਟ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਫੋਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ ਦਾ ਨੰਬਰ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟਿਕਟ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਿੰਨੀ ਸਹੂਲਤ ਹੈ ਕਿ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ । ਲੋਕ ਕਿੰਨਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਕਾਰਡ ਦਾ ਨੰਬਰ ਦੇ ਦਿਓ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦ ਲਵੋ । ਦੁਪਹਿਰ ਇਕ ਵਜੇ ਮੈਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੋਕਲ ਟਰੇਨ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਿਡਨੀ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਿੱਥੇ ਸਮੇ ਉਪਰ ਡੀਲਕਸ ਕੋਚ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਕੈਂਬਰਾ ਜਾਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ ।

ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਕੈਂਬਰਾ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੀ ਬੱਸ ਯਾਤਰਾ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਈ ਅੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਬੱਸ ਹਾਈਵੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਸਫਰ ਮੁੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਧਰਤੀ ਜੰਗਲ ਹੇਠ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਰਕਬਾ ਮਾਰੂਥਲ ਹੈ । ਆਬਾਦੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਘੁੰਮ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਜਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ । ਸ਼ਾਇਦ ਕਨੇਡਾ ਹੀ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਘਣਾ ਜੰਗਲ ਹੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕਿਧਰੇ ਪਹਾੜ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਸਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਦਮ ਧਰਿਆ ਹੋਵੇ । ਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ । ਇਥੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤੀਹ ਕੁ ਮੁਸਾਫਰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀਆਂ ਉਪਰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ।

ਕੈਂਬਰਾ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਲੈਣ ਨਾ ਆਇਆ । ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਅਜੇ ਜੱਕੋ ਤੱਕੋ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੱਦਦ ਲਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਇਸ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ ਇਥੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਛੱਡ ਆਵਾਂ । ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਰਸੁਲਾ ਹੋਸਟਲ ਅੱਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਚੰਗੇ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ । ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸੁਭ ਸ਼ਰਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਮਨੁੱਖ ਟੱਕਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ, ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਹੋਵਾਨ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰਿਆ ਵਤੀਰਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਆਪ ਇਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ।

ਉਰਸੁਲਾ ਹੋਸਟਲ ਦੀ ਵਾਰਡਨ ਨੇ ਲਿਸਟ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਹੋਸਟਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਸਨ । ਵਾਰਡਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ । ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਗਟ ਪੀਣ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਟਿੱਚਰ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਬਾਬ ਰੂਮ ਕਾਮਨ ਹਨ

ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਲਈ ਏਸ਼ੀਅਨ ਰੈਸਟੋਰਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੂਨੀਅਨ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਸਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਮੇਰੀਆਂ ਸਭ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਲਈ ਆਉ-ਭਗਤ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਲਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਯੂਰਪੀਨ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੈਂ ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਕੈਂਬਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਰਮਣੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੀ ਜਾਪਿਆ । ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਲ ਖਾਂਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਨਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਰਗਾਬੀ ਅਤੇ ਬੱਤਖਾਂ ਤੈਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸੜਕ ਉਪਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ: ‘ਕਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਲੰਘੋ, ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਤਖਾਂ ਦੀ ਸੈਰਗਾਹ ਹੈ’ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

ਸੋਮਵਾਰ 6 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਗਵਰਨਰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਦਸ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਦਘਾਟਨ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਪ-ਕੁਲਪਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਨਾ ਆਉਣ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪੰਤੂ ਇਥੇ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਹੈ ਇਕ ਮਿੰਟ ਦੀ ਦੇਰੀ ਵੀ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ 30 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ 300 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਸਵਾ ਲੱਖ ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਵੈਸੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਚੌਖੇ ਲੋਕ ਜਾ ਵੱਸੇ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਫਾਡੀ ਹਨ ।

ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ

ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਅਜੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ । ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨਾ ਨੇ ਇਸ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਆ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ। ਸਿਡਨੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਬਸਤੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਦਰਅਸਲ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਦੂਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਜੰਗਲ ਸਾਫ ਕਰਵਾਇਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿ-ਵਾਸੀ ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਵੱਸੋਂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਅਬਾਦ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਕਦਮ ਪਾਏ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਮੈਲਬੋਰਨ ਕੋਲ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਮਿਲੇ । ਸਿਡਨੀ ਕੋਲੋਂ ਕੋਇਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਤਾਂ ਵੀ ਲੱਭੀਆਂ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਇਲਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਹੀ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਚਾਰਲਸ ਡਾਰਵਿਨ ਨੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੀਵਨ-ਵਿਕਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਾਂਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੁਣ ਡਾਰਵਿਨ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਵਸੋਂ ਕੁਝ ਲੱਖ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਲੋਪਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੁਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਕੈਦੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਬਾਦ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਹੁਣ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੋਰ ਉੱਚਕਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਉਲਾਦ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕੌਮ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਭਿਆ ਕੌਮ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਭਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ ਖਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭਿਆ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਲੁਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਿੱਚ ਸਭ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਸੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਲਕਿ ਫਿਜ਼ੀ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਅਤੇ ਪਪੂਆ-ਨਿਊਗਿਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਲੈਕਚਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਸੈਰ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੰਚ ਦੇ ਪੈਕਟ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਮੰਗਵਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਸਲਾਦ ਅਤੇ ਸੇਬ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਕਾਂਗਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਦਭੁੱਤ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਜਾਨਵਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਿਚਰਣ ਲਈ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਗਾਈਡ ਨੇ ਕੈਂਬਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਇਹ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੰਗਲ, ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਸੰਗਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਸਿਡਨੀ ਦੀ ਜਗਹ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚੁਣਿਆ। 1932 ਈ. ਵਿੱਚ ਕੈਂਬਰਾ ਕੈਪੀਟਲ ਸਿਟੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪਲੈਨਿੰਗ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਕੋਈ ਘਰ ਜਾਂ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਸਾਰੀ ਵੱਸੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਬਾਦ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਵੱਛ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਂਬਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਖਤ ਸੋਕਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਸਦਕਾ ਹਰੇ ਭਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜੰਗਲ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਟਿਕਟ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗਾਈਡ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵੇਖੇ, ਪੈਲਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਮੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਖਿੱਚੀਆਂ। ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਕਿਥੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਊਠ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਜੋ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਕਾਂਗਰੂ ਵੇਖਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੈਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਇਕ ਉੱਚੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਕਾਂਗਰੂ ਟਪੂਸੀਆਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕਾਂਗਰੂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਕੌਮੀ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਪੈਰਾਂ ਆਸਰੇ ਡੱਡੂ ਟਪੂਸੀ ਮਾਰ ਕੇ ਇੰਨਾਂ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ 60 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੇਟ ਹੇਠ ਲੱਗੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰੂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਕਰਿਕਟ ਦੀ ਗੇਂਦ ਜਿੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਬੱਚਾ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਲੇਲੇ ਜਿੱਡਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਹ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਂਗਰੂਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ

ਇਕ ਬੱਚਾ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠੀ ਮਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੂਸੀ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਕੁਝ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾ ਲਏ। ਬੱਚਾ ਸਾਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਵਰਨਾ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰੂ ਤਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਚੋਗਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਂਗਰੂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਇੰਨੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਲਗਾਈ ਪਾਬੰਧੀ ਹਟਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਲੋਕ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਸ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਂਗਰੂ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਕਾਫੀ ਮਿਲਾਪੜਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ ਟਪੂਸੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਡਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੰਗਦਾਰ ਤੋਤੇ ਵੀ ਵੇਖੇ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਹੈਲੋ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਾਈਡ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਛੇੜਨਾ ਵਰਨਾ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਾਲਾਂ ਵੀ ਕੱਢਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਹ ਚਲੇ ਤਾਂ ਮਾਸ ਵੀ ਨੋਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦੀ ਸੈਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਕਾਰਨ ਹੰਥ ਗਏ ਸਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਡੈਲੀਗੇਟ ਵਾਤਾਅਨੁਕੂਲ ਬੱਸਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਾਡਾ ਦੂਸਰਾ ਪੜਾ ਗੋਲਡ ਕਰੀਕ ਏਰੀਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮਾਡਲ ਪਿੰਡ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਬਗੀਚੇ ਅਤੇ ਫੁਹਾਰੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਨਚੱਕੀ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਵਧੀਆ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਣ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਮਾਡਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਕੋਕਿੰਗਟਨ ਗਰੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਆਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਗ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਬੁਚਰ ਗਾਰਡਨ ਵਾਂਗ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਇਕ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਆਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਅਦਭੁੱਤ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਚਾਹ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੋਕ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਡਾਈਨੋਸੌਰ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵੀ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦਭੁੱਤ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਉਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਿਓ-ਕੱਦ ਜਾਨਵਰ ਦੀਆਂ ਪੁੱਛਤਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵੀਰਵਾਰ, 9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਲੋਂ ਰਾਤ ਦਾ ਪਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਡਿਨਰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਬੱਸਾਂ ਉਪਰ ਸੱਤ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ। ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਰੇ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇ ਖਾਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ। ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਜੰਗਲੇ ਲਗਾ ਕੇ ਪੁਲਸ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਖਾਣੇ ਉਪਰ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਆਦਿਵਾਸੀ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਸੱਦੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਾਚ ਨਾਲ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕੇਵਲ ਲੰਗੇਟ ਪਹਿਨ ਕੇ ਅਤੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗਾ ਟੈਟੂ ਕਰਕੇ ਨਾਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਜ ਵੀ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਬਾਂਸ ਵਿੱਚ ਫੂਕ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਦਸ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਾਪਸੀ ਸਫਰ ਵੀ ਤੈਹ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰਾ ਕੈਂਬਰਾ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ ਪਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਫਰੋਖਤ ਲਈ ਸਟੋਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਕਿੰਗ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਹਨ ਜਾਂ ਸੱਤ ਮੰਜਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੈਂਪ ਦਵਾਰਾ ਕਾਰਾਂ ਉਪਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਚੌਕ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਸਰਕਟ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ

ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਂਗ ਗੰਦ ਅਤੇ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਫਾਈ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਪਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਮਨਪਸੰਦ ਤਾਂ ਕੈਂਬਰਾ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਹੀ ਆਇਆ । ਸੁਭਾ ਸ਼ਾਮ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਸੈਰ, ਝੀਲ ਕੰਢੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦਾ ਨਜਾਰਾ ਅਤੇ ਝੀਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਸੋਨੇ ਰੰਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਸਵਰਗਮਈ ਝਾਕੀ ਜਾਪਣੀ । ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਟੀਵੀ ਟਾਵਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕੈਂਬਰਾ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਜਾਰਾ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਦਿਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲ ਲੁਭਾਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਬਣਾ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ । ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਇਕ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅਬਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਨਵਰ ਇਸ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਝੁਲਸ ਗਏ । ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਮੱਦਦ ਲੈਣੀ ਪਈ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਵੀ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੱਗੋਂ ਇਕ ਦਰਖਤ ਕਟਵਾਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੱਟਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣੀ ਇਕ ਕਠਿਨ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨੇ ਐਸਾ ਚੱਕਰਵਿਊ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਯੂ ਪੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਭਈਆਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਅਖ਼ੀਰ ਕੈਂਬਰਾ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਘੜੀ ਆ ਗਈ । ਪੰਜ ਰਾਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਰਾਣੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾ ਕੇ ਮੈਂ ਸਿਡਨੀ ਵੱਲ ਪਰਤ ਆਇਆ । ਵਾਪਸੀ ਯਾਤਰਾ ਮੈਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਤੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕੈਂਬਰਾ ਤੋਂ ਸਿਡਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦੇ ਨਜਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਸਕਾਂ । ਉਰਸੁਲਾ ਹੋਸਟਲ ਦੀ ਵਾਰਡਨ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਕਮਰੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਫਰ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਇਸ਼ਾਵਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੈਂਬਰਾ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ

ਦਸ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸਿਡਨੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਡਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਦੇਵ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਚਾਰ ਵਜੇ ਖਤਮ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਆਵੇਗਾ । ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ਼ ਸਿਡਨੀ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਗੇਟ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸਿਆ । ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਮਿਸਟਰ ਸੋਢੀ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਲਵਲੀਨ ਭਾਟੀਆ ਮੇਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਸੋਢੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਸਿਡਨੀ ਆਏ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤੇ ਉਪਰ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਲਵਲੀਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲੰਚ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਡਨੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਗਏ ਸਨ । ਅੱਗੇ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ

ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਟੱਬਰ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਨਿਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਹਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲਵਲੀਨ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਡਨੀ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ ਉਪਰ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਾਂ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਸੌਢੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿਡਨੀ ਦੀ ਸੈਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਜਦੋਂ 5 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਿਡਨੀ ਆਇਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿਡਨੀ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜੋ ਅਜੇ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰ ਪਾਰਕਿੰਗ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰ ਪਾਰਕ ਕਰਨ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਲੋਕਲ ਟਰੇਨ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਰਟਣ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਅਸਮਾਨ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਬੈਂਕ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਭੀੜ ਨਿਕਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਨਵੀਂ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੇ ਇਕ ਯਾਤਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕੰਢੇ ਲਗਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਸੀ। ਕੂਈਨ ਐਲਿਜ਼ਬੈਥ ਨਾਮ ਦਾ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਸੱਤ ਮੰਜਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਆ ਕੇ ਕੰਢੇ ਲਗਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ, ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਹੱਈਆ ਸਨ। ਵਧੇਰੇ ਯਾਤਰੀ ਪਕੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਫਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਕਿਣ ਮਿਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਥੇ ਬੱਦਲ ਉਮੱਡ ਕੇ ਕਿਧਰੋਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਿਖਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਓਪੇਰਾ ਹਾਊਸ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ 'ਬਹਾਈ ਮੰਦਰ' ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਰਸ਼ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਧਰ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੈਰੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਡਾਰਲਿੰਗ ਹਾਰਬਰ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲੈ ਲਈ। ਸਿਡਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਆਬਾਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇ ਪੁਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਰਬਰ ਬਰਿੱਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਵੱਡੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੰਘ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੁਲ ਉਪਰ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਮੁਸਾਫਰ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੈਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫੈਰੀ ਹਾਰਬਰ ਬਰਿੱਜ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਬਣੇ ਲੂਨਾ ਪਾਰਕ ਅੱਗੇ ਰੁਕੀ। ਇਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਡਿਜਨੇਲੈਂਡ ਵਾਂਗ ਕਈ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵੇ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਸਿਡਨੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਡਾਰਲਿੰਗ ਹਾਰਬਰ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰੇ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਸੈਰਗਾਹ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਮੋਨੋਰੇਲ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਅਜੂਬੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਘੁੰਮ ਕੇ ਥੱਕ ਚੁਕੇ ਸਾਂ, ਸੋ ਸਿਡਨੀ ਟਾਵਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਚਾਈਨਾ ਟਾਊਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਚੀਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਰਾਤ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਘਰ ਵਰਿੰਗਟਨ ਪਰਤ ਆਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ 11 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਬਲਿਊ ਮਾਊਂਟੇਨ ਅਰਥਾਤ ਨੀਲੇ ਪਹਾੜ ਦੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਬਾਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸਭ ਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਾਰਕ ਕਰ ਕੇ ਬਾਰਸ਼ ਰੁਕਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਘਰ ਸੜਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਰੁਕਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਜੰਡਿਆਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦੇ

ਨਿਕਲ ਆਏ । ਇਥੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਟੈਕਸੀ ਚਲਾ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਭਾਰਤੀ ਡਾਕਟਰ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਰਸ਼ ਰੁਕ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਬਲਿਊ ਮਾਊਂਟੇਨ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਲਕਾ-ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਉਚੇ ਹਨ । ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਵਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਟੰਬਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਥੋਂ ਪਹਾੜੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਅਤੇ ਟੂਰਿਸਟ ਸਪਾਟ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹਨ । ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਤਰੀ ਬੱਸਾਂ ਕਟੰਬਾ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਪਿਕਨਿਕ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਖੜੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ (ਥ੍ਰੀ ਸਿਸਟਰਜ਼) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ, ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹਾੜ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾ ਖੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਠ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਹਨ । ਯਾਤਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵੇ ਲਈ ਟਰਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਪਹਾੜ ਵੱਲ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਇਕ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਹੇਠ ਜੰਗਲ ਤੱਕ ਅੱਪੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਡੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਇੰਨੀ ਤਿਰਛੀ ਢਲਾਣ ਤੇ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹੇਠ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਹਨ । ਕਟੰਬਾ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵੀ ਟੂਰਿਸਟ ਸਪਾਟ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਹਾੜੀ ਗੁਫਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਰਾਤ ਰੁਕਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਕਟੰਬਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ । ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਅਤੇ ਸੜਕ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਨ । ਸੜਕ ਵੀ ਸਾਡੀ ਜੀ ਟੀ ਰੋਡ ਤੋਂ ਚੌੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫਿਰ ਨਿਰੰਤਰ ਪੱਧਰੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਹੈ । ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲੜੀ ਕਈ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਚ ਇਕ ਰੈਸਟੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿਡਨੀ ਪਰਤ ਆਏ । ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਡਿਨਰ ਪ੍ਰੋ. ਢੀਡਸਾ ਦੇ ਘਰ ਵਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਰੋਪੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰਕੇ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹੁਣ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਢੀਡਸਾ ਦੇ ਘਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਤੇ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗਈ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ।

ਐਤਵਾਰ 12 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ । ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਮੈਂ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਸਾਂ । ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੀ ਜਾ ਆਵਾਂ? ਬਲਦੇਵ ਦੀ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿਡਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਇਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰੀ ਧਿਰ ਆਪਣਾ ਅਲਹਿਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕੂਈਨਜ਼ਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਵੂਲਗੂਲਗਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਲੇ ਦੇ ਫਾਰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੁੜ ਸੀ ਵਰਨਾ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ।

ਵਰਿਗਟਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਡਨੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਆਉਂਦੇ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਘਰੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਇਕ ਬਣਾਉਟੀ ਝੀਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਸੈਰਗਾਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਕ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਸਟੱਡ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਘੋੜੇ ਪਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰੀ ਉਪਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਕੰਪਿਊਟਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਨਿਲ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਘਰ ਹੈ । ਐਤਵਾਰ ਮੇਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨਿਲ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਲੂ ਗੋਭੀ ਦੇ ਪਰੋਠੇ ਅਤੇ ਹਲਵਾ ਖਵਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਲੈ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਗਿਆ । ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਦੋ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਮੇਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਉਡਾਨ ਭਰੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ ।

ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ – ਮੈਲਬੋਰਨ

ਕੈਂਬਰਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਉਪਰ ਮੈਲਬੋਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ਪ੍ਰੋ. ਜੈਮੀਸਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੈਲਬੋਰਨ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ । ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਕੈਂਬਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿਖੇ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਕੈਂਬਰਾ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਜੈਮੀਸਨ ਨੂੰ ਫੈਕਸ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਮੈਲਬੋਰਨ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿਡਨੀ ਤੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹੀ ਹੈ ।

ਐਨਸੈਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਕੌਲ ਜਿਸਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪੀ.ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਉਹ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿਦ ਸੀ । ਵੈਸੇ ਮੈਲਬੋਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਕੌਲ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੀ ਸੈਰ ਵੀ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇਗਾ । ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੇ 1981 ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਆਣ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖੋਜ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਵਿਜੇ ਕੌਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਪੂਜੀ ਲਾ ਕੇ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਕਾਨ ਖਰੀਦ ਲਏ ਅਤੇ ਇਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਚਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਗਿਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਪਰੰਤੂ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਚੰਗਾ ਚਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਜਰੀਆ ਬਣ ਗਿਆ । ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਹ ਜੋੜੀ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪਸਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ।

ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿੱਚ ਮੌਸਮ ਕੈਂਬਰਾ ਅਤੇ ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਗਰਮ ਸੀ । ਮੈਂ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰ ਗਰਮੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਲਬੋਰਨ

ਵਿੱਚ ਹਰ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਜੇਕਰ ਜਿਆਦਾ ਗਰਮੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬਕੀ ਲਗਾ ਲਵੋ । ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਿਆਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਘਰ ਪਰਤ ਆਈ । ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਉਹ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮੇਟ ਕੇ ਆਈ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਰਾਜਮਾਹ ਅਤੇ ਚੌਲ ਖਾ ਚੁਕੇ ਸਾਂ । ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਦੀ ਧੀ ਜੈਸਮੀਨ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਪੇ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਕਈ ਏਕੜਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

13 ਫਰਵਰੀ ਸੋਮਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮੈਲਬੋਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਗਿਆ । ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਪਰ ਗੋਸਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਡੈਲੀਗੇਟ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਖੋਜ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਗਰਾਂਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੰਡਸਟਰੀ ਤੋਂ ਚੋਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਖੋਜ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਮੇਰੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਬਹੁੜਿਆ । ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕੋਚੀ ਵਿਰਕ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਲਬੋਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ । ਸਿਡਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡਾਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਇਹ ਵਿਰਕ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਦਾ ਚੂਹੜਕਾਣੇ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਮਲਾਇਆ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨੇ ਚੋਖੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਕਪਤਾਨ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਅੱਗੋਂ ਉਸਦੇ ਅੱਠ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਜੋ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉਪਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1990 ਵਿੱਚ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਰਕ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਦੋਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਕੋਲ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਕਨੇਡਾ ਵਾਲੇ) ਪੀਨਾਂਗ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਹਰਚਰਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੇ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ । ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਘੋਖ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰੀਬਿਊਨ ਵਿੱਚ ਬਿੱਲਾ ਬਰਾਰ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਵੀ ਛਾਪਿਆ ਸੀ । ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਾਥ ਬਾਅਦ ਕੋਚੀ ਵਿਰਕ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜੇਗੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਲਏ । ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਰਚ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਚ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਕਿ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੋਜ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੈਂ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਫਤਗੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੋਜ ਕੰਮ ਦਾ ਜਾਇਜਾ ਲਗਾਇਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਕ ਐਸੀ ਤਰਕੀਬ ਸੋਚੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੋਖਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ

ਜਾ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾ ਰੱਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜੀਓਟੈਕ' ਹੈ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਅਤੇ ਗੈਸ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਨਰ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਸੀ। ਇਥੇ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਥੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਮੈਲਬੋਰਨ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਾਹਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰਕੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਟੈਕਸੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਕਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਜੀਬੋ ਗਰੀਬ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਰਕੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਗੁੱਤ ਜਹੀ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਂਝਣ ਜੋਗੀ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੀਏ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੇਲੇ ਵਿੱਚ। ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਚੈਨ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਓਪਰੇ ਥਾਂ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ।

ਮੰਗਲਵਾਰ 14 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੇ ਪੂਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਥੋਂ ਦਾ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਵੇਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਾਨ ਇਕੋ ਛੱਤ ਹੇਠ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਡੈਂਡੋਨੋਂਗ ਹਿੱਲਜ਼ (ਪਹਾੜੀਆਂ) ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਿਡਨੀ ਦੇ ਬਲਿਊ ਮਾਊਂਟੇਨ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਯਾਤਰੀ ਘੁੰਮਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਰ ਕਿਨਾਰੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੀਚ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੇ ਫਾਰਮ ਵੀ ਵੇਖੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਗਾਈਆਂ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਗਾਈਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮੀਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਤੋਂ ਉਨ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਉਨ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਇਥੋਂ ਹੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੀ ਬੀਚ ਉਪਰ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਨਹਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੁੰਡੀ ਲਾਈ ਮੱਛੀਆਂ ਪਕੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਘਟ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਪੂੰਗਰ ਤੈਰ ਰਹੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੀਚ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਲੰਚ ਕਰਨ ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਇਟਾਲੀਅਨ ਪੀਜ਼ਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਆਰਡਰ ਲੈਣ ਆਈ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਣ ਕੇ ਚੰਗਾ ਕਰਾਰਾ ਪੀਜ਼ਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਖਾਣਾ ਤਾਂ ਸਵਾਦ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮਿਰਚਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਢਾਬਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੇਜ਼ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਫਰੂਟ ਕਰੀਮ ਅਤੇ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਖਾਣੀ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਡੀ ਰੀਸੇ ਕੁਝ ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਜੋੜੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖ ਬੈਠੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੋਬਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਮੱਛੀ ਵਾਲਾ ਪੀਜ਼ਾ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਏ।

ਮੈਲਬੋਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰਾ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਮਟਕ ਚਾਲ ਨਾਲ ਮੈਲਬੋਰਨ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਮੇਲ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੈਰਗਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਯੂਗ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੁਆਰ ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ 'ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹੋ'। ਇਸ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਅੰਦਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਿਮਪੈਂਜੀ ਅਤੇ ਬਣਮਾਣੂੰ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਘਰ ਪਰਤ ਆਏ। ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਥਕੇਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਰੈਸਤੋਰਾਂ 'ਵਾਜ਼ਵਾਨ' ਵਿੱਚ ਡਿਨਰ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਸੀ। ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਿਜੇ ਕੌਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਆ ਗਈ। ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਧੂਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਲਪਟਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਖਾਣੇ ਬਾਅਦ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਾਹਵਾ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਟਰੇਲੀਅਨ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਜਦੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ

ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਲਬੋਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਦੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ।

15 ਫਰਵਰੀ ਬੁਧਵਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮੈਲਬੋਰਨ ਤੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਸੀ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਮਿਨੀ ਬੱਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਫੋਨ ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ । ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਘਰੋਂ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ । ਠੀਕ ਵਕਤ ਉਪਰ ਮਿਨੀ ਬੱਸ ਆ ਗਈ, ਡਰਾਈਵਰ ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਧਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਦਸ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਘੁੰਮ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ । ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰੂ ਦੇਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਾਬੇ

ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਰੱਬ ਦਾ ਐਸਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਜਬੂਰਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਰਾਤਾਂ ਲਈ ਠਹਿਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰਾ ਟਿਕਟ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਲਾਈਨ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਜੰਟ ਨੇ ਇਕ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਰੱਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਪਰ ਇਸ ਟਿਕਟ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ। ਕੈਂਬਰਾ ਵਿਚ ਭੱਜ ਨੱਠ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਹਟਾ ਲਈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਮੈਲਬੋਰਨ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੱਕ ਇਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਪਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਬੁਕਿੰਗ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ।

ਮੈਂ 15 ਫਰਵਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਜਦੋਂ ਚੈਕ-ਇਨ ਲਈ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੱਪ ਸੁੰਘ ਗਿਆ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਤੋਂ ਮੋਹਰ ਲਵਾ ਕੇ ਲਿਆਓ । ਨਾਲੇ ਉਸਨੇ ਫੋਨ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੱਕ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿਤੀ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਵੀ ਲੋਹੇ ਦਾ ਥਣ ਬਣ ਬੈਠੀ । ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੈਂਬਰਾ ਵਾਲੇ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸੀ ਯਾਤਰਾ ਬੁੱਕ ਕਰਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਰੱਖੀ ਹੈ । ਇਕ ਘੰਟਾ ਇਸ ਉਲਝਣ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਦਿਆਂ ਲਗ ਗਿਆ । ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਅਜੇ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਦੋਬਾਰਾ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹੋ ਬੀਬੀ ਫਿਰ ਪੇਸ਼ ਆਈ: ਕਹਿੰਦੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਡਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ । ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਇਸ ਕਠੋਰ ਰਵੱਈਏ

ਤੋਂ ਮੈਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੇਰਾ ਭਾਰਤ ਮਹਾਨ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਉਲਝਾਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ।

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਇਕ ਰਾਤ ਰੁਕਾਂਗਾ । ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਮੁੜਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਹੀ ਕੱਟਣੀਆਂ ਪੈ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ । ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਹਨ ਦਾ ਪਤਾ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਭਾਰਤ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਹਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਫੋਨ ਘੁਮਾਇਆ, ਅਗੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਜਾਇਜਾ ਲਗਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਦਸੰਬਰ 1990 ਵਿਚ ਕੁਆਲਾ ਲੁੰਪਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਬਠਿੰਡੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਏਜੰਟ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਖੁਦ ਵੀ ਇਸ ਧੰਧੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ । ਖੈਰ, ਮੇਰੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ । ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਰਮ ਪਰੌਠੇ ਅਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਲੰਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮਾਣ ਗਿਆ ਸਾਂ ।

ਸੇਵੇਰੇ 16 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਉਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂਘਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਕੰਮ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਘੱਟ ਹੀ ਸੀ । ਕੁਝ ਮੁਸਾਫਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲੰਗਰ ਦੇ ਪਰੌਠੇ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਬਾਬੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ । ਭੋਗ ਪੈਣ ਉਪਰੰਤ ਸਭ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਪਰੌਠੇ ਖਾਧੇ ਅਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਗੱਫਾ ਲਾਇਆ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਵੀ ਫਾਕਾ ਕੱਟਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਰਲੱਭ ਮੌਕਾ ਸੀ । ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੱਸਿਆ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਲਾਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਆਂ । ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਹੁੰਮਸ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਾ ਮੰਨਿਆ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ । ਕੁਝ ਸਿਖ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਤਾਸ਼ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਣ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੈਮਰਾ ਅਤੇ ਨੋਟ ਬੁੱਕ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਸ਼ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਕਸਦ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਪਕੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰੀਏ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਤਜਰਬੇ ਦੱਸੋ ।

75 ਸਾਲਾ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ । ਉਹ 1937 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਡੇਮਰੂ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਤੋਂ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪੀਨਾਂਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਤਰਣਾ ਹੈ । ਉਹ 17 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੁੰਡਾ ਸੀ । ਕੁਦਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੈਣ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਵਰਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਮਾਨਤ ਦੇਣ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਜੇਲ ਭੇਜ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀਜ਼ੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਅਤੇ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫਰ ਲਈ 25 ਰੁਪਏ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ੀ ਟਿਕਟ ਹੀ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਵਿਦਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਤੁਰਸ਼ੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਿਦੇਸ਼ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਪੀਨਾਂਗ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਇੱਧੋ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਸੀ । ਸਰਵਣ ਦਾ ਕੱਦ ਕਾਠ ਚੰਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਸਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ । ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ 50 ਸੈਂਟ ਦਿਹਾੜੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕੰਮ ਲੱਭ

ਜਾਵੇ । ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ ਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਪੈਸਾ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 1957 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਕੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਲਈ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਸਮੇਤ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆ ਗਿਆ । ਉਸਨੇ 45 ਸਾਲ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੱਤ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਮਕਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਚੰਗੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਅਜੇ ਵੀ ਭਰਵਾਂ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੇ ਗੋਡੇ ਦਰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਛੇ ਫੁਟ ਉਚਾ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗੀ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੋਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਟਰੱਕ ਹੀ ਵਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਸਰਵਣ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਥੀ ਕੋਈ ਟਿੱਚਰੀ ਸੁਭਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਲਗਾ ਛੇੜਨ ਅਤੇ ਘੁਨਤਰਾਂ ਕੱਢਣ । ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹਾਲ ਸੀ । ਇਹ ਸੱਜਣ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦੀ ਚੌਕੀਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦਾ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸੌਣ ਦੀ ਹੈ, ਦਿਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਥੇ ਤਾਸ਼ ਕੁੱਟ ਕੇ ਸਮਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਅ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਫੱਕਰ ਸੁਭਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਜਾਪਿਆ । ਤੀਸਰਾ ਸਾਥੀ ਗਰੇਵਾਲ ਪੂਰੀ ਕੋਲ ਕਾਂਜਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਉਹ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਭਾਸ਼ ਬੋਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਗੜ ਗਈ ਹੈ । ਜਾਪਾਨੀ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਖੁਦ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਦਾ ਹੱਥ ਉਪਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਜਾਪਾਨੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿਤਾ । ਗਰੇਵਾਲ ਦਾ ਕਥਨ ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ ਅਤੇ ਮੰਗੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਨੇ ਕੋਈ ਲੱਲਰ ਨਹੀਂ ਲਾਹੇ, ਐਵੇਂ ਫੌਜੀ ਭਰੋੜਿਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ ।

ਸਿਖ ਬਾਬਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿਧਰੋਂ ਬਹੁੜਿਆ ਹੀ ਨਾ । ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਜਾ ਕੇ ਫੋਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਦਫਤਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ । ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜਾਮਾਰਾਏ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਮੋਹਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਸਬਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਤਾਂ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਨਿਕਲ ਪਈ ਜੋ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਈ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਲਾਸਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੈਸਨ (ਪਾਠ ਕ੍ਰਮ) ਵਿਖਾਏ । ਇਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ । ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇੰਨਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਬੀਬੀਆਂ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਅਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਕੇ ਰੁਜਗਾਰ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਦੋਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਸਰੋਤੇ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ ਹਾਜਰ ਸਾਂ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਚੰਗਾ ਮਾਅਰਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

17 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਭੋਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਛਕ ਕੇ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਧਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਫਿਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਬੜੇ ਤਾਪਾਕ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਠ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਂਭ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਵਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਬੈਠ ਟੀ ਪੀਣ ਗਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਬੀਬੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਲੰਗਰ ਪਕਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਿਤਨੇਮ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲੇ ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੁਭਾਗ ਜੋੜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ। ਫੋਨ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਡਾਕਟਰ ਸੇਖੋਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਆਉਣ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇੰਡੀਅਨ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਆਏ ਅਤੇ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ 'ਮਿਨੀ ਇੰਡੀਆ' ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਗਰਮ ਮਸਾਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾੜੀਆਂ ਤੱਕ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਮੁੰਹਮਦ ਮੁਸਤਫਾ ਦਾ ਸਟੋਰ ਤਾਂ ਖਰੀਦ ਫਰੋਖਤ ਲਈ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਸਾਬੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸੇਖੋਂ ਕਿਸੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਏ ਲੇਟ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਟਾਪੂਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜੋ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ 1990 ਵਿਚ ਵੀ ਘੁੰਮ ਕੇ ਵੇਖ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਤਜਰਬਾ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਿਥੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਬਿੜਕ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹਾਜਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹੀ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂ ਟੈਕਸੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਕਈ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਦਵਾਲੇ ਪੂਰੇ ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਨਕਲੀ ਦਰਖਤ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਚਿੜੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅੰਦਰ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਚੈਕ-ਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸਾਫਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹੀ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਰਾਤ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ

ਉਤਰਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਕਨੇਡੀਅਨ ਮੁਸਾਫਰ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਸਮੇਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਚਲੋ ਉਤਰੋ ਜਮਸਤਾਨ ਆ ਗਿਆ”। ਦਿੱਲੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਕਸਟਮ ਅਤੇ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜਮਦੂਤ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਲੇਖਾਜੋਖਾ ਕੀਤਾ। ਚਲੋ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਾਬਿਆਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੱਥ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਸ ਬੱਝਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਬਾਬੇ ਵੀ ਸ਼ੁਗਲ ਲਈ ਤਾਜ਼ ਖੇਡ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਨੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਠਰਕ ਭੋਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਿਲ ਲਗੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਬੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੇ ਹਨ

ਜਪਾਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੇਰੀ

ਦਸੰਬਰ 1995 ਵਿਚ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੀਰੋਸ਼ੀ ਵਾਕੀਟਾ ਦਾ ਫੈਕਸ ਸੁਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਭੁਚਾਲ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ। 1993 ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਗਾਊਂ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਟੋਕੀਓ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਫੈਕਸ ਸੁਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਦਾ ਕਰਾਇਆ, ਹੋਟਲ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਚਲੋ ਘਰ ਦਾ ਜੋਗੀ ਜੋਗੜਾ ਹੀ ਸਹੀ ਪਰੰਤੂ ਜਪਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਭੁਚਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵੀ ਭੁਚਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਜਪਾਨ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਲਕਿ ਜਪਾਨ ਦੀ ਐਂਬੇਸੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਿਮਾਨ ਜਾਣ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੀਲ ਗੁੱਜਤ ਦੇ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਚੀਨ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਕਿ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਹੋਟਲਾਂ ਬਾਹਰ ਨੋਟਿਸ ਲਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਕੁੱਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜਪਾਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਦੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਫੇਰੀ ਵਿਚ ਓਨਾ ਹੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਮੁਕਲਾਵੇ ਵਿਚ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਓਪਰੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਤ੍ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮਤੇ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰਾਏ ਦੇਸ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਸਿਖ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ। ਦੂਸਰੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਮੁਕਲਾਵੇ ਆਈ ਮੁਟਿਆਰ ਵਾਂਗ ਓਪਰੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਝਾਕਾ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੱਤ ਜਾਗ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਸਫਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਤੋਹਫੇ ਖਰੀਦੇ ਗਏ। ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਲਈ ਕੋਈ ਤੋਹਫਾ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਸੈਰ ਵੀ ਕਰਵਾਈ। ਮੈਂ ਮਾਯੂਮੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਸੋ ਬਲਵਿੰਦਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਅਤੇ

ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਸਫਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਪਾਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮੇਰੇ ਮੁਆਫਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀ ਸੋ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਅਲਸੀ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ, ਨਮਕੀਨ ਮੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁੜ ਦੇ ਗੁਲਗੁਲੇ ਜਹੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪੈਕਟ ਬੰਨ ਦਿਤੇ। ਇਕ ਹਫਤਾ ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਯਾਓਈ-ਕੋਕਨ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਗੁਜਾਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇਸ਼ ਰਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਤਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਢਾਬਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਦੋ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜੰਬੋਜੈਟ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਟੋਕੀਓ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਟੈਕਨੀਕਲ ਸਟਾਫ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਮ ਤਕ ਇਹ ਯੁੜਕੂ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਨ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਇਹੋ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਅਨਿਸਚਿਤਤਾ ਦੀ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਥੇ ਜਾਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਵੀ ਡੋਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਹਾਜ਼ ਜਪਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜੈਪੁਰ, ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਖਾਜੂਰਾਹੋ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਉਪਰ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋ: ਪਾਂਡੇ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਬੈਠੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮੋਕਿੰਗ ਏਰੀਆ 'ਚ ਸੀਟ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਝਗੜ ਕੇ ਸੀਟ ਬਦਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਕੰਮੀ ਸੀਟ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਕਿ ਫਿਲਮ ਪ੍ਰੋਜੈਕਸ਼ਨ ਸਕਰੀਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਰਾਤ ਭਰ 9 ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਫਰ ਸੀਟ ਵਿਚ ਆਕੜ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਅਤੇ 3 ਮਾਰਚ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਡਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਲੰਘ ਕੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੁਪਰ ਐਕਸਪਰੈਸ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਡੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਹੀ ਚਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਵੀ 700 ਰੁਪਏ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ ਮੌਸਮ ਸਰਦੀ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧੁੱਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਠੰਡ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਿਫਰ ਦਰਜ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਹਫਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਫ ਪੈ ਕੇ ਹਟੀ ਸੀ। ਨੀਅਤ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਗੱਡੀ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਓਏਨੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਰੁਕੀ। ਇਹ ਟੋਕੀਓ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਾਰਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ, ਚਿੜੀਆਘਰ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਜਾਇਬਘਰ, ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਕਈ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਪਾਨ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਓਏਨੋ ਪਾਰਕ ਦੇ ਚੈਰੀ ਦੇ ਬਾਗ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਝਰਮਟ ਪਾ ਕੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਮਤਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ: “ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਾਂ ਤਦ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੀ ਮੈਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹਿਲਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਂਦੀ ਹਾਂ।” ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਖੇੜੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ।

ਓਏਨੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਗਾਈਡ ਮੈਪ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ। ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ 500 ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ, ਅਗਲੇ ਮੋੜ ਉਪਰ ਖੱਬੇ ਪਰਤਣਾ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਮੋੜ ਉਪਰ ਖੜਾ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਜੀਪ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰੁਕੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਡਰਾਈਵਰ ਮੁਟਿਆਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਟੈਚੀ ਜੀਪ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਲ

ਵਾਕਫੀਅਤ ਕਰਵਾਈ । ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਉਹ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ । ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ । ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਗਿਰਜਾਘਰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮੇਰਾ ਹੋਟਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ । ਮੈਂ ਹੋਟਲ 'ਚ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਅਲਾਟ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਟਿਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਆਵਾਂ । ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈ ਨੋਟਰਡਾਮ ਦੇ ਗਿਰਜਾ ਘਰ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਸਫਰ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਂ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ । ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਟੋਕੀਓ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਘੱਟ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਸ਼ਿੰਜੂਕੂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਐਕਸਪਰੈਸ ਹਾਈਵੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ । ਸ਼ਿੰਜੂਕੂ ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਸੈਂਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਈਵੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਾਰ ਅਤੇ ਬੱਸ ਉਪਰ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਟੋਕੀਓ ਅੰਦਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਅਤੇ ਉਪਰ ਵੀ ਰੇਲ ਲਾਈਨਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਟੋਕੀਓ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਜਪਾਨ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ । ਕਈ ਜਗਹ ਤਾਂ ਛੇ ਸਤ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹੇਠ ਉਤਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਦਰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਇਥੇ ਲੱਭ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਕੀੜੀਆਂ ਦੇ ਭੌਣ ਵਾਂਗ ਜਪਾਨੀ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਧੱਕਾ ਜਾਂ ਗੁੱਜ ਮਾਰੇ । ਹਰ ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਲੋਕਲ ਟਰੇਨਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਬੁੱਲਟ ਟਰੇਨ ਤਾਂ 250 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਘੰਟੇ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਤੇ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਿੰਨਾ ਸਫਰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਤੈਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਗੱਡੀ ਇਕ ਮਿੰਟ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰ ਕਲੇਸ਼ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟਾਫ ਦੀ ਮੁਅੱਤਲੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਕਰੋ ਖਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਐਕਸਪਰੈਸ ਜਾਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ । ਇਥੇ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਦੇਰੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ , ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਦੇਰੀ ਵੀ ਆਮ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਜਪਾਨੀ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਡਲ ਪਰਖ ਚੁਕੇ ਹਨ ਜੋ 500 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਤੇ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਰਕੰਡਕਟਰ ਰੇਲਵੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿੰਜੂਕੂ ਦੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਜ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੀਣ ਲਈ ਗਰਮ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ । ਚੀਨ ਅਤੇ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਚਾਹ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਦੇ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਮੰਤਰ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲਗਾ । ਇਹ ਰਟਣ ਸਾਡੇ ਰੈਣ ਸਵਾਈ ਜਥੇ ਦੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ' ਅਲਾਪ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਜਪਾਨੀ ਮੰਤਰ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਲਾਪ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਪਾਦਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਸੀ, ਜਪਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰਾਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ।

ਖੈਰ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਅਲਹਿਦਾ ਮੱਤ ਹੀ ਹੈ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜੁੱਤੇ ਲਾਹ ਕੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਵਿੱਚ ਵੜੇ ਸਾਂ ਜੋ ਕਿ ਯੂਰਪੀਨ ਤਹਿਜੀਬ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ । ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਿੱਟਾ ਗਾਊਨ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਵਸਤਰ ਮੰਗਾ ਲਏ ਅਤੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਦੇ ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਚੁੱਭੀ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ । ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਝਿਜਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਜਹੇ 'ਐਮ ਸੈਕਟ' ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਰੀਨ ਗੈਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੇਰੇ

ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਹੇ ਵਿਚਾਰ ਉਭਰਨ ਲਗੇ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਟੰਟਾ ਨਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁੱਚਮ ਭਾਲਦੇ ਹਨ ।

ਆਖਰ ਮੇਰੀ ਇਹ ਜ਼ਿੱਦ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟੈਕਸੀ ਮੰਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਥੀ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈਆਂ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੁੱਧੀਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਨਵੇਂ ਚੇਲਿਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹਾਦਸਾ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ । ਲੱਗਭਗ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਗੱਭਰੂ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਆਇਆ ਜਪਾਨ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਅਜੇਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ੂ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਟੂਣੇਹਾਰੀ ਅਦਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ । ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਿਰਤੀ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵਾਂ । ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦੋ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਅੱਜ ਗਲੀ ਦੇ ਮੋੜ ਤੇ ਦੋ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮੇਰਾ ਭੁਲੇਖਾ ਤੇ ਵਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਧਰਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ।

ਟੋਕੀਓ ਦੀ ਸੈਰ

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 5 ਮਾਰਚ 1996 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੋਮਵਾਰ 4 ਮਾਰਚ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਵੇਖਿਆ । ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਂਗੋ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਪਾਨ ਦੇ ਈਡੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਥੇ ਮਹੱਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । 1860 ਦੇ ਕਰੀਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਅਗਾਜ਼ ਕੀਤਾ । ਹੁਣ ਮਹੱਲ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਪਰੰਤੂ ਮੁਖ ਦੁਆਰਾ ਅਜੇ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਬੋਧੀ ਆਰਟ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਰਸਾਲੇ ਵਾਚ ਕੇ ਮੈਂ ਭੁਚਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਇਕ ਖੋਜ ਸਹਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਰੀਕਾਰਡ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗਾ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੇਰੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ । ਉਹ ਸਤੰਬਰ 1900 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪਰੈਲ 1903 ਤਕ ਟੋਕੀਓ 'ਚ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਮਕਾਨ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੋਂਗੋ ਦੇ ਮੈਟਰੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਸੀ । ਦਰਅਸਲ, ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨ ਦੀ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਕਾਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਹੋਂਗੋ ਜਿਲੇ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬਲਾਕ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਫਾਰਮੇਸੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ

ਗਏ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਅੰਗ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਾਰਮੇਸੂਟੀਕਲ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਡਿਪਲੋਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਾ ਰੀਕਾਰਡ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਈ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਰਸਾਲਾ 'ਬੰਡਰਿੰਗ ਡਾਨ' ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਾਪੀ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ।

ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਬੈਲਜੀਅਮ ਤੋਂ ਆਏ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਸਮੇਤ ਓਏਨੋ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਗਿਆ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੱਤ ਵੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਨਿਰੋਲ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਗੇ ਧੂਪ ਜਗਾ ਕੇ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਮੱਥਾ ਵੀ ਟੇਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਮੁਤਾਬਕ ਭੇਟਾ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੰਦਰ 'ਚ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਲੋਕ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਦਾ ਰਟਨ ਜਾਂ ਦਿਲੋਂ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੇਟਾ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵੀ ਮੰਦਰਾਂ 'ਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਹੇ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਜਪਾਨੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪੁਰਾਤਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਬਲਕਿ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਕੇ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਪਾਨੀ ਸਵਾਣੀਆਂ ਤਾਂ ਕੋਮੀਨੋ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੱਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੱਕ ਦਵਾਲੇ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰਕੇ, ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਬਕ ਜਹੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭੇਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਮ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਗੇਟ ਉਪਰ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਲਟਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾੜੀ ਪਰਚੀ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਟੋਕੀਓ ਦੇ 'ਆਸਾ ਕੂਸਾ' ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਫ਼ਰੋਖਤ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਧੂਪ ਸੁਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧੂਏਂ ਨੂੰ ਸੁੰਘਦਾ ਹੈ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਈ ਛੋਟੇ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਲੇ ਜਹੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਹਰ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਇਆ ਵੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਤਬਕਾ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਪਾਨ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਅਤਿ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦਾਨ ਭੇਟਾ ਲਈ ਲੋਲਕੜੀਆਂ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5 ਮਾਰਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਉਪ ਕੁਲਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਵਕੀਟਾ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇਣ ਲਈ ਦਸ ਮਿੰਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ 6 ਮਿੰਟ ਹੀ ਲਏ ਅਤੇ ਕੁੰਜੀਵਤ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਰਵੀਂ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੁਲਾਰੇ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਦਮ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਭਾਸ਼ਣ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੋ ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਭ ਮਹਿਮਾਨ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਜਪਾਨੀ ਬੀਅਰ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਧੁੱਤ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਵਾਂਗ ਜਪਾਨੀ ਸ਼ਰਾਬ 'ਸਾਕੀ' ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖਰਬੂਜਾ ਅਤੇ ਪਪੀਤਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਫਲ ਹਨ। ਬਲਕਿ

ਖਰਬੂਜਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਿੰਗਾ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਵਰਕ ਜਾਂ ਰੁਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖਾਣੇ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਅਤੇ ਚਾਹ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਵੀਟ ਡਿਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ।

ਟੋਕੀਓ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਗਏ । ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਂਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਖੁੱਲਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਜੋੜੇ ਰੁਮਕਦੀ ਪੌਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਈ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ । ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਗੁੰਡਾ ਗਰਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੁਰਮ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਮਾਤਾਰ ਹੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਪਾਨੀ ਪੁਲੀਸ ਮੈਨੂੰ ਟੋਕੀਓ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਈ । ਵੈਸੇ ਵੀ ਜਪਾਨ ਕੋਲ ਫੌਜ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੰਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸੋ ਜਪਾਨ ਕੋਲ ਕੋਈ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜਹੀ ਪੁਲੀਸ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਕੌਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਿਸਿਪਲਿਨ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹੈ । ਜਪਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਸਿਟੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਪਾਨ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਡਾਲਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਪਾਨੀ ਕਰੰਸੀ ਯੈਨ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਜਪਾਨ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਟਰੇਡ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਦਿਵਾਲੀਆ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੂਸੀਆਂ ਦੇ ਵਹੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਡੁੱਬੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਗਏ । ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਬਣ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ।

ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਟੋਕੀਓ ਦਾ ਉਹ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗਿੰਜ਼ਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਜਪਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਟਕਸਾਲ ਨੂੰ ਗਿੰਜ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਗਿੰਜ਼ਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਥੇ ਵਪਾਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਹਨ । 'ਸੋਨੀ' ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸ਼ੋ ਰੂਮ ਵੀ ਗਿੰਜ਼ਾ ਮੈਟਰੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕਸ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਵੱਡੇ ਸਟੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਸਸਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਗਿੰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਥੀਏਟਰ ਵੀ ਹਨ, ਪਿਛਲੀ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਇਥੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਬੂਕੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨੀ ਲੋਕਗਾਥਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਕ ਸ਼ੋ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਾਬੂਕੀ ਜਪਾਨੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਥੀਏਟਰ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਚ, ਗਾਣਾ ਅਤੇ ਡਰਾਮੇ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ । ਗਿੰਜ਼ਾ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਹਨ । ਮੇਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕੂਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਜਪਾਨੀ ਢਾਂਚੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਯਾਤਰੀ ਲੋਕ ਜਪਾਨੀ ਫੂਡ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਥੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਰਲਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਨਾਇਰ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵੀ ਇੰਡੀਅਨ ਫੂਡ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਐਸ਼ੋ ਇਸ਼ਰਤ ਲਈ ਜਪਾਨੀ ਹੋਟਲ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਰਵਾਇਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਜਪਾਨੀ ਸੁੰਦਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੈਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਵੱਜੋ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਹਿਮਾਨ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ । ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਗੈਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਜਪਾਨੀ ਸਲੀਕੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਗਿੰਜ਼ਾ ਦੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਰਾਤ ਭਰ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਡਲ ਅੱਧੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਇਕੋਬੁਕੂਰੋ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਈਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਅਤੇ ਕੈਮਰੇ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਹਕ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਡਲ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ । ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤਾ ਮਾਲ ਇਥੋਂ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਦਾ ਹੈ । ਜਪਾਨੀ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਰੀਸ ਨਹੀਂ । ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲਹਿ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਪਾਨੀ ਮਾਲ ਧੜਾ ਧੜ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਹਾਕੋਨੇ ਅਤੇ ਕਾਮਾਕੂਰਾ

7 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲੰਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਜਪਾਨ ਦੇ ਹਾਕੋਨੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ । ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫੀਲਡ-ਟਰਿਪ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਡੈਲੀਗੇਟ ਜਪਾਨ ਦੇ ਭੁਚਾਲੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਜਪਾਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਹੀ ਭੁਚਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੁਚਾਲੀ ਝਟਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । 6 ਮਾਰਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ 5 ਰਿਕਟਰ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ ਜਿਸਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹਾਕੋਨੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਸੀ । ਸਾਡੇ ਕਈ ਡੈਲੀਗੇਟ ਤਾਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਭੁਚਾਲ ਹੀ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ । ਹੋਕੈਡੋ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਇਕ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਵੀ ਫਟਿਆ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੀ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਉਪਰ ਇਸਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਬਰਫ ਨਾਲ ਢਕੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਦੁੱਧ ਬਰਫ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ 54 ਵਕ੍ਰਿਆਂ ਬਾਅਦ ਫਟਿਆ ਸੀ । ਜਪਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਪਹਾੜ ਮਾਊਂਟ ਫੂਜ਼ੀ ਹੈ । ਇਸ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਰਫ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਪੈਦਲ ਚੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਸ਼ੁਭ ਲੱਛਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਪਾਨੀ ਲੋਕ ਮਾਊਂਟ ਫੂਜ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੂਜਦੇ ਹਨ।

ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਵਜੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਸਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਹਾਈਵੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਤਾਂ ਸਫਰ ਲਗਾ ਮੁੱਕਣ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਸ ਦੀ ਕੰਡਕਟਰ ਬੀਬੀ, ਗਾਈਡ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਬਾਹਰ 'ਓਡਾਵਾਰਾ' ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਇਆ ਜੋ ਇਕ ਛੋਟੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਾਡਾ ਸਫਰ ਪਹਾੜੀ ਸੀ । ਸੜਕ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚੈਰੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਸਨ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜੋ ਪਹਾੜ 'ਸੁੰਨਜ਼ਾਨ' ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਸਬੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੋਰਾ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਪਿਕਨਿਕ ਸਪਾਟ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੂੰਆਂ ਉੱਠਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗੀ ਹੋਵੇ । ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਹਾੜ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਹਿ ਹੇਠ ਗਰਮ ਉਬਲਦਾ ਲਾਵਾ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਫੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੰਧਕ ਦੇ ਵਾਸ਼ਪ ਵਾਲਾ ਝਰਨਾ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਝਰਨੇ ਦੇ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੀਕਰਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਾਲੇ ਚੌਲ ਉਬਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ , ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਥੇ ਅੰਡੇ ਉਬਾਲਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ । ਅੰਡੇ ਉਬਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੰਧਕ ਦੇ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੋਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਇਹ ਮਿੱਥ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਉਬਲਿਆ ਇਕ ਅੰਡਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੋਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੋਰਾ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਥੇ ਜਪਾਨੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਜਪਾਨੀ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੰਜੇ, ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ

ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਫਰਸ਼ ਉਪਰ ਮੈਟ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉਪਰ ਬਿਸਤਰ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਜਪਾਨੀ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਹੈ । ਹੋਟਲ ਦੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਝਰਨੇ ਦਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਭ ਨੰਗ ਧੜੰਗੇ ਹੀ ਚੁਬੱਚੇ ਵਿਚ ਨਹਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਤਲਾਬ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੀਵੀਆਂ ਲਈ । ਪਿਛਲੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰਾ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਨਹਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਗਰਮ ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਜਪਾਨੀ ਰਵਾਇਤ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਡਿਨਰ ਵੀ ਜਪਾਨੀ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਸੀ। ਫਰਸ਼ ਉਪਰ ਗਦੇਲੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਟੂਲਾਂ ਉਪਰ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ । ਗੁਜਰਾਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੌਲੀਆਂ ਦੀ ਜਗਹ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਕਈ ਚੀਨੀ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਜਪਾਨੀ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ , ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਮੱਛੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੇਕੜੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਚੌਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀ । ਪਰੰਤੂ ਸਵਾਦ ਦਾ ਇੰਨਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਰਕੀ ਗਲੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਕੇਕੜੇ ਆਦਿ ਦੇ ਦਿਤੇ । ਇਸ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਜਪਾਨੀ ਰਵਾਇਤ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੈਸ਼ਾ (Geisha) ਦਾ ਰੋਲ ਤਾਂ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ ।

ਡਿਨਰ ਉਪਰੰਤ ਹਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ । ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਨੇ ਜਪਾਨੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਗੀਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਤਜਵੀਜ਼ ਮੇਰੀ ਸੀ ਸੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਆਉਣ ਲਗੀ । ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਇਹ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਪਾਨੀ ਚਾਹ ਅਤੇ ਸਾਕੀ ਦਾ ਦੌਰ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਡੈਲੀਗੇਟ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੁਲਮਿਲ ਗਏ ਸਨ । 80 ਸਾਲਾ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖੋਜੇਵ ਰੋਮਨ ਮੁਟਿਆਰ ਫਦੋਰਾ ਕਾਤਰੋਚੀ ਨਾਲ ਝੂਮ ਕੇ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਕਿਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਗੀਤ ਗਾਇਆ। ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਬਾਰਸ਼ ਤਾਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਬਰਫਵਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੋਰਾ ਹੋਟਲ ਦਾ ਪਾਰਕ ਬਰਫ ਦੀ ਚਿਟੀ ਚਾਦਰ ਹੇਠ ਕੱਜਿਆ ਗਿਆ । ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਰਮਨ ਅਤੇ ਦੋ ਜਪਾਨੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਰੀ ਦੇਸ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਜਪਾਨੀ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੱਦਦ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ ।

8 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵੇਖਣ ਗਏ । ਰਾਤ ਦੀ ਬਰਫ ਕਾਰਨ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਚਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਬਰਫ ਹਟਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਾਕੋਨੇ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਈਟੋ ਜਾਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਪਹਾੜੀ ਸੀ । ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਚ ਸਾਨੂੰ ਬੱਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਕਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਰੁਕੇ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਪੈਰ ਚਿੰਨ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਕ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਚੁਖਾਟਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲੇ ਦੇ ਵਹਾਓ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਈਟੋ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜੋ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਜਪਾਨੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਜਪਾਨੀ ਜੂਡੋ ਕਰਾਟੇ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਅਪਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ ਸੂਮੋ ਭਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਈਟੋ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜੋ ਈਜ਼ੋ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੀ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਹਨ। ਦੂਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਟਾਪੂ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਵਾਂਗ ਫਟਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਤ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਟੋਕੀਓ ਪਰਤ ਆਏ।

9 ਮਾਰਚ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਡੈਲੀਗੇਟ ਵਿਦਾਈ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਉਡਾਨ ਐਤਵਾਰ 10 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੱਸ ਦਿਤਾ

ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਾਇਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 9 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੇਗੀ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਹ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਟੋਕੀਓ ਤੋਂ 50 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਕਾਮਾਕੂਰਾ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਟੋਕੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੁਪਿਹਰ ਤਕ ਕਾਮਾਕੂਰਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪ੍ਰੋ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਾਕੂਰਾ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੂੰ ਖੂਬ ਭੰਡਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਉਖੇੜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਚੀਨ, ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹਗੀਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਧਾ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਤੇਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਾਮਾਕੂਰਾ ਜਪਾਨ ਦੇ ਸਾਮੁਰਾਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋਹਕੂ ਭਿਖੂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੀਜੋ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਬੁੱਤ ਲਈ ਧੰਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਉਪਰੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ 12 ਮੀਟਰ ਉਚਾ ਸਮਾਧੀ ਲੀਨ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਬੁੱਤ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੂਫਾਨ ਕਾਰਨ ਮੰਦਰ ਤਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੁੱਤ ਅਜੇ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਗੇਟ ਉਪਰ ਇਕ ਤਖਤੀ ਤੇ ਹਦਾਹਿਤ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ: “ਇਹ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨ 730 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੁੱਟੋ”। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਲੱਖਾਂ ਵੇਰੀ ਇਥੇ ਨਮੋ-ਬੁੱਧ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਹੋਏ। ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਮੂਹ ਅਮਲਾਂ ਨੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਵਾਨ ਦਾ ਸੁੱਖ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਵੀ ਰੂਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।” ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਸ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ।

ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਜੋੜਾ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਧੀ ਸੂਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮਝ ਤਾਂ ਨਾ ਆਈ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੁੱਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਹੈ, ਬੜਾ ਹੀ ਰਮਣੀਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲਕੜੀ ਦਾ 30 ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਬੁੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਬੁੱਤ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਿਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਪਾਨੀ ਵਿਚ ਕੈਨੋਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਭਾਰਤੀ ਨਾਮ ਅਵਲੋਕੀ ਤੇਸ਼ਵਰ ਹੈ)। ਭਾਰਤੀ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਪਾਨੀ ਨਾਮ ਹੋਰ ਹੀ ਹਨ। ਸਰਸਵਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੈਨਜ਼ਾਈਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਸ਼ਟਭੁਜਾ ਬੁੱਤ ਵੀ ਪਹਾੜੀ ਕੰਦਰ ਕੋਲ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਧੀ ਭਿਖੂ ‘ਕੋਬੋ ਦੇਸੀ’ ਨੇ ਕੰਦਰ ਵਿਚ ਰਾਤ ਭਰ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਬੁੱਤ ਘੜਿਆ। ਜੱਤਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਜਪਾਨੀ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੁੱਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਿਤਰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਵਾਪਸੀ ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸ਼ਿੰਟੋ ਮੱਤ ਦਾ ਮੰਦਰ ਵੀ ਵੇਖਣ ਗਏ। ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਪਾਨੀ ਲਾੜਾ ਆਪਣੀ ਲਾੜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਧੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਗਾਊਨ ਵਿਚ ਸਜੀ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਸੁਰਗਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅੱਪਛਰਾ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਬਰਾਤੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਹੀ ਆਈ ਹੈ।

ਕਾਮਾਕੂਰਾ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਟੋਕੀਓ ਪਰਤ ਆਏ। ਮੈਂ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਗਈ। ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਬਲਵਿੰਦਰ ਲਈ ਅਤੇ ਇਕ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਪਾਨੀ ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਤੋਹਫਾ ਭੇਟ ਕਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਪੈਕ ਕਰਕੇ 10 ਮਾਰਚ ਸਵੇਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਪ੍ਰੋ. ਵਾਕੀਟਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਕਿਨ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚ

ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਗਏ । ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਖਰੀਦੀ ਸੀ । ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਜੰਬੋਜੈਟ ਉਡਾਨ ਭਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ । 10 ਮਾਰਚ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਪਾਨ ਦਾ ਇਕ ਹਫਤਾ ਵਾਕਫੀ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਜਪਾਨ ਨੂੰ ਨੀੜ ਲਾ ਕੇ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ.ਵਾਕੀਟਾ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣਿਆ।

ਓਡਾਵਾਰਾ : ਜਪਾਨ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਯਾਤਰਾ

ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜਪਾਨ ਹੋ ਆਇਆ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਕੈਨਜ਼ੀ ਸੂਰੀਮੋਰੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਡੈਲੀਗੇਟ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਟਿਕਟ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਇਹ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਾਕੋਨੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਟੋਕੀਓ ਤੋਂ ਅੱਸੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ । ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਭਾਰਤ ਵਿਚ 300 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਹਨ । ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੋਮਾ ਮਨੀਕਰਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੋਮੇ ਨਾਲ ਕਈ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ ਪਾਰਬਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੀਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਚਸ਼ਮੇ ਲੱਭੇ ਹਨ-ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਸੋਲ ਵਿਖੇ ਤਿੰਨ ਚਸ਼ਮੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਨਦੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀ ਮਨਾਲੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਮੰਦਿਰ ਇਕ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਉਪਰ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਦੀ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨ ਸਰਵੇਖਣ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮਨਾਲੀ ਤੋਂ ਕੁੱਲੂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਤੱਕ ਕਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਕਈ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਡੂੰਘਾ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਬਲ-ਪੁਬਲ ਕਾਰਨ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਵੀ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਫੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

29 ਨਵੰਬਰ 1997 ਨੂੰ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਉਡਾਨ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ 30 ਨਵੰਬਰ ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਮੈਂ ਟੋਕੀਓ ਦੇ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ । ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਏ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਸਿੰਧੀ ਵਪਾਰੀ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹੀਰੋ ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਭਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿੱਛੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣ । ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਾਕੀ ਦੀ ਟੀਮ ਹੀ ਮੈਚ ਖੇਡਣ ਗਈ ਟੋਕੀਓ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੰਕਾ ਤੋਂ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਭਾਊ ਵੀ ਟੋਕੀਓ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ । ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਬਾਜਵਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਪਾਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਊਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਆਇਆ ਵਰਨਾ ਜਪਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਡਾਲਰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਟੋਕੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗੱਡੀ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਬਿਆਸ ਦਾ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਪਿਆ । ਬੜੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਤ

ਉਸ ਕੋਲ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ । ਮੇਰਾ ਹੋਟਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਭਰਨੇ ਪੈਣੇ ਸਨ ਜੋ ਮੈਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਚ ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਤਨਖਾਹ ਚੋਖੀ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਕਾਮਾ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਟੈਕਨੀਕਲ ਕੰਮ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹੋਵੇ ।

ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜਿਲ ਤੋਂ ਟੋਕੀਓ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਐਕਸਪਰੈਸ ਗੱਡੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਾਧਾਰਣ ਗੱਡੀਆਂ ਤਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਚਿੜੀ ਚੁਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਜਪਾਨੀ ਲੋਕ ਬੜੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਡਿਸਿਪਲਿਨ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ । ਮੈਂ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸੂਰੀਮੋਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਪਹੁੰਚਣ ਸਮਾਂ ਦੱਸਿਆ । ਉਹ ਮੇਰੀ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪੰਜਾਹ ਡਾਲਰ ਦਾ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੈਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਿਆ । ਜਪਾਨੀ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਆਪ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਗਿਆ । ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਟਿਕਟ ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ।

ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਗੱਡੀ ਟੋਕੀਓ ਅਤੇ ਯੋਕੋਹਾਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਓਫੂਨਾ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਰੁਕੀ । ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭੱਜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ । ਇਥੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੂਰੀਸਾਕੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਉਸਦਾ ਘਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ । ਕੈਨਜ਼ੀ ਸੂਰੀਮੋਰੀ ਦਾ ਜਪਾਨੀ ਘਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਮੌਕਾ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਪਈ ਸੀ । ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗਲੀਚਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਪਾਨੀ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਸੀ । ਜਪਾਨੀ ਘਰ ਸਵੱਛ, ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਤੂੜੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਛੋਟੇ ਮੇਜ਼ ਦਵਾਲੇ ਬਹਿ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਮੀਨ ਤੇ ਹੀ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਘਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਛੱਤ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸੂਰੀਮੋਰੀ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ, ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਧੀ ਮਿਲਣ ਆਏ । ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਮਿਲਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ । ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਜੋਂ ਘਰ ਦੀ ਸਵਾਣੀ ਕਈ ਵਾਰ ਝੁਕ ਕੇ ਆਉ ਭਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਮ ਜਪਾਨੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੂਰੀਮੋਰੀ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਜਵਾਨ ਸੀ । ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਸੂਮੋ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਟਾ ਕੱਟਾ ਸੀ । ਅਗੋਂ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਤਕੜੇ ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਸਨ । ਉਸਦੀ ਧੀ ਹਾਇਨਾ (ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਫੁੱਲ ਹੈ) ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰਿਓੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗੱਚਕ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਪਾਨੀ ਮਠਿਆਈ ਲੈ ਆਈ । ਇੱਥੇ ਮਿਠੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਪਾਨੀ ਲੋਕ ਚਾਹ ਲਗਾਤਾਰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੀਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਹਰੀ ਪੱਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜੀ ਬੇਸੁਆਦ ਜਾਪੀ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਵਾਂਗ ਘੁੱਟੋਵੱਟੀ ਪੀ ਗਿਆ ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਜਪਾਨੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਧਾ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬਜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਆਲੂ, ਅੰਡੇ ਅਤੇ ਖੀਰਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਿੱਚੜੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਫਿੱਕੇ ਚਾਵਲ ਵੀ ਮੋਟੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤਿਆਂ ਸੰਘੋ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ । ਖੈਰ ਜਪਾਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ। ਜਪਾਨੀ ਤਾਂ ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਚੌਲ ਦਾ ਦਾਣਾ ਦਾਣਾ ਵੀ ਚੁਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਮਚ ਅਤੇ ਛੁਰੀ ਕਾਂਟਾ ਆ ਗਿਆ । ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਚ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਓਡਾਵਾਰਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਬੁੱਕ ਸੀ । ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਗਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਇਰੀਊਡਾ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸੀ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਾਯੂਮੀ ਇਸ਼ੀ ਮਿਲਣ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਓਡਾਵਾਰਾ ਦੀ ਸੈਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ । ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਮਾਯੂਮੀ ਵਲੋਂ ਸੀ । ਘੁੰਮਦੇ ਘੁੰਮਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ

ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਹੋਟਲ ਲੱਭ ਪਿਆ ਜਿੱਥੇ ਤੰਦੂਰੀ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਵਾਦ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਟੇਸਟ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਜਪਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਾਯੂਮੀ ਮੇਰੀ ਗਾਈਡ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਾਇਦਾ ਹੈ ਕਿ ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੀ ਗਾਈਡ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਰਹੇਗੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਓਡਾਵਾਰਾ ਦਾ ਮਹੱਲ ਵਿਖਾਣ ਆਈ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਥੱਕਿਆ ਸਾਂ। ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪਹਿਲੀ ਦੰਸਬਰ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਰੀਸੈਪਸ਼ਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਾਲ ਅੱਠ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਮੁਟਿਆਰ ਤੋਂ ਲਿਫਟ ਮੰਗੀ। ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਾਲ ਵੇਖਣ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀਏ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਦੀ ਕਾਪੀ ਲੈ ਕੇ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਪਰਚੇ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ। ਸਾਡੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਹ ਬੀਬੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ।

ਦੋ ਦੰਸਬਰ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਹੋਇਆ। ਬਹੁਤੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਡਾਕਟਰ ਸਨ, ਕੁਝ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨੀ, ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੋਲਾਰੇ ਸਨ। ਗਰਮ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਟਣ, ਇਸ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਤਾਪ ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਭਾਫ ਅਤੇ ਗਾਰੇ ਦੇ ਲੇਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਚਸ਼ਮਿਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਆਦਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਪਰਚਾ ਮਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਿਕਿਰਣਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਲਈ ਭਾਫ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਿਰਣ ਵੀ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੀਕਰਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਕਮਰਾ ਭਾਫ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਲਾਜ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਬਾਬੇ ਦੀ ਫੁੱਲ ਕਿਰਪਾ' ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਤਿੰਨ ਦੰਸਬਰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਓਡਾਵਾਰਾ ਕੈਸਲ (ਮਹੱਲ) ਵੇਖਣ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਧੁੱਪ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਸਫੈਦ ਮਹੱਲ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਟਿਕਿਆ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਰੋਮਾਂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 800 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਨੇ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਪਰੰਤੂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਓਮੇਰੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। 1495 ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਓਮੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਹਾਂ ਉਪਰ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਹ ਮਹੱਲ ਉਸਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਓਡਾਵਾਰਾ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਮ੍ਹਰਾਏ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੂਨ ਹੋਜੋ' ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਓਡਾਵਾਰਾ ਦੇ ਮਹੱਲ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਰਹੀਆਂ। ਅਖੀਰ ਜਪਾਨ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਮ੍ਹਰਾਏ ਜਰਨੈਲ 'ਟੋਇਟੋਮੀ' ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਪਾਨੀ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਇਕ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ। ਓਡਾਵਾਰਾ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮਹੱਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਜਪਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਓਟੋ ਤੋਂ ਈਡੋ (ਟੋਕੀਓ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ) ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਓਡਾਵਾਰਾ ਮਹੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋਸ਼ੋਕਤ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਈਡੋ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਮੁਸਾਫਿਰ ਇਥੇ ਚੁੰਗੀ ਟੈਕਸ ਭਰਦਾ ਸੀ। 1870 ਵਿਚ ਜਪਾਨ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਓਡਾਵਾਰਾ ਦਾ ਮਹੱਲ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1959 ਵਿਚ ਜਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਡਲ ਉਪਰ ਫਿਰ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਇੱਟ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਪਾਨ ਦਾ ਕੌਮੀ ਸਮਾਰਕ ਹੈ।

ਮਹੱਲ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਮੰਜਲਾਂ ਹਨ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਝਾਕੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਦਾਸੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਗੁਲਾਮ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ – ਤਲਵਾਰ, ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਬਰਸ਼ਾ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਮੁਰਾਏ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਵਾਂਗ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਨ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਇਸੇ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਪਾਨੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਹੁਣ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਪਾਨ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੀ ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਜਪਾਨ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੈ।

ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ – ਇਕ ਪੰਛੀ ਝਾਤ

---

3 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਤਿੰਨ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਥੇ ਗਏ। ਦੋ ਜਪਾਨ ਅੰਦਰਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਕੋਰੀਆ ਦੇ ਗਰਮ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਓਲ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਪਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ, ਸੋ ਮੇਰੀ ਚੋਣ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਰੀਟਾ ਏਅਰਪੋਰਟ ਦੇ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਚਾਰ ਦਸੰਬਰ ਸਿਓਲ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡਾਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਫੜ ਸਕਾਂ। ਇਸ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਹੋਟਲਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ 3000 ਰੁਪਏ ਜਾਂ ਅੱਸੀ ਡਾਲਰ। ਇਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਯਾਤਰੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਚਾਰ ਦਸੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਜਪਾਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਸਿਓਲ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਜ਼ਟਰੀ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਕਿੰਪੋ' ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਮੇਰਾ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਕੈਨਜ਼ੀ ਸੂਗੀਮੋਰੀ ਜਪਾਨੀ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਰੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਯਾਤਰੀ ਬੱਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ

ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਸਿਓਲ, ਕੋਰੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਹਾਨਮੈਨ ਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਿਆ ਜੰਮ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਦੀ ਸਤਹ ਉਪਰ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਠੰਡ ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੌਸਮ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਰਿਹਾ। ਸਾਡਾ ਗਰੁੱਪ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਕੋਰੀਆ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਕਿਓਂਗਬੋਕੰਮ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰੁਕਿਆ। ਇਹ ਮਹੱਲ ਚੀਨ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਪੀਕਿੰਗ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੋਸੁਨ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਲੀ ਸੋਂਗ ਗੋ' ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਇਹ ਮਹੱਲ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਅਗਨੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਕੋਰੀਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੋਰੀਓ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ (950-1394 ਈ.) ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਕੋਰੀਆ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਾ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਕੋਰੀਆ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਚੀਨ ਵਲੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕੋਰੀਆ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਕੋਰੀਓ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੋਸੁਨ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ (1394-1910 ਈ.) ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਮਹੱਲ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੇਜੋਂਗ ਨੇ ਬੋਧੀ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕਠ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿਖਿਆ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਕੋਰੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾ 'ਹਾਂਗੁਲ' ਦੀ ਐਲਫਾਬੈਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚੌਵੀ ਅੱਖਰ ਘੜੇ। ਹਾਂਗੁਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੋਟੋ ਅੱਜ ਵੀ ਕੋਰੀਆ ਦੇ ਨੋਟਾਂ ਤੇ ਛਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਹੱਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਰੀਆ ਦਾ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਫਖਰ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਕਦਰ ਚੀਨ, ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਾ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਰੀਅਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਥੇਹਾਂ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਕਰਕੇ ਲੱਭੀਆਂ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਸਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ।

ਸਿਓਲ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਲੋਟ ਹੋਟਲ ਦੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਖਰੀਦੋ ਫਰੋਖਤ ਕਰਨ ਗਏ। ਇਸ 30 ਮੰਜਿਲਾਂ ਹੋਟਲ ਵਿਚ 1500 ਕਮਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰੇਟ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਆਫਕ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ 4000 ਰੁਪਏ ਕੀਮਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਸਵਿੱਸ ਘੜੀ ਵੇਖੀ ਜੋ 14 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਸਨ। ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਰੇਟ ਵੀ ਡਾਲਰ ਜਾਂ ਜਪਾਨੀ ਯੈਨ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਬਸਤੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਵੀ ਪੰਚਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਅਮਰੀਕਨ ਸੈਨਿਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

1910 ਵਿਚ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕੋਰੀਆ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ। 1945 ਵਿਚ ਕੋਰੀਆ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ- ਉਤਰੀ ਕੋਰੀਆ ਰੂਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਝਗੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਵੀਅਤਨਾਮ ਵਾਂਗ ਕੋਰੀਆ ਵੀ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਤਰੀ ਕੋਰੀਆ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਜਪਾਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਇਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਪਾ ਲਵੇਗਾ।

ਪੰਜ ਦਸੰਬਰ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਿਓਲ ਦੇ ਪੂਨ-ਜੂਨ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਯਾਤਰੀ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੋਰੀਆ ਦੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਚੱਲ ਪਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਈਚੋਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਥੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਮੰਜਿਲ ਕੋਰੀਆ ਦੇ ਸਾਇੰਸ ਸਿਟੀ 'ਤੇਜੁੰਗ' ਦੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪੋਰਸੀਲੇਨ ਫੈਕਟਰੀ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸਜਾਵਟੀ ਬਰਤਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਜਾਰ ਇਥੇ ਹੀ ਬਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੋਰੀਅਨ ਪਿੰਡ ਵੇਖਣ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਡਰਾਉਣਾ ਬੁੱਤ ਗੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੁੱਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੁੱਰਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਡਰਾਉਣੇ ਬੁੱਤ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਗਰੁੱਪ ਤੇਜੁੰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਯੂਜੁੰਗ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਵੀ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸੀ। ਸਭ ਯਾਤਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੰਗ ਧੜੰਗੇ ਨਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਚੰਗੀ

ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਸੈਨੇਟੋਰੀਅਮ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੁਆਨਬੋ ਚਸਮੇ ਉਪਰ ਵਧੇਰੇ ਭੀੜ ਸੀ । ਲੋਕੀਂ ਨਹਾ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿੱਲ ਉਪਰ ਲੇਟਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਿੱਲ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਿਰਣ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੰਗੇ ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਿਰਣਸ਼ੀਲ ਪੱਥਰ ਦੇ ਗੁਣ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ । ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਿਰਣ ਪ੍ਰੀਖਿਆ । ਯਾਤਰੀ ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਭਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੋਰੀਆ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਰ ਸੀਟ ਨਾਲ ਜਹਾਜ ਵਾਂਗ ਬੈਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਟੈਲੀਫੋਨ ਸੁਵਿਧਾ ਬੱਸ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਾਡੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਦੇ ਹੱਡ ਦੁਖਣ ਲਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਹੁਣ ਜਪਾਨ ਅਤੇ ਕੋਰੀਆ ਦੀ ਖੂਬ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਜਪਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਕੋਰੀਆ ਵੱਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਇਥੇ ਦੇਵੂ-ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸਪੇਅਰ ਪਾਰਟਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਕੋਰੀਅਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਵੀ ਮਿਲ ਪਈ ਜੋ ਸਮਾਨ ਦੀ ਰੇੜੀ ਨੂੰ ਗੱਡੇ ਵਾਂਗ ਭਰੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇਕ ਨਗ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘਾ ਦਿਓ । ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਬਲਾਂ ਰਜ਼ਾਈਆਂ ਤੱਕ ਖਰੀਦ ਲਿਆਈ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮਿਸਟਰ ਚੰਦਵਾਨੀ ਨਾਲ ਗੁਫਤਗੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਕੋਰੀਆ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇਹ ਰਾਏ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਜਾਪੀ ਕਿ ਕੋਰੀਆ ਜਪਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਤਹਿੰਗੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਕਟ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਕਿਸੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੁਣੀਏ ।

ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ (1999)

ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਦੋ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਰੁਕਿਆ ਪਰੰਤੂ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਇਸ ਵਾਰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੀ ਭੁਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ । ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਸਫਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਐਂਬੈਸੀ ਨੇ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਦੀ ਕਾਪੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਐਂਬੈਸੀ ਕੋਲ ਸਿੱਧੀ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕਾਫੀ ਦਿਨ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਈ-ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਜਵਾਬ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 24 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਉਜ਼ਬੇਕ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਤ ਵਜੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦਾ ਸਫਰ ਕੇਵਲ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਦਾ ਹੈ । ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਹਾਜ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜਾਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਡਦੇ ਹੋਏ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਾਹ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਕਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਬਰਫ ਲੱਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਵਾਦੀਆਂ ਦੇ

ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਢਲਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇ ਅਸਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰੇ ਲਾਏ । ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਘਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਧੱਕਾਜੋਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਈ ਨਕਦੀ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਦਰਅਸਲ, ਰੂਸ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਡਾਲਰ ਬਟੋਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਈ ਢੰਗ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਵਾਕਫਕਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਹੋਟਲ ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ 600 ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਮਰੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ 1965 ਦੀ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਅਯੂਬ ਖਾਨ ਅਤੇ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਸ਼ਨ ਇਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ । ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸੰਧੀ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਜਾਨ ਲੇਵਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਦਿਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਗਏ । ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਰਕ ਉਪਰ ਗਿਆ ।

25 ਅਪਰੈਲ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਤਾਪਮਾਨ 20-25 ਦਰਜਾ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ 10 ਦਰਜਾ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ਵਰਗਾ ਮੌਸਮ ਸੀ । ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਦਾ ਮਿਆਰ ਵੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ । ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਲੋਕ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰੀ ਜਾਂ ਕਾਲੀ ਚਾਹ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਚੀਨ ਅਤੇ ਜਪਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਗਹ ਚਾਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਵੋਦਕਾ ਅਤੇ ਅਰਕ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਅਰਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ । ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਿਲਗੋਤਾ ਕਲਚਰ ਯੂਨਾਨੀ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਮੰਗੋਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਮੀਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋਗਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਹੀ ਨਿਕਲੇ । ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ, ਸ਼ਹਿਰ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਬਾਗ, ਬਾਜ਼ਾਰ, ਮਦਰੱਸਾ, ਮੁਹੱਲਾ, ਰਬਾਬ, ਦੋਤਾਰਾ, ਚਿਲਮ, ਕਿਤਾਬ, ਦੁਕਾਨ, ਨਕਦ, ਇਤਫਾਕ, ਗਰਾਂ, ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਚਾਹ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਅਤੇ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਚਾਏਖਾਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਦੋਰੀਖਾਨਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦਵਾਖਾਨਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਜ਼ਬੇਕੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਸਰੋਤ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਚੌੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਚੱਲ ਪਏ । ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਟਰੈਫਿਕ ਜਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵੀ ਸਸਤੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਤੱਕ ਟਰਾਮ, ਬੱਸ ਅਤੇ ਮੈਟਰੋ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਕਾਰਨ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੌਮੀ ਸੜਕਾਂ ਜਾਂ ਹਾਈਵੇ ਇੰਨੇ ਚੌੜੇ ਹਨ ਕਿ ਹਵਾਈਜਹਾਜ਼ ਵੀ ਉਤਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਦਰਅਸਲ, ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਚੌੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ

ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਪੱਟੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਹਫ਼ਤੇ ਭਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਜਾਂ ਹਾਦਸਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਬਲਕਿ ਹਾਈਵੇ ਤੇ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਪੀਡ ਤੇ ਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਫ਼ਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹਾਦਸੇ ਸਮੇਂ ਤੁਰੰਤ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੇ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਹੁਣ ਇਥੇ ਵੀ ਪੁਲੀਸ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਚਲਾਨ ਭੁਗਤਣ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮ ਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕੁਝ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਵੀ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਪੁਲੀਸ ਜੀਪਾਂ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੀਆਂ ਜਨਤਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੂਟਰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਵੀ ਹੂਟਰ ਨਾਲ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ।

ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ 1966 ਵਿਚ ਇਕ ਭੁਚਾਲ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਛੋਟੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਭੁਚਾਲ ਸੀ ਵਰਨਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਭੁਚਾਲ ਨਾਲ ਚਾਰ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਹਿ ਗਈਆਂ। ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਉਪਰ ਇਕ ਸਮਾਰਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਅਗੇਤ-ਸੂਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਹੀ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਲਤਾਨਖੋਜੇਵ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਈਜ਼ਾਦ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਅਗੇਤ-ਸੂਚਨਾ ਦੇਣੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਉਪਰ ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਖੋਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਟੋਕੀਓ ਵਿਚ 1996 ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਲਤਾਨਖੋਜੇਵ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਫਤਗੂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਐਤਵਾਰ ਉਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ 27 ਅਪਰੈਲ ਮੁਕਰੱਰ ਕਰ ਲਿਆ। 28 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਡਿਨਰ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਰੂਸ ਵਾਂਗ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰ ਪਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਵੇਚੇ। ਕਈ ਖੋਜੀ ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਨਖਾਹਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਖਾਤਰ ਹਰ ਕੋਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਸਸਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੁੱਧ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਲਿਟਰ, ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬੋਤਲ, ਸੁੱਕਾ ਮੇਵਾ ਪੰਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ, ਵੇਦਕਾ ਪੰਜੀ ਰੁਪਏ ਬੋਤਲ ਅਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਇਕ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਲੱਤੇ ਵੀ ਸਸਤੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਔਰਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਭਰੇ ਬੋਰੇ ਲੱਦ ਕੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਕਾਰਨ ਰੂਸੀ ਮਿੱਲਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਕਾਮੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਕਲਚਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੂਸੀਆਂ ਨੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਟੋਰ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਰੂਸ ਤੋਂ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਕੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਈ ਮਦਰੱਸੇ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਯਮ-ਬੱਧ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਉਪਰ ਵਧੇਰੇ ਜੋਰ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ

ਮਦਰੱਸੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਮੇਰੀ ਪਗੜੀ ਅਤੇ ਦਾਹੜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਲਾਨਾ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਦਿਲ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ । ਬਲਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇਣ ਲਗੇ। ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਇਕ ਸਿਖ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ । ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅੰਮਿਰਤਸਰ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿਲੀ ਵਾਂਗ ਤੰਗ ਸਨ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵੀ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਸਨ । ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਾਪੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਹ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਗਲੀ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਮੇਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਮੰਡਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੀਤੀ । ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਬਲਕਿ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਸਕਰਟ ਅਤੇ ਜੀਨਜ਼ ਪਾ ਕੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਔਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਡਿਨਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਵੇਦਕਾ ਪੀ ਕੇ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਵਿਚ ਖੂਬ ਰੌਣਕਾਂ ਲਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

27 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਵਿਗਿਆਨ ਅਕੈਡਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣ ਬੜੇ ਹੀ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਮਿਲੇ । ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ । ਵਧੇਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਮਾਸਕੋ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰੂਸੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਗ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਖੋਜ ਪਰਚੇ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਨੂੰ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀਏ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਰੂਸੀ ਤਰਜਮਾ ਕਰ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗਿਆਂ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਗਈ । ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਮਾਨਯੋਗ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਦੇਸ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਮਾਤਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉਤਮ ਖੋਜੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

28 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਲਤਾਨਖੋਜੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਉਪਰ ਬੁਲਾਇਆ । ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਲਾਦ, ਸੁੱਕਾ ਮੇਵਾ, ਜ਼ੋਰਬਾ, ਕਬਾਬ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਦਾ ਮਾਸ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ । ਰੂਸੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਮਹਿਮਾਨ ਡਿਨਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੋ: ਸੁਲਤਾਨਖੋਜੇਵ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੇਦਕਾ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਕੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਵੇਦਕਾ ਦੇ ਭਰੇ ਗਲਾਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਘੁੱਟ ਵਾਂਗ ਹੀ ਡਕਾਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਟੋਸਟ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਵੇਦਕਾ ਦੀ ਜਗਹ ਜੂਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਇਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ , ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੁੱਝੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਵਰਨਾ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਹੋਏ ਡਿਨਰ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਸਮੇਤ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਈਆਂ ।

29 ਅਪਰੈਲ ਮੈਂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਹੋਟਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਦੇ ਘਰ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ । ਦਰਅਸਲ, ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠੰਡ ਲੱਗ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਦੀ ਮਾਂ ਡਾਕਟਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਈ । ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਤਾਮੀਰਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ । ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰੂਸੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਪਤਾਨ (ਡਾਕਟਰ) ਰਹਿ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਵੀ ਹੋਈ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੀ ਅਜੇਹਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਗਵਾਚੀ ਮਾਂ ਹੀ ਲੱਭ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਸਿਹਤਯਾਬ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਕ ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਹੋਟਲ ਸਹਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤੈਮੂਰ ਅਤੇ ਉਲਗਬੇਗ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ – ਸਮਰਕੰਦ

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਮਰਕੰਦ ਵੀ ਇਕ ਹੈ। ਚੀਨ ਤੋਂ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ 'ਰੋਸ਼ਮੀ ਸੜਕ' ਇਥੋਂ ਹੀ ਲੰਘਦੀ ਸੀ। ਸੁਕਾ ਮੇਵਾ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਮ ਦੀ ਆਮਦ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਮਰਕੰਦ ਮੋਹਰੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਕੇਂਦਰੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਰਕੰਦ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੋਤਰੇ ਉਲਗਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਲਗਬੇਗ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਫਿਲਾਸਫਰ, ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਪਾਰਖੂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਰਾਜਕਾਲ ਵਿਚ ਸਮਰਕੰਦ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਲਗਬੇਗ ਨੇ ਤਾਰਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਆਬਜ਼ਰਵੇਟਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਅਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜਾ ਲਗਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਤਾਰਾ ਕੈਟਾਲਾਗ ਨੂੰ ਜਿਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਯੂਰਪੀਨ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਤਾਮੀਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰੀਗਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ ਵੀ ਸਮਰਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ।

30 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਤੋਂ ਸਮਰਕੰਦ ਜਾਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ। ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਘੁੰਮ ਆਵੇ। ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਸਾਰ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸਫਰ ਚੀਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮਾਰਕੀਟ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਲਚਰ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀ ਗਾਈਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਇੱਜੜ ਚਰ ਰਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਜੜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਜੜ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੱਗ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਾਈਆਂ ਚਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਰਤਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਕੋ-ਅਪਰੇਟਿਵ ਫਾਰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕਣਕ ਹਰੀ ਭਰੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਰਫ ਪਿਘਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਜਾਊ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਮੌਸਮ ਠੰਡਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗੂਰ, ਅੰਜੀਰ, ਸੇਬ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਪਾਹ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵੀ ਚੋਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਪੱਧਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਰੇਤਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕੱਸੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਂ ਲਿਫਟ

ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖੇਤੀ ਚੌਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਰੋਕੀ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਾਣ ਲਈ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਸਣ ਲਾ ਲਿਆ । ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਤਾਂ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਣ ਲਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਘਰੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸਿਆ । ਪਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਾਜਰ ਅਤੇ ਸ਼ਲਗਮ ਦਾ ਸਲਾਦ, ਦਹੀ ਅਤੇ ਸਮੋਸੇ ਜਾਂ ਪਕੌੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਪਕਵਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ਆਲੂ ਅਤੇ ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਪਰੋਠਿਆਂ ਵਰਗਾ ਸਵਾਦ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਚਰਾਂਦ ਲੱਭਦੀ ਸੀ , ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਪਰ ਤਾਜੀ ਪਈ ਬਰਫ਼ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਧਾ ਸਫਰ ਤੈਹ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਾਂ । ਸੜਕ ਉਪਰ ਆਵਾਜਾਈ ਘੱਟ ਸੀ, ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਬੱਸ ਜਾਂ ਕਾਰ ਸਾਡੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ । ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਰਗਾ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਔਰਤਾਂ ਫਲ ਵੇਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਗੋਰੇ, ਕੱਦ ਲੰਮੇ, ਡੀਲ ਡੋਲ ਪਠਾਣੀਆਂ ਵਰਗੀ ਅਤੇ ਭੜਕੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਡੋਲੀਓਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ, ਮਰਦਾਂ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਗੋਡੀ ਕਰਦੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਤੋੜਦੀਆਂ ਨਜਰੀਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਲੱਭਦਾ ਹੈ । ‘ਸ਼ਾਇਰ’ ਦਰਿਆ ਅਤੇ ‘ਅਮੂ’ ਦਰਿਆ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿੰਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮੂ ਦਰਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹੋ ਹੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਲਈ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਮਰਕੰਦ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਇਥੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਰਮੀ ਸੀ । ਪ੍ਰੋ: ਬਾਈਕੋਤਸਵ ਵੀ ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਧੂਰੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਰੂਸੀ ਔਰਤ ਲੁਡਮੀਲਾ ਗਲੂਮੋਵਾ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ । ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਹੋਟਲ ਮਹਿੰਗੇ ਸਨ, ਸੋ ਲੁਡਮੀਲਾ ਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉਸਦੇ ਫਲੈਟ ਤੇ ਹੀ ਰਾਤ ਗੁਜਾਰੀਏ । 30 ਅਪਰੈਲ ਉਸਦਾ ਜਨਮਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਗਈ । ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀਆਂ ਕਲਰਕ ਸਾਥਣਾਂ ਅਤੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਸਮਰਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਪੂਰੀ ਵੇਦਕਾ ਦੀ ਬੋਤਲ ਡਕਾਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਪਿਆਕੜ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ । ਪਲਾਓ ਨਾਲ ਸੀਖ ਕਬਾਬ ਅਤੇ ਭੁੰਨੀ ਮੱਛੀ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਲੁਡਮੀਲਾ ਨੂੰ ਤੋਹਫੇ ਦਿਤੇ, ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ । ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਦੇ ਕਸ ਲਾਏ ਅਤੇ ਹੱਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ।

ਲੁਡਮੀਲਾ ਨੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ-ਚੁੰਮਣ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮਰਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਰਕੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਖਰੜੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਬੁੱਤ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੁਆਰ ਅਗੇ ਸ਼ੋਭਦਾ ਹੈ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਏਮੀਰ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਤੈਮੂਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਹਨ । ਗਾਈਡ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਚੇਚਾ ਤਹਿਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੰਗਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਬਰਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਵਾਇਆ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰੂਸੀ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਡੱਕਿਆ ਕਿ ਆਫਤ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਉਹੋ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰੂਸ ਇਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ।

ਸਮਰਕੰਦ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮਾਰਕ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਹੈ । ਕਦੀ ਇਥੇ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਰੇਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਪੈ ਗਿਆ । ਇਸ ਜਗਹ ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਦੋ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਮਦਰੱਸੇ ਉਸਾਰੇ ਗਏ, ਪਹਿਲਾ ਉਲਗਬੇਗ ਨੇ 1417 ਵਿਚ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ੇਅਰਡੋਰ ਮਦਰੱਸਾ ਈਰਾਨੀ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੇ 1619 ਤੋਂ 1636 ਤੱਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੀਲੋਖੋਰੀ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸਜਿਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮਾਜ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਬਦ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਅਰਡੋਰ ਮਦਰੱਸਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਬੁੱਚੜ ਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਮੀਟ ਦਾ ਲੰਗਰ ਲਗਾਈ ਰੱਖਿਆ । ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਮਦਰੱਸੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਹੀ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਲਗਬੇਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕਾਲ ਵਿਚ 23 ਮਦਰੱਸੇ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਏ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਪੱਕਾ ਨਿਮਾਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ । ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਨਿਬੜੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਬਦੁੱਲ ਲਤੀਫ ਨੇ ਸਾਜਸ਼ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ । ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲ ਲਤੀਫ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ । ਉਲਗਬੇਗ ਦੀ ਆਬਜ਼ਰਵੇਟਰੀ ਸਮਰਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦਸ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਉਪਕਰਣ ਇਕ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਸਾਂਭੇ ਪਏ ਹਨ । ਤਾਰਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਲਗਬੇਗ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ।

ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਮਰਕੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਕਬਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਬੀ-ਖਾਨਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਫੋਟੋ ਖਿਚ ਕੇ ਪਰਤ ਆਏ । ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਰਕ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਮਰਕੰਦ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਲਈ ਗਏ । ਮੇਰੇ ਡਿਨਰ ਲਈ ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਹਰ ਸਟਾਲ ਅਗੇ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਸੌਂਦਾ ਵੇਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਹੱਟੀ ਵਾਂਗ ਸੌਂਦਾ ਲੁਟਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਰਾਤ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਲੁਡਮੀਲਾ ਦੇ ਫਲੈਟ ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਸਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਡਿਨਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੁਡਮੀਲਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੀ ਆਉਭਗਤ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਿਆ ਕਿਸੇ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੰਨੇ ਹਮਜੋਲੀ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ । ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਲੁਡਮੀਲਾ ਦੇ ਘਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਗਦਗਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਕਿਵੇਂ ਬਗਾਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਮਰਕੰਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਲੁਡਮੀਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਵਧੀਆ ਤੋਹਫਾ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ।

ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ : ਐਲ-ਬੁਖਾਰਾ

ਪਹਿਲੀ ਮਈ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਸੀਂ ਸਮਰਕੰਦ ਤੋਂ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਲੁਡਮੀਲਾ ਦਾ ਪਤੀ ਸਾਨੂੰ ਬੁਖਾਰਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤੱਕ ਛੱਡਣ ਆਇਆ । ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀ ਸ਼ਹਿਰਤੂਤ ਦੇ ਦਰਖਤ ਕਈ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੜਕਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਸਫੈਦਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰਤੂਤ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜੇ ਪਾਲ ਕੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੁਡਮੀਲਾ ਦੇ ਘਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰਤੂਤ ਦਾ ਜੈਮ ਵੀ ਚੱਖਿਆ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ

ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਕਸਬੇ ਆਏ । ਬੁਖਾਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 2500 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਜਰਖੇਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਰਫ਼ਸ਼ਾਨ ਦਰਿਆ ਦੀ ਵਾਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਸਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਲੀਸ਼ੇਰ ਨੋਵਾਈ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਹ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਗਏ ਸੀ । ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਏਅਰਪੋਰਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਮਾਰਕ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਬਾਬਰਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸੀ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬੁਖਾਰਾ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਕਹਾਵਤ ਹੈ “ਜੋ ਸੁੱਖ ਛੱਜੂ ਦੇ ਚੌਬਾਰੇ, ਉਹ ਨਾ ਬਲਖ ਤੇ ਬੁਖਾਰੇ”। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਭਰੂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹੁਣ ਵਾਂਗ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਬਲਕਿ ਬਲਖ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੱਭਰੂ ਨੂੰ ਹੋੜਣ ਖਾਤਰ ਇਹ ਤਨਜ਼ ਮਾਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ । ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਇਕ ਕਸਬਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਕਾਸਰੇ-ਹਿੰਦੂਵਾਨ ਜੋ ਕਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਸੀ । ਗਰਮੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਢਾਬੇ ਤੇ ਰੁਕ ਗਏ । ਪੰਜਾਬੀ ਢਾਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਵੀ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਦੀ ਚੌਖੀ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੰਜਿਆਂ ਦੀ ਜਗਹ ਮੇਜ਼ਪੋਸ਼ ਡਾਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਥਕੇਵਾਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਨਿਸਲ ਹੋ ਕੇ ਸੌਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਹਰੀ ਚਾਹ ਦੇ ਕਈ ਕੱਪ ਪੀ ਕੇ ਬੁਖਾਰੇ ਦੀ ਸੜਕ ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ । ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਭੱਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਹ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ‘ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ’ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ । ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਜਰਫ਼ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਕਮਰਾ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਸਤਾ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ । ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬੁਖਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੱਚੀ ਕੰਧ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਘੇਰਾ ਬਾਰਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹੀ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ-ਨੁਮਾ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਲੱਗਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੈਹਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਪਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਕੋਰੜਾ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ 2500 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਣਦੀ ਗਾਈਡ ਮਿਲ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ । ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ‘ਆਰਕ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਬੁਖਾਰਾ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵੱਸਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਸਾਡੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬੁਖਾਰਾ ਵਿਚ ਕਈ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਪੈਰ ਜਮਾਏ । ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ (875-999) ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸਾਮਾਨਿਦ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸਮਾਈਲ ਸਾਮਾਨਿਦ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਨਰ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ । ਬੁਖਾਰਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਰਟ, ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਇਮਰਾਤਸਾਜੀ ਲਈ ਬੁਖਾਰਾ

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਐਲ-ਬੁਖਾਰੀ, ਇਬਨੇ ਸੀਨਾ, ਅਬੂ-ਬਕਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਲਾਮੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ । ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਵਾਨ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬੁਖਾਰਾ ਆ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਇਸਮੈਲ ਐਲ-ਬੁਖਾਰੀ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ 'ਹਾਦੀਸ' ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੁਣ ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਇਸਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਕਬਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਜ਼ਬੇਕੀ ਲੋਕ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਕਬਰੇ ਤੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ । ਬੁਖਾਰੇ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਐਲ-ਬੁਖਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਰਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮੇਲਾ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਲੋਕੀਂ ਚਸ਼ਮੇਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਫਰਕ ਜਰੂਰ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਇੰਨੀ ਭੀੜ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਬਾਦਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਬੁਖਾਰਾ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਇਥੇ ਉਲਗਬੇਗ ਮਦਰੱਸਾ, ਅਬਦੁੱਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਖਾਨ ਮਦਰੱਸਾ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਮਦਰੱਸਾ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ । ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਛੂੰਹਦੇ ਕਈ ਮੀਨਾਰ ਹਨ । ਅਰਬੀ ਮਦਰੱਸੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਲਿਆਨ ਮੀਨਾਰਾ ਛੋਟੀ ਇੱਟ ਦਾ ਬਣਿਆ ਬਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਕ ਅਜੂਬਾ ਹੈ । ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਖਾਨਗਾਹਾਂ ਹਨ । ਬੁਆਨ ਕੁਲੀ-ਖਾਨ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਇਕ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਇਬਾਦਤ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸਮਾਈਲ ਸਾਮਾਨਿਦ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ । ਖੁਦਾਈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਲੱਭ ਪਈ ਜੋ ਇਮਾਰਤਸਾਜੀ ਦਾ ਇਕ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ, ਛੱਤੇ ਹੋਏ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਨਗਾਹ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਕਾਸਰੇ-ਹਿੰਦੂਵਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ । ਮੁਹੰਮਦ ਬਹਾਉਦੀਨ ਨਕਸ਼ਬੰਦ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਸੂਫੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ । ਤੈਮੂਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਸੀ। ਇਸ ਖਾਨਗਾਹ ਦਾ ਮੁਤਵੱਲੀ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ । ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਕਰਦਾ । ਇਥੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਛੱਤ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਕਮਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਪਰਤ ਆਏ । ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਗਾਈਡ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੁਖਾਰਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਹਫਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤੇਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਕਵੀ, ਫਿਲਾਸਫਰ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰਾ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ ।

ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ : ਇਜ਼ਰਾਈਲ

1970 ਵਿੱਚ ਪੈਰਿਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ

ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵੀ ਵੇਖਾਂ। ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਜਦੋਂ 1972 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ਼ ਤੈਲਅਵੀਵ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਉਤਰਿਆ। ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਸੋ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਸਤੰਬਰ 2004 ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿਉਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਤਮਘਾਤੀ ਦਸਤੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅੰਦਰ ਧਮਾਕੇ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਫਿਲਸਤੀਨੀ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੰਬਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਤਰੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਯਹੂਦੀ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲੋਂ ਇਥੇ ਘੱਟ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਜਾਰਡਨ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

7 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਉਡਾਨ ਭਰੀ ਅਤੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌ ਵਜੇ ਤੈਲਅਵੀਵ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਅਗੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਭਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਇਥੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਇਕ ਸਰਾਂ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਸਾਫਰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਹੀ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਦਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੰਦਾ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਤੈਲਅਵੀਵ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਮੁਸਾਫਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਜਟਾਧਾਰੀ ਸਾਧੂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਯਾਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੀਕਰਨ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਕਸੋਲ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਾਰਵਤੀ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਕਈ ਹੋਟਲ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਮੌਜ ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਵਾਦੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵੱਡੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗਾਂਜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਖੁੱਲਾ ਸੇਵਨ ਹੈ ਜੋ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਹਰ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਲਈ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਭਰੌੜੇ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਹਿਮਾਚਲ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਜਟਾਧਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੇ ਹੀਬਰੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਏਅਰਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਥਾਣੀ ਲੰਘ ਕੇ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਤਖਤੀ ਫੜੀ ਇਕ ਸੱਜਣ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਰਾਤ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਏਰੀਅਲ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਕੇ ਵੇਖੇ ਅਤੇ ਗਸ਼ਤੀ ਗੱਡੀਆਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਫਿਲਸਤੀਨੀ ਗੁਰੀਲੇ ਆ ਕੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਫੌਜੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

8 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੱਠ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਲੀ ਤਾਂ ਰੂਸੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਰੂਸ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਫਿਲਸਤੀਨ ਦਾ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਰੂਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਏਰੀਅਲ ਸ਼ਹਿਰ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਸੈਰ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚੋਂ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਨੂੰ 'ਅਜ਼ਾਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਸ ਕਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭੱਠਾ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਰੂਸੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕੌਡੀਆਂ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ । ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਮਾਦਰੇ-ਵਤਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਬੂੰਦ ਤੱਕ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਾਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਰਬਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦਾ ਪੱਲੜਾ ਭਾਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਕੌਮ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਅੱਧੇ ਨੌਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਯਹੂਦੀ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਅਨੋਖਾ ਹੀ ਹੈ । ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਨ । 1910 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਅਬਾਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । 1936 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋ ਗਈ । ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਵੀਹ ਲੱਖ ਯਹੂਦੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਡੱਕ ਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਉਹ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਆ ਵੱਸੇ । ਜਦੋਂ ਫਿਲਸਤੀਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ ਤਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰਡਨ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬੱਸ ਇਹੋ ਵੰਡ ਪਵਾੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਘੋਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਨੇ ਅਰਬਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਜੇ ਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਲੱਖ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ । ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਵਾਲੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ । ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਰ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਯਾਸੀਰ ਅਰਾਫਾਤ ਫਿਲਸਤੀਨ ਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਦਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੰਤਵੰਤੇ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਰਾਤ ਭਰ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੇਰੀ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਗਏ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਮੇਰਾ ਯਹੂਦੀ ਮਿੱਤਰ 'ਮੋਸ਼ੇ' ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓਗ੍ਰਾਫਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਧੀ ਕੈਰਿਲ ਫੌਜ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਮੋਸ਼ੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਉਸਦਾ ਘਰ ਤੈਲਅਵੀਵ ਤੋਂ ਪੰਜੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ 'ਮੋਸ਼ਵ ਕਿਦਰਾਨ' ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੋਸ਼ੇ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਮਿਲਣ ਆਏ ਅਤੇ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਦਰਦਭਰੀ ਗਾਥਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਮੋਸ਼ੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹਿਟਲਰ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਹਿਟਲਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਰੂਮਾਨੀਆਂ ਦੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਜਰਮਨੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਚੱਲਦੀ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ । ਉਹ ਅਜੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਮੋਸ਼ੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਉਪਰ ਢਾਹੇ ਗਏ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਕੰਬ ਗਏ, ਉਸਦੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਹਰ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ।

ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਤੈਲਅਵੀਵ ਕੋਲ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਖਣ ਗਏ ਜਿਸਨੂੰ 'ਯਾਫਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਰੋਮਨ ਅਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਫਿਲਸਤੀਨ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਤੈਲਅਵੀਵ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਯਾਫਾ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਇਥੋਂ ਹੀ

ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੀਵਾ ਬਰੈਨਰ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਰੂਸ ਤੋਂ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਕਮਿਊਨ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਪਰ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕਾਬੂਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਾਬੂਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਰਲਕੇ ਸਾਂਝੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਮੈਸ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਪੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਾਂਗ ਰਲਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕਾਬੂਜ਼ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਆਟਾ ਪੀਹਣ ਲਈ ਚੱਕੀ, ਪੱਠੇ ਕੁਤਰਨ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਗੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ‘ਕਾਬੂਜ਼’ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪਿੰਡ ਵੇਖੇ ਬਗੈਰ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੀ ।

ਪੈਰੰਬਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ : ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਨੂੰ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੰਬਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 4000 ਸਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹਾਨਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਯਹੂਦੀਆਂ, ਈਸਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰੰਬਰ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਧਾਰੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ ਮੋੜ ਉਪਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ 24 ਵਾਰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੰਬਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦਫਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹੇਠ ਲੱਖਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੁੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਹੋਏ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ : “ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਹਿਰ ਸਵਾ ਪਹਿਰ” । ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਆ ਕਹਾਵਤਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ।

10 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਏ । ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਥਰੀਲੀ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਹੈ । ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਜੈਤੂਨ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਰੁੱਖ ਵੇਖੇ । ਜੈਤੂਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਤਾਂ ਹਰ ਘਰ ਅਤੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਇਥੋਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਫਸਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੇਲ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਪਥਰੀਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਵੱਸਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਲੱਭਦਾ ਹੈ । ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਰਾਣਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤੇ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਹਨ ।

ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਸੀਂ ‘ਜੈਤੂਨਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ’ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿੱਥੋਂ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਹੀ ਹੀਬਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਜੋ ਕੰਮ ਹੀਬਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਕ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਉਸਦੇ ਪਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੀ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਖੈਰ ਇਹ ਇੱਕ

ਵੱਖਰੇ ਲੇਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ । 'ਜੈਤੂਨਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੀ ਯਾਦ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦਾ ਜਨਮ ਬੈਥਲਹਮ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਜੋ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਹਾੜ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਐਲ-ਅਕਸਾ ਮਸਜਿਦ, ਯਹੂਦੀਆ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੂਸਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਕਈ ਗਿਰਜਾਘਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਹਾੜ ਦੀ ਢਲਾਣ ਉਪਰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੂਚੇ ਅਤੇ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਯਾਦ ਆ ਗਈਆਂ । ਇਥੇ ਵੀ ਗਾਈਡ ਬਗੈਰ ਯਾਤਰੀ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਜਗਹ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਹਨ । ਇਕ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਈਸਾਈਆਂ, ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆਰਮੀਨੀ ਵਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਕੋਲ ਹਨ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਦੰਗੇ ਫਸਾਦ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਉਪਰ ਭਾਰੂ ਸਨ । 1948 ਵਿੱਚ ਫਿਲਸਤੀਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਹੇਠ ਸੀ । ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝ ਗਿਆ ਜੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਗਾਈਡ ਨੇ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੇ ਕਈ ਖੰਡਰ ਵੀ ਵਿਖਾਏ । ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਮੰਗੋਲ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਵਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸੀਤਾਂ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹੋ ਹੀ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੀ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੀ ਉਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਜਿੱਥੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਆਪਦੀ ਸਲੀਬ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘੇ ਸਨ । ਇਸ ਗਲੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੋਲਾਰੋਸਾ' ਹੈ, ਭਾਵ 'ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਲੀ'। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾ ਕੇ, ਮੋਢੇ ਤੇ ਸਲੀਬ ਲਟਕਾ ਕੇ ਇਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ । ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਡਿਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਚੌਦਾਂ ਮੁਕਾਮਾਂ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਸਾਡੇ ਲਈ 'ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਲੀ' ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਅਖੀਰਲੇ ਮੁਕਾਮ ਉਪਰ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਸਲੀਬ ਉਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗਿਰਜਾਘਰ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜੋ ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੰਨਸਤੈਂਤਿਨ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ।

ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗਹ ਗਿਰਜਾਘਰ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਹ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਫਿਲਸਤੀਨ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਘਾਤੀ ਦਸਤੇ ਇਸ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਾਦਗਾਰ ਐਲ-ਅਕਸਾ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ । ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸਜਿਦ ਉਸਾਰ ਲਈ । ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੰਧ ਨਾਲ ਹਰ ਯਹੂਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਦੀਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਉਚੀ ਉਚੀ ਰੌਦੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕੰਧ ਨੂੰ 'ਚੀਖਾਂ ਭਰੀ ਕੰਧ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਈ ਯਹੂਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਝੂਮ ਝੂਮ ਕੇ ਮੰਨਤਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਮੁੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਜੈਰੀਕੋ' ਜੋ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਖਿੱਤਾ ਵੇਖਣ ਤੁਰ ਪਏ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰ' (Dead Sea) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਪਰ ਤਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਡੁੱਬਦੀ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਇੰਨਾ ਭਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਉਪਰ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਤੈਰਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਜਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਹ ਖਿੱਤਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਤੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਨੀਵਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਕਰਮਾ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਮਸਾਦਾ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਹੈਰੋਡ ਦਵਾਰਾ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜੋ ਰੋਮਨ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟੇ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰੋਮਨਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨਾ ਬਣੇ। ਇਹ ਘਟਨਾ 73 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਈ।

ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕੁਮਰਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਈਸੀਨ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੋਮਨਾਂ ਨੇ ਮਸਾਦਾ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੁਮਰਾਨ ਦੇ ਵਾਸ਼ਿੰਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰੰਤੂ ਯਹੂਦੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਰੰਥ ਲਿਖ ਕੇ ਮਿਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਭੇਡਾਂ ਚਾਰਦਾ ਆਜੜੀ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਭੇਡ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ। ਬਾਈਬਲ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਖਜਾਨੇ ਨੂੰ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਡੈਡ ਸੀ ਸਕਰੋਲ (Dead Sea Scroll) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ 'ਖਾਲਸਾ ਵਿਰਾਸਤ' ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਦਾ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਵੀ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦਾ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਪਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੈਰੰਬਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮਭੂਮੀ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਦੁਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਟਕਦੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮਹੌਲ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਅਮਲ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ

ਬਾਰਾਂ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਰੰਭ ਕਰਨੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਰਬਿਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਰਮੂਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਜਾਰਡਨ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਰਡਨ ਦਰਿਆ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰਡਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੁਲ ਰਸਤੇ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲੀ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੈਲਅਵੀਵ ਤੋਂ 'ਅਮਾਨ' ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਤਰਨਾ ਪਿਆ। ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤਜਰਬਾ ਯਾਦ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ

ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਮਾਨ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਇਰਬਿਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਮਾਨ ਵਾਂਗ ਵੀਜ਼ਾ ਵੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਭਾਰਤੀ ਯਾਤਰੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ। ਕਿਸੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਇਰਾਕ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ।

‘ਅਮਾਨ’ ਕਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਪਰ ਉਸਰਿਆ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਮਾਰਤ ਇਕੋ ਰੰਗ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰੋਮਨ ਸਮਾਰਕ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਅਰਬੀ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਂ, ਤਿੰਨ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਮੈਂ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜੋ ਸਭ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਰਬਿਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਲੀਫੋਨ, ਟੀ ਵੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਫਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਥੇ ਜਾਰਡਨ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਭੂਮੀ ਰੇਤਲੀ ਅਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦਰਿਆ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਚੰਗੀ ਖੇਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੈਤੂਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਫਲ ਅਨਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਬਤੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਕੁੜੀ ਲਈ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਚੋਗਾ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੁਰਕੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਡਿਨਰ ਉਪਰ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਕਾਫੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੈਲੀਗੇਟ ਇਰਾਕ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਹਾਨਾ ਹਸਨ ਅਤੇ ਨਾਹਿਦਾ ਜੂਮਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਕਿਫ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਜ ਪਰਚੇ ਮੰਗਵਾਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇਰਾਕ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਰਾਕ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਮਰੀਕਨ ਇਰਾਕ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਮੈਂ ਬਗਦਾਦ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਸੀਰੀਆ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਹੋ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵੀਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੁਣ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਵਰਜਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

13 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇਮਾਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਰਜਮਾ ਦੇ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਹੂ-ਬਹੂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਵੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ: “ਜਿਹ ਪਰਸਾਦਿ ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖਾਹੈ, ਤਿਸ ਠਾਕਰ ਕਉ ਰਾਖ ਮਨ ਮਾਹਿ”। ਦਰਅਸਲ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੋਚ ਤਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਸੀ ਟੱਕਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਜੈਰਾਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਭੁਚਾਲਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਰੋਮਨ ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹੀ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੜਕਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਥੰਮ ਅੱਜ ਵੀ ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋ ਸ਼ੌਕਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

14 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਕੋਲ 'ਉਮਕੈਸ' ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਰੋਮਨ ਖੰਡਰਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠ ਯਾਰਮੂਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਵੇਖੇ। ਜਾਰਡਨ, ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇ ਕੇ ਪੈਰੀਂਬਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਇਥੋਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਝੀਲ ਤਿਬੜੀਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। 15 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਾਰਡਨ ਵਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੜਕ ਪੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਫਿਰ 'ਡੈਡ ਸੀ' (Dead Sea) ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਮੱਧ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਰਡਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪਥਰੀਲੇ ਪਹਾੜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਪਾਸੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਹੈ। ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਚੰਗੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੱਦੂ ਲੋਕ ਭੇਡਾਂ ਚਾਰਦੇ ਵੇਖੇ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਮਾਨ ਢੋਣ ਲਈ ਟਰੈਕਟਰ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਾਡੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਗਡਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪੜਾਅ 'ਪੈਟਰਾ' ਸੀ ਜੋ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਅਜੰਤਾਂ ਅਤੇ ਏਲੋਰਾ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਈ ਪੰਜ ਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਹਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਨਬੇਤੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੋਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਰੋਮਨ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਵਾਸ਼ਿੰਦੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੈਟਰਾ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਰੋਮਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਿਰਜਾਘਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਬਾਤੀਅਨ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਥਾ ਹੁਣ ਫਿਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

16 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲਾਲ ਸਮੁੰਦਰ (Red Sea) ਉਪਰ ਅਕਾਬਾ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੇ ਵੱਸੇ 'ਅਕਾਬਾ' ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀ ਹੱਦ। ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਰੇਲ ਮਾਰਗ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਥਾਣੀਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਹੱਜ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੜਕਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਰੇਲ ਮਾਰਗ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਟਰਾ ਵਾਂਗ ਅਕਾਬਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਮਰੀਕਨ ਯਾਤਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੀਚ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭੀੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਸਮ ਸੁਹਾਵਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 17 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਰਬਿਦ ਮੁੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸਤੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕੀਤੀ। ਕਿਸਤੀਆਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਅਕਾਬਾ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਗੋਤਾਖੋਰ ਵੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਲ ਉਪਰ 'ਕੋਰਲ' (Coral) ਦੇ ਬਾਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਰਡਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ 18 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅਮਾਨ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਉਡਾਨ ਭਰੀ ਅਤੇ ਤੈਲਅਵੀਵ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਯਹੂਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮੁਆਫਕ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਰੰਗੂਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਇੰਡੋ-ਚਾਈਨਾ ਵੱਲ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਰਾਵਡੀ ਫਲੋਟੀਲਾ ਕੰਪਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਵਪਾਰ ਦੇ

ਬਹਾਨੇ ਬਰਮਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਰਮਾ, ਆਸਾਮ ਵਾਂਗ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਪਾੜੋ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਬਰਮਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਉਭਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਬਰਮਾ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਬੰਧ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋੜੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਲੰਕਾ, ਬਰਮਾ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਹੈ।

23 ਫਰਵਰੀ 2005 ਨੂੰ ਮੀਆਂਮਾ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੇ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਬਾਅਦ ਰੰਗੂਨ (ਯੰਗੋਨ) ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਕੱਚਾ ਤੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵਪਾਰਕ ਸੰਧੀ ਅਧੀਨ ਉਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਧੀ ਅਧੀਨ ਹੀ ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਵੀਜ਼ਾ, ਹਵਾਈ ਟਿਕਟ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੰਗੂਨ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਰੰਗੂਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੰਗੂਨ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਅਨੁਕੂਲਣ ਦਾ ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਫਰਿੱਜ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਮੀ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਅਤੇ ਗੁਫਤਗੂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

24 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮਿੱਥੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਟਾਫ ਕਾਰ ਲੈਣ ਆ ਗਈ। ਰੰਗੂਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਈਆ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ 1920 ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਘੀਆਂ ਦਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਰਮਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਟਰੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਹਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਗੂ ਵੀ ਇਕ ਬਰਮੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਾਬਤਾ ਬੇਹੱਦ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਦਫਤਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਟਰੈਫਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਚੋਰੀ ਯਾਰੀ ਕਰੇ। ਬਰਮੀ ਲੋਕ ਗਰੀਬ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹਨ। ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅਕੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਰੰਗੂਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਬੋਧੀ ਪਗੋਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਵੇਦਾਗੋਨ ਪਗੋਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਰ ਪਗੋਦੇ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਮੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਰਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹੈ।

ਰੰਗੂਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਚਾਰ ਹਫਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿੱਥਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਿਆਰਾਂ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹਰ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਹਾਵੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਗੁਜਾਰੇ ਜੋਗੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮਾਤਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਖਰਤਾ ਦੀ ਦਰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਰਮਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪੱਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਅੱਸੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਨੌਂਬੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੋਹਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਔਰਤ ਮਿਸ ਅੰਗ ਸਾਨ ਸੂਚੀ ਹੀ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ ਹੈ। ਬਰਮਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗਾ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬਰਮਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਖੋਜ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਰੰਗੂਨ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਤੇ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ।

ਰੰਗੂਨ ਇਰਾਵਾਡੀ ਨਦੀ ਦੇ ਡੈਲਟੇ ਉਪਰ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਗੰਦਗੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬਸਤੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਲੀ ਗੰਦਗੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਰੰਗੂਨ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੀ ਖਰੀਦੋ ਫਰੋਖਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਬੋਧੀ ਪਗੋਦੇ ਕਾਇਮ ਹਨ, ਇਕ ਦਰਜਨ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅਤੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਰਾਮੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਬਰਮਾ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇੰਡੋ-ਚਾਈਨਾ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਇੰਡੋ-ਚਾਈਨਾ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਰੰਗੂਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਰਮਾ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਾਂਡਲੇ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਕਈ ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਬਰਮਾ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਈ। ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵਸੇ ਹਨ। ਰੰਗੂਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭੱਗ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਵਸਿੰਦੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਰੰਗੂਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ 1858 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਰੰਗੂਨ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ 1862 ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਦੀ ਕਬਰ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਉਹ ਝੂਰਦਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਦਫਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਵੇਦਨਾਭਰੀ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਬੰਦ ਕਬਰ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਵਾਤਮਕ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ : “ਕਿਤਨੇ ਹੋ ਬਦਨਸੀਬ ਜ਼ਫਰ ਕਿ ਦੋ ਗਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਕੂਏ ਯਾਰ ਮੇਂ”। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਕਬਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੌਮੀ ਯਾਦਗਾਰ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂਡਲੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੰਗੂਨ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੁੰਮਨਾਮ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਾਮਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬੀਬੀ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ

ਉਹ ਚੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ 'ਸ਼ਾਨ ਸਟੇਟ' ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੀ ਹਨ।

23 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੰਗੂਨ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਏ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਸੇਜਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੀ ਵਿਦਾਈ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁੜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਦਾ ਦਾਦਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਤਿ ਸਿਰੀ ਅਕਾਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਗੂੰਜਦੀ ਪਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਬਰਮਾ ਬੋਧੀ ਧਰਮ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹ ਭਾਰਤੀ ਹੈ।

ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਫੁੱਲ: ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ

---

18 ਮਈ 2008 ਨੂੰ ਈਥੋਪੀਆ ਤੋਂ ਇਕ ਈ-ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਕਲੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਕਈ ਜਾਹਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਈ-ਮੇਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬੈਂਕ ਅਕਾਊਂਟ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਡਾਲਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਜਮਾਂ ਕਰਾਵਣੀ ਹੈ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਤਿਲਹਾਨ ਸਫਾਇਆ ਤੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਨਿਉਤਾ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਤਿਲਹਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਚੰਗਾ ਵਾਕਫਕਾਰ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਮਾਤੀ ਅਤੇ ਮਿੱਤਰ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਈਥੋਪੀਆ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਇਹ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਜਾਣ ਕੇ ਮੈਂ ਈਥੋਪੀਆ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਇਰਾ ਦਾ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦ ਲਿਆ। ਈਥੋਪੀਆ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਅਫਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਯੈਲੋ ਫੀਵਰ (Yellow fever) ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਗਵਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਸਿਰਫ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਈਥੋਪੀਆ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਯੈਲੋ ਫੀਵਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਪਾਲਮ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਟੀਕੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮਿਸਰ ਦੀ ਐਂਬੇਸੀ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਮਿਸਰ ਦੀ ਐਂਬੇਸੀ ਦਾ ਹਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਅਜ਼ੀਬ ਜਾਪਿਆ। ਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬਾਅਦ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਮਿਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਐਂਬੇਸੀ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਵੀਜ਼ਾ ਲੱਗਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਟੀਕਾ ਲਗਵਾਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਯੂਰਪ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

17 ਜੂਨ ਦੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇੰਡੋ-ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਬੱਸ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਈਥੋਪੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰ ਤੇ ਚੈਕ-ਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਚੀਨ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। 18 ਜੂਨ ਸਵੇਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਉਡਾਨ ਭਰੀ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰੇ ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਏਜ਼ੀਰੀਆ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਚੀਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਚੀਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਪਛਾੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਾਫਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੀ ਈਥੋਪੀਆ ਆਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਰਿਆਇਤ ਮਿਲੇਗੀ ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ ਤਾਂ ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਯੂਰਪੀਨ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਘਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਵੀਜ਼ਾ ਫੀਸ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਚੌਥੇ ਵੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੈਂਪਸ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ 25 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਈਥੋਪੀਆ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਚਿੰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਟੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਵੱਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਾਂਗ ਸੁਹਾਵਣਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਰਸ਼ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਫਰਿੱਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਸਨ। ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈਟ, ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀਏ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਈਥੋਪੀਆ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਲਿੱਪੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋਮ ਦਾ ਪੋਪ ਆਪਣੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਈਥੋਪੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

19 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ 200 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਡੈਲੀਗੇਟ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਭਾਰਤੀ ਡੈਲੀਗੇਟ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਈਥੋਪੀਆ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਫਰੀਕਨ ਹਕੂਮਤਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਵਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਹੁਣ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਨਾਏਜ਼ੀਰੀਆ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਬਾਕੀ ਅਫਰੀਕਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕ ਪਲਾਇਨ ਕਰ ਗਏ ਹਨ।

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਾਫੀ ਦਿਲਚਸਪ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਈਥੋਪੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਈਥੋਪੀਆ ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੋ ਨਿਬੜੇ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਇਕ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਪਲੈਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ 5000 ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ

ਘੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਈਥੋਪੀਆ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸੋਕਾ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਖਚਿਲੀ ਵਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰੋੜਾਂ ਡਾਲਰ ਦੀ ਗਰਾਂਟ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਈਥੋਪੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਠੂਠਾ ਫੜ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਯੂਨੈਸਕੋ ਤੋਂ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਘੜੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਦੌਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੈਂਪਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੇਲ ਸਲੈਸੀ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੇਨ ਗੇਟ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਪਾਰਕ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਈਥੋਪੀਆ ਕਲਚਰ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵੇਖਿਆ।

ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਚੋਰੀ ਯਾਰੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੈਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਫ਼ੋਨ ਕਿਸੇ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਨਸ਼ਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਐਸ਼ੋ ਇਸ਼ਰਤ ਲਈ ਕਲੱਬ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਗਵਾਈ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਚੌਬੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵੱਸੋਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰੀ ਲੁੱਟੇ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਈਥੋਪੀਆ ਭਾਵੇਂ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਿਆਦਾ ਤਗਮੇ ਜਿੱਤਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਰਾਥਾਨ ਦੌੜ ਵਿਚ ਈਥੋਪੀਅਨ ਐਥਲੀਟ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਹਫ਼ਤਾ ਭਰ ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮਿਸਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਰਾ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਿਸਰ ਦਾ ਨਗੀਨਾ: ਕਾਇਰਾ

---

24 ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮੇਰਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਾਇਰਾ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਪਰ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਅਦੀਸ ਅਬਾਬਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਥੇ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਟੈਕਸੀ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਪਤਾ ਠਿਕਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਾਇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਦਾ ਪੁਲ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਟੈਕਸੀ ਪਿਰਾਮਿਡ ਰੋਡ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਹੋਟਲ ਕਾਇਰਾ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਏਸ਼ੀਆ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਕਮਰਾ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੁਣ ਇੰਟਰਨੈਟ ਉਪਰ ਉਪਲੱਭਯ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਕੀਮਤ ਉਪਰ ਬੁੱਕਿੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰਾਇਆ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਦਸ ਡਾਲਰ ਟਿੱਪ ਵੀ ਮੰਗਿਆ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਕਾਇਰਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ

ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਟੈਕਸੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਟੈਕਸੀਆਂ ਕਾਫੀ ਸਸਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਯੂਰਪ ਦੇ ਰੋਮ ਅਤੇ ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਇਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਟਲ ਉੱਪਲੱਭਯ ਹਨ ਅਤੇ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਅਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਬਹਿਰੇ ਇਥੇ ਵੀ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਾਇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ । ਮੇਰੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਮਿਸਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਯਾਤਰੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਗੀਜ਼ਾ' ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸੀ । ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿਰਾਮਿਡ ਇਥੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੀਜ਼ਾ ਦੇ ਟਾਂਗਾ ਸਟੈਂਡ ਉਪਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਠੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਛਿੱਲ ਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਟਾਂਗੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੀਜ਼ਾ ਦੇ ਪਿਰਾਮਿਡ ਵੇਖਣ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਦੁਪਹਿਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਲੂਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਇਕ ਵੈਰਾਨ ਮਾਰੂਥਲ ਥੇਹ ਉਪਰ ਇਹ ਪਿਰਾਮਿਡ ਕਾਇਮ ਹਨ । ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੱਤ ਅਜੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਬਰ ਉਪਰ ਤਿਕੋਨੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਪਿਰਾਮਿਡ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਮਿਸਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪਿਰਾਮਿਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਭਾਰੇ ਪੱਥਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜੇ ਗਏ । ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਨੀਲ ਵਾਦੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪਿਰਾਮਿਡ ਉਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਦੋ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਛੋਟੇ ਪਿਰਾਮਿਡ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਾਲੀ ਮੂਰਤੀ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਫਿੰਕਸ' (Sphinx) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਥੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕਈ ਯਾਤਰੀ ਉਠਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਥੇਹ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਗੀਜ਼ਾ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਕਈ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹਨ । ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਰਤ ਆਇਆ ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਕਾਇਰਾ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਰੇੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਤਰਬੂਜ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਟੱਕਰ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਖਰਬੂਜੇ ਅਤੇ ਤਰਬੂਜ ਖਰੀਦ ਲਏ । ਸਫਾਈ ਦਾ ਮਿਆਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘਟੀਆ । ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੇੜੀ ਵਾਲੇ, ਛੁਰੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਕ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪੀਣ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਸੂਟਾ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਹੁੱਕਾ ਕਾਇਰਾ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੇ ਡਿਨਰ ਲਈ ਫਲ ਅਤੇ ਪੀਜ਼ਾ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਰਤ ਆਇਆ ।

25 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਾਇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਿਟਾਡੈਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਥੇਹ ਉਪਰ ਵੱਸਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਖੰਡਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹੱਲ ਖੋਦੇ ਗਏ ਹਨ । ਕਾਇਰਾ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਕਾਇਮ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਇਸ ਥੇਹ ਉਪਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੇਰੀ ਪਗੜੀ ਤੋਂ ਅਰਬੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਉਚੇਚਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਕ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਛੱਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਸੰਦਲ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਸੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਸੰਦਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਥੇਹ ਉਪਰੋਂ ਕਾਇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ । ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮਿਸਰ ਦਾ 'ਵਾਰ

ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ' ਵੀ ਵੇਖਿਆ। ਅਬਦੁੱਲ ਨਾਸਰ ਮਿਸਰ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨੇਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਸੁਏਜ਼ ਨਹਿਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਮਿਸਰ-ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਇਸ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿਟਾਡੈਲ’ ਤੋਂ ਮੁੜਨ ਲੱਗਿਆ ਮੈਂ ਨੀਲ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਾਇਰਾ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਪੰਜਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਨੀਲ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਯਾਤਰੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰੰਗੀਨੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਕਾਇਰਾ ਪੈਰਿਸ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਕਾਇਰਾ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ‘ਖਾਨ-ਐਲ-ਖਲੀਲੀ’ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ, ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਜਗਹ ਬਜ਼ਾਰ ਛੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੁਸੈਨ ਮਸਜਿਦ ਹੈ ਜੋ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਖਰੀਦੋਂ ਫਰੋਖਤ ਦੇ ਮੈਂ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੋਟਲ ਪਰਤ ਆਇਆ।

26 ਜੂਨ ਮੇਰੀ ਕਾਇਰਾ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਟੈਕਸੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਕਈ ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈ। ਲੱਗਭੱਗ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਯਾਤਰੀ ਇਥੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਪਾਨੀ, ਅਮਰੀਕਨ, ਇਤਾਲੀਅਨ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਜਰਮਨ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਟੱਕਰ ਪਏ ਜੋ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੈਲਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੀੜ ‘ਮੱਮੀਆਂ’ ਵਾਲੀ ਗੈਲਰੀ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਗਈ। ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਜਿਉਂ ਦੀਆਂ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕਲਬੂਤ ਵਿਚ ਜੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਅਤੇ ਵੰਨ ਸਵੰਨੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਬੂਤ ਵੱਡੇ ਸੰਦੂਕਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਿਰਤਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਜੇਵਰ, ਮੋਹਰਾਂ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦਫਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਦੇ ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਬਰਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਬਚ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਮੱਮੀਆਂ’ ਉਪਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦਵਾਰਾ ਮਿਸਰ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਕਾਇਰਾ ਵਿਚ ਮੈਟਰੋ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦ ਲਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਾਇਰੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਜਾ ਉਤਰੇ। ਮੈਂ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਖੋਜ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਕਾਇਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਾਇਰਾ ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਸਰੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਮਿਸਰ ਦਾ ਨਗੀਨਾ’ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਖੁੜ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਮਿਸਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿਕੰਦਰੀਆ ਅਤੇ ਲਕਸਰ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਿਆ। ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਮਿਸਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਾਂ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਿਸਰੀ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।